

LOOMING

DETSEMBER 1966

EESTI NSV KIRJANIKE LIIDU HAALEKANDJA

19

E. Kits

Näitleja elu (Tempera, lõuend) 1966

LOOMING

KIRJANDUSLIK
JA ÜHISKONDLIK
POLIITILINE
AJAKIRI

Eesti NSV Kirjanike Liidu häälkandja

12 DETSEMBER 1966

Sünnipäevalaul

Kuula, mu laps —
maa täna veel oigab
mineviku haavades!

Kuula, mu laps —
maa kohal täna veel taob
mineviku hädakell!

Näed sa, mu laps —
üks ammune hommik koidab:
värsked pommilehtrid väljadel
otsekui maa tühjaksjooksnud silmad,
ja mürsuorgude põhjast
tõusevad suitsuna surijate hinged:
ellujääjad, minge!
Minge ja kaitske neid,
kes täna tulevad ilmale!

Sel heinakuu hommikul
õmbles su ema
sinu esimest tanu.
Otsekui oma südamest läbi kiskus ta
iga nõelapistega
sõttamineja elu
ilmaletulija külge.
Valu oli kaksipidine:
lahkuja pärast
ja saabuja pärast —
kumbki ühtaegu ligines.
Aga Tallinna taevast oli sini-sinine,
Tallinna laht oli mureveeline,
ja rannas hilpasid paljad lapsed,
muretud ja pruunid kui kakaosse kastetud.

Paar päeva veel. Paar ainukest —
ja isa ning mees
läheb raskele sõduriteele.
Ei teadnud maimuke
nooriku südame all,
et hüvastijätmise päev
on nõnda lähedal.
Oi, kuidas su väikesed käed
küll koputasid tugevasti,
nõudes päikesevalgust,

sinist taevast üle sinise lahe
ja oma päevade algust.

Aeh, neid algavaid tuhusid!
Omake, oota veel puhu,
et kahe valuhoo vahel
saaks pakkida sõduripauna.
Sokipaar ja leivakäärak
imesid endasse silmapisara —
kes naistest ja lastest

olid määratud
jääma leseks
ja isata?

Ja juba puhusid häiresignaalid.
Seniitkahurid pöörasid pikad kaelad
surmakullide vastu,
et need ei sõtkuks puruks
sinu hingeõhu habrast paela.

Noore ema pooled pisarad
said piiskadeks laubale.
Siis selleks ta hoidiski neid,
kui pakkis sõduripauna. —

Enam ei suuda! Enam ei saa
sulgeda sinu eest keegi
päevade väravat.
Mis see loeb,
et taevas õitsesid surmalilled.
Mis see loeb,
et maa hingas suitsu ja tuld.
Ei põlev muld
ega põlev taevas
saanud elu vastu.
Ja üle häirekisa
kuulutas oma elluastumist
koitroosa lapsesuu.

Mis koletut saluuti
pidid sa kuulma!
Ja mis õudne kaetsilkäija —
sõda —

koogutas su kohal!
Huilgas esimest hällilaulu,
undas koletut unelaulu
sellest, et rindele valmistuv sõdur
võib-olla ei tulegi enam.
— Ära mõtle nii!
See on vale!
sibas särav päevakiir
üle su ema vaevatud pale.
— Sina üksi ei jää!
Omake orvuks ei jää!
Võitjad tulevad tagasi.

Keegi ei teadnud siis,
et ootajaiks pidite jääma
rohkem kui tuhat päeva.

Alarmihääl ühtlaselt undas
ja tütreaimeke magas
esimest und
purunenend aknaklaaside taga.

Maga, maimuke!
Uinu, ainuke,
memmega kahekesi.
Tema varjata
jäid sa, marjake,
sõdurinaise silmavesi.

Kuula, mu laps —
mineviku päevad oigavad
täna veel!

Vaata, mu laps —
tunased varjud tõusevad
täna veel!

Kuula, mu laps —
mineviku hädakell ahistab
täna veel!

Täna —
kahekümne viie aasta pärast
vannutavad need varjud,
hoiatavad need hommikud:
ühelegi ilmaletulijale
ei tohi laulda koletut hällilaulu
häiresignaali!
Kõigile ilmaletulijaile
peab särama vastu pärlpuhas laotus
üle viljasünnitava maa!

Kas nõnda ka mind

Kas nõnda ka mind
ükskord
maetakse:
kuuselaudadest kast
mullaga kaetakse?

Kas nõnda ka mind
ükskord leinatakse:
peierahvas loeb metsa all
õlle- ja veinikaste?

Kas nõnda ka mind
ükskord meeles peetakse:
haua-asegelt muru
tantsuplatsile veetakse?

* *
*

Kui inimene vanaks jääb,
siis käib ta tihti kalmuaial;
neid radu pidi kõnnib säääl,
mis viivad kord ta mullast majja.

Sel kevadel, nii mulle näib,
liig sageli mu memm läeb sinna.
Ma temalt küsida ei täi,
mis hääl küll käsib teda minna.

Võib-olla tütremaim või poeg,
kel pooleli jäid lapsemängud;
võib-olla lilled päevasoe
on kääpail närtsitanud längu.

Ma selgelt näen, kuis läheb memm,
seab kastekannu pumba alla;
kuis helevalge õielemm
pea kohal toomelt pääseb valla.

Ja juuksed emal räti all
on peagu toomeõite värvi;
ja päikselhelki täis on tal
head silmad nagu kastepärlid.

Sel kevadel, nii mulle näib,
memm, liiga tihti lähed sinna.
Ma sinult küsida ei täi,
mis hääl küll käsib sinul minna.

Võib-olla...
Ei! Ei, mitte see!
Mis mõte meeletu löi pähe!?
Viid lihtsalt lilledele vee —
sel kevadel on vihma vähe.

Moonika ja meie¹

sa ja ema olid otsustanud sel suvel lõunasse sõita. Kõik oli hästi, ma ei ulgunudki enam. Nad olid sellest minekust kogu talve kõnelnud, nii et ma olin oma mahajäetusega juba harjunud. Raha oli neil ka — ema oli reisi pärast uue kasuka ostmisest loobunud. Ainsaks mureks oli see, kuhu mind nii kauaks jätta. «Riina juurde,» ütles ema ettevaatlikult isale, «sa tead, kuidas Riina Peetrit hoiab.»

«Miks ma seda ei tea,» ütles isa. «Kui me tagasi tuleme, on poiss enda kas maiustustest lõhki söönud või ta on laiskusest nii raisus, et sellest üldse enam jagu ei saa.»

Riina oli ema õde ja isa ei sallinud, et ta vahetpidamata magusat sõi. Ma ise oleksin kookide ja kompvekkide pärast küll Riina juurde jäänud, aga mulle ei meeldinud, et ta mind paitada ja kallistada tahtis. Ta oli teiste jutu peale kujutlema hakanud, et ma olen palju rohkem tema kui oma ema nägu, ja ta mäletas nähtavasti seda aega, millal ma teda oma emale eelistasin. Väiksena meeldis mulle ta süles olla; see oli pehme, soe, kommidest lõhnav ase, mis minuga koos õrnalt kahele poole õõtsus. Tädi Riina käsivars mu pea all oli nagu valge vetruv siidpadi, ja seda kõike ei saanud võrrelda ema kitsa süle ning kiitsakate kätega. Aga nüüd olid need asjad mulle vastumeelt. Ma olin paar korda ööseks tädi Riina juurde jäänud, ma teadsin, kuidas seal oli. Hommikul tuli ta mu voodi juurde rullbiskviidi ja aurava kakaotassiga. See oli temast muidugi kena, aga enne kui ma sööma sain hakata, suudles ta mind vähemalt pealaele. Ja kui ma sõin, istus ta mu juures ja vaatas mind säärase näoga nagu kass, kes hakkab silmapilk oma poega lakkuma. Nii et maiustuste väljavaatest hoolimata teatasin isale, et ma tädi Riina juurde ei taha jääda.

«Näed, isegi lapsed saavad aru, et magusa sisseajamisel on piir,» ütles isa ja kaalutles, kas meie ajutine koristaja võiks kuu aega meie korteris elada ning minu eest hoolitseda.

«Issand!» hüüatas ema. «Sa tahad lapse sel umbsel suvel kuuks ajaks linna jätta! Kui sa seda kavatsed, siis ma müün ka oma vana kasuka maha ja ostan Peetrile pileti lõunasse. Las see üheksa aastat plaanitse-

¹ Eesti NSV Kirjanike Liidu ja «Loomingu» 1966. a. novellivõistlusel III auhinna saanud töö.

tud pulmareis jääb siis tavaliseks reisiks, kokkuhoiu ja kõigega. Ja las ma jään eluks ajaks ilma kasukata.»

Isa hakkas teda toutsutama ja patsutama nagu viieaastast ja lubas talle uue kasuka osta. Ema ütles, et ta ei taha mingisugust uut kasukat, nuttis natuke isa öla najal ja kinnitas, et kõik, mis ta tahab, on see, et ta laps oleks heades kätes.

«Kuradi lugu,» ütles isa, «et see naisevõtmine just nüüd pidi tulema, kui poiss pioneerilaagrist tagasi on. Kui läheks räägiks ikka noorikuga.»

«Ei, ei!» ütles ema. «Inimestel on mesinädalad ja sellel Moonikal on niigi kaks last karjatada.»

Ma istusin ja ainult ootasin, kuni nad oma jutuga sinna jõuavad, siis ma ütlesin nagu iga päev, et ainus koht, kuhu ma tahan jääda, on Tiidu ja Reeda juures.

«Peetrikene,» ütles ema kannatlikult, «praegu ei sobi sul sinna minna.»

Tiidu ja Reeda isa oli mu onu ja elas kolhoosis. Ma olin igal suvel onu juures olnud, sest ajast saadik, kui ma mäletama hakkasin. Onu naine oli juba nii ammu surnud, et ma temast midagi ei teadnud, ja vanaema oli Tiidule ning Reedale emaks. Aga just nüüd, enne isa-ema lõunassesõitu, oli onu uue naise võtnud.

«Ma tahan ainult Tiidu ja Reeda juurde,» ütlesin ma sellest päevast alates, kui mulle öeldi, et mul sel suvel nende juurde ei sobi minna. «Kui ma sinna ej saa, jään ma siia üksi elama.»

«Peetrikene,» ütles ema, «sul poleks seal võib-olla enam nii heagi kui varem. Vanaema pole enam seal.»

«Aga Tiit ja Reet on ju seal,» ütlesin ma. «Kas neil on siis nüüd halb?»

«Oh jumal!» hüüatas ema. «Miks neil halb peaks olema? Tädi Moonika on ju endine lasteaednik ja peale selle armastab ta Tiitu ning Reeta.»

«Aga miks ta mind ei armasta?» küsisin ma. «Kui ta lasteaednik on, siis...»

«Praegu on ta su onu naine, kas sa sellest aru ei saa?! Peeter, mu pea hakkab valutama.»

Tegelikult mul polnudki selle onunaise pärast iga-aastast maaleminekuvaimustust, aga isa ja ema olid mul niiviisi peos. Mida lähemale ärasõidupäev jõudis, seda süngemaks nad muutusid. Ma olin juba päris kindel, et nad mu lõunasse kaasa võtavad, kuid siis sõitis isa ilma emale teatamata kolhoosi.

Kui ta tagasi tuli, oli ta väga heas tujus, sasis mu pead ja ütles, et onu tuleb mulle ülehommega järele ja et Tiit ning Reet mind ootavad.

«Ei mingit pealesurumist,» ütles ta emale, kes ainult pead raputas, «rahustu, kallid. Moonika ise tegi ettepaneku. Ta teadis, et Peeter on suviti Ennu juures olnud. Muide, ta oli väga kena. Ainult registreerimisel tundus ta tõesti pisut jäik.»

«Nagu kivitükk,» ütles ema. «Muidugi, noor ja kenakene on ta küll ja ma ei jõua ära imestada . . .» Ta märkas mind ja ütles: «Nojah, oli nüüd, kuidas oli, pressisid sa neile Peetri peale või mitte, kuid see asi on lahendatud. Ma sõidan ise Peetriga kaasa — helista neile. See veel puuduks, et Enn sellepärast oma aega raiskaks.»

Ta hakkas mu pesu ja sokke otsima ja küsis, kas ma olen nüüd rõõmus. Mul ei jäänud muud üle kui pead noogutada, sest ma nägin, et mu trump oli läinud. Ja Tiitu tahtsin ma muidugi näha.

Õhtul, kui ma hästi tasa õuest kööki hiilisin, et Jüri Tontule natuke viina viia, räägiti elutoas parajasti Sorvali Riksis. Riks oli onu kolhoosis raamatupidaja ja isa käis tema juures koduõlut joomas, kui ta oli mind suviti külastamas. «Ma ei usu, et Riks selle loo välja mõtles,» ütles isa ja ma jäin kuulatama, mis lugu see oli. «Ta on küllalt ilus ja omapärane naine, et mõni mees tema pärast oma perekonna maha jätaks. Riks ütles, et mees oli poolhull ta järele ja iga silmapilk valmis lahutama. Neil polnud mingit tüli.»

Ema ütles: «Noh, kui Riksi jutt tõele vastab, siis ma saan sellest veel vähem aru. Jõukas mees, kes enese vabaks teeb, suur armastus, tüli ei ole . . . Ja siis kõik sinnapaika, minna, asja ees, teist taga, maale, võtta võõrad lapsed ja elada vananeva mehega — issand!»

«Tont neist naistest mõnikord aru saab,» ütles isa.

Ma ei saanud ka mitte midagi aru ja viina olin ma juba tasakene klaasi niristanud. Alles siis, kui me Jüriga viina koerale sisse olime valanud ja parajasti ootasime, mis Tontu nüüd tegema hakkab, turgatas mulle äkki pähe, et see naine, kellest toas räägiti, võis olla mu onu uus naine.

Päev hiljem sõitsime me emaga onu juurde. Tiit ja Reet olid meil bussi juures vastas ja nende taga seisis kollaka kleidiga noor naine. Ema läks kohe ta juurde, võttis ta mõlemast käest kinni, tänas teda millegipärast ja hakkas alles siis imestama, kui suureks Tiit ja Reet on kasvanud.

«Ja see siis on minu Peeter,» ütles ta ja tõukas mind Tiidu selja tagant välja. «Püüdke temaga kuu aega leppida. Peeter, siin on Reeda ja Tiidu uus ema, kelle sõna sa pead samuti kuulama kui minu oma. Tädi Moonika.»

Onunaine pani oma käed mu õlgadele ja naeratas. Tal oli pruun nägu, mustad juuksed ja pikad mustad kulmud. Kõik oli temas tume ja ilus. «Küllap me hakkama saame,» ütles ta. «Peeter on vist Tiiduga ühevanune, samuti kaheksa?»

«Peeter on kolm kuud vanem,» ütles ema ja vaatas tähelepanelikult seda Moonikat.

Me läksime jaama taha puude alla, sest ema pidi järgmise bussiga

tagasi sõitma. Aega oli ainult kolmkümmend viis minutit. Ema ja onunaine istusid suure vahtra alla pingile; meid kästi mängida.

«Noh,» ütlesin ma Tiidule, kui me jaama ette tagasi läksime ja ma neile komme andsin, «kuidas see uus ema ka on?»

Tiidul oli esimestest hammastest vasakpoolne ära ja ma ootasin, et ta läbi selle mulgu sama osavasti sülitab nagu näärde ajal, kui ta parempoolne hammas ära oli

Aga Tiit ei sülitanud üldse. Ta vahtis taevasse ja ütles: «Ta oskab hiiglahead šokolaadikooki teha.»

«Mitte h i i g l ahead, vaid v ä g a head,» ütles Reet. «Kas sa ei mäleta, mis Moonika ütles.»

Reeda patsidest oli alati üks lahti hargnenud. Nüüd tal polnud patse olemaski, kõik ta juuksed olid mingist sinisest rõngast läbi pistetud ja rippusid pealaele nagu hobusesaba alla. Üldse olid nad Tiiduga mõlemad imepärastelt klanitud; Tiidul olid isegi küünealused puhtaks kraabitud.

«Moonika on väga hea ja tal on nii ilusad riided,» ütles Reet. «Ja ta oskab igasuguseid mängida.»

See meenutas mulle eelmise suve rõõme ja ma ütlesin Tiidule: «Õhtul hakkame natuke jalgpalli taguma. Mul on pall kaasas.»

Tiit virutas mulle rõõmsalt selga, aga siis pistis ta keeleotsa hambamulgust välja ja tõmbus tõsiseks. «Ei tea, kas täna saab,» ütles ta. «Moonika tahtis, et me õhtul metsast tomatikeppe toome.»

«Pärast, kui me ära oleme toonud.»

«Ei tea, kas siis enam jõuab,» ütles Tiit. «See võtab tükk aega ja me läheme nüüd varakult magama. Moonika ütles, et see on hea meie ter-visele.»

Need jutud hakkasid mulle juba närvidele käima.

«Mis pagana Moonika,» ütlesin ma. «Kõige ehtsam võõrasema.»

Siis hakkas Reet seletama, et see Moonika on neile vanemaks õeks ega taha üldse võõrasema olla, sest võõrasema nimetusel on Moonika arva-tes halb maik. Ta õiendas ja õiendas, nii et ta hobusesaba kahele poole lendles, kiitis, mis oskas, ja ütles, et Tiidule võib see ükskõik olla, sest Tiidul on juba õde, aga temal ei ole seni olnud.

Väike maabuss sõitis jaama. Üksainuke neegriks põlenud mees tuli sellest välja ja põldude vahel jooksis lumivalgete juustega tüdruk ning lehvitas talle kätt. Ma polnud varem külas säärast plikat näinud ja tahtsin just küsida, kes ta on, aga siis tulid ema ja see tädi või õde Moo-nika.

«Siin te oletegi, tibukesed,» ütles mu ema. «Buss tuleb kohe ja mul pole aega teid õieti vaadatagi... Kui me lõunast tagasi tuleme, siis... Peeter, kas sa pakkusid Reedale-Tiidule ikka kompvekke? Jumal, jah, Reet läheb juba varsti kooli!... Siin on maiustusi, lapsed... Moonika, siin on Peetri pesu. Ei mingit pesemist, ta saab nendega kuu aega läbi...»

Issand, buss tulebki! Peeter, ma kirjutan iga paari päeva järel... Moonika, me jääme teile igavesti tänu võlgu...» Ta kaisutas meid kõiki ja sosistas mulle kõrva: «Tädi Riina tuleb sind külastama!» — ja oligi läinud.

Moonika seisis rahulikult mu kõrval ja lehvitas bussile; kui buss tolmupilvesse kadus, pöördus ta sama rahulikult ja korjas kõik maiustused meie käest ära.

«Komme me enam ei söö,» ütles ta naeratades, «sest lõunaks peab meil olema hea, rikkumata isu. Nüüd kinnitame kohvrid rattale, siis pole isal vaja järele tulla.»

Me panime kohvrid jalgrattale, mille Tiit kustki välja tõi, ja Moonika aitas neid kinni siduda. Siis me hakkasime põldude vahel minema, Moonika Reedaga ees, Tiit ning mina jalgrattaga järel. Ma pärisin Tiidult üht kui teist, kõigepealt seda, mis ta isa teeb. Tiit ütles, et ta pole isa seitsaadik peaaegu näinudki, kui kolhoosi esimees kopsusanatooriumi läks ja isa teda asendama hakkas.

Kui Reet ja Moonika Sorvali juures kodulähedasele maanteele pöördusid, tuli onu neile vastu. Eluaeg ei olnud keegi onu ja mu isa vendadeks pidanud, sest isa oli pikk ning tõmmu, onu aga tüsedavõitu, pehmete heledate juustega; pealegi oli ta mu isast kümme aastat vanem.

Nad seisatasid kõik kolmekesi, et meid Tiiduga järele oodata. Moonika seisis onu kõrval. Ta oli onust poole kõhnem, näis nüüd hästi noor, ja ma ütlesin Tiidule: «Ausõna, ega keegi võõras seda Moonikat su võõrasemaks küll ei pea.»

«Peetrus!» hüüatas onu. Seda ma olin oodanud. Ma jätsin Tiidu rattaga sinnapaika, pistsin traavima ja hõõrusin tükk aega oma nina onu käise vastu. Midagi polnud võrreldav selle lõhnade seguga, mida onu endast alati minu arvates levitas: selles oli tubaka, mulla, maa, hobuste ja heinte lõhna. See oli onuga kaasas ka talvel, kui ta vahel linna tuli, ja igakord äratas see lõhn mälestuse suvest ning kujutluse millestki väga mehelikust. Onu sügas oma suure kämbлага mu kukalt, naeris põrinal, ütles ainult «No Peetrus, Peetrus!» ja ma sain neist hobustest aru, kes vahel oma mokaodega onu nägu puudutasid, kui ta neid patsutas.

Me hakkasime edasi liikuma ja onu, Reet, Tiit ning mina rääkisime kõik läbisegi. Moonika korjas tee äärest karikakraid, ta ei rääkinud midagi. Kolhoosi keskuse kontori juures ütles onu, et ta jääb nüüd siia, kuid tuleb õhtul varakult koju. Uksel pööras ta aeglaselt pead ja ma tahtsin talle juba kätt lehvitada, aga nägin, et ta vaatas ainult Moonikat. Ta vaatas teda tükk aega ja mulle näis, et ta niikaua ainult teeskles, nagu ei saaks ta kontoriust hästi lahti. Moonika ei näinudki, et onu oli uksele seisma jäänud. Ta läks karikakrakimpu seades kontorist mööda ja ma vaatasin, et ta oskas priimalt käia — sirgelt nagu tikk.

Onu elutoa uktsel jäin ma hämmeldunult seisma — kõike oli nagu nõiakepigaga puudutatud. Uus mööbel, värskelt värvitud põrand, ei ühelgi toolil Tiidu pükse või Reeda sokke, ei ühelgi laual ajalehtede virna, köömnevarsi, pärnaõisi või muid kuivavaid taimi nagu vanasti. Kõige enam üllatasid mind aknad: need olid täiesti lagedad oma kõrvaletõmmatud kardinatega vahel. Ei ainsatki fuksiapotti, mitte ühte potti türgi pipraga, mis kasvatasid samal ajal allpool oma pikki helepunaseid kaunu, kui nad ladva pool õitsesid. Neid kasvas varem igal aknal; Reeda kass Katariina käis nende vahel ennast päikesepaistel soojendamas. Ja kuski ei paistnud seda pudelit, mille põhjas lamas punane piprakaun viina all ja millest vanaema siis endale klaasikese valas, kui ta kõht valutas.

Kui ma õues hakkasin Tiidule nende moonutatud toast rääkima, nägin ma äkki Katariinat, kes teritas oma küüsi vastu redelipulki. Mul jäi suu lahti, sest kaks pisikest karvast kera mängisid ta sabaotsaga. «Tontide tont,» ütlesin ma, «kas Katariinal on siiski pojad?» See kass oli juba peaaegu kolmeaastane, kuid tal polnud iial ühtki poega; onu jutu järgi ei toonud ta neid laiskuse pärast.

«Jah, Katariinal on pojad,» ütles Tiit, «mine vaata neid.»

Ma jooksin kasside poole, aga nagu silmamoanutusega olid pojad kadunud, kas õhku või maa sisse, sest redeli ümbrus oli lage, seal polnud isegi rohtu. Ainult Katariina istus keset seda lagedust ja lakkus, silmad pilukil, oma käppa.

«Olid neil jutid seljal?» küsis Tiit, kui ma tagasi lonkisin, ja ma vastasin, et see mind ei huvitanud. «Meid huvitab küll,» ütles Tiit. «Ega me pole neid lähedalt näinud. Katariina ei saa enam tupp ja sellepärast on ta pojad nagu metskassi pojad.» Ma vaatasin Tiidule otsa. Kuigi Tiit kõneles kassidest, tundus mulle millegipärast, nagu oleks ta ütelnud: «Meid ei lasta enam tupp.»

Onu tuli varakult koju ja me sõime õhtu eel väga head lõunat, mille valmistamisel me Moonikat olime abistanud: Tiit ajas liha läbi hakkamasina, meie Reedaga koorisime kartuleid. Ma polnud varem kartuleid koorinud; ütlesin, et ma ei oska, ja tahtsin ära minna. Kuid Moonika naeratas mingil kummalisel viisil ja näitas rahulikult, kuidas seda tehakse.

Ta liikus köögis kiiresti, kuid mõjus nii, nagu teeks ta kõike aeglaselt ja põhjalikult. Ta ainult ütles, mis meil teha tuleb, ja me tegime: Tiit kloppis mune, mina hõõrusin võid, Reet kuivatas nõusid. Tiit tõi peenralt sibulapealseid ja Reet lõikas neid katki, mina tõin kuurist puid, Tiit ja Reet katsid lauda... Ja meie vahel liikus paindlikult Moonika, kuni ta oma köögikitli kollaka kleidi vastu vahetas ja meid sööma kutsus.

Lauas istus ta onu vastas, kammitud, puhas ja korralik; keegi poleks võinud ütelda, et ta äsja köögis askeldas. Kui ta onule taldriku supiga

ulatas, ütles onu «aitäh!» ja kui ta järgmiseks mulle suppi tõstis, ütlesin ma samuti aitäh, kuigi see tundus mulle üleaarne. Me sõime linaga kaetud laua ääres nagu varem ainult Tiidu või Reeda sünnipäeval ja Tiit sõi hoopis teistmoodi kui vahariidega kaetud laua ääres — aeglaselt, korralikult, kogu aeg taldrikusse vahtides. Onu oli heas tujus nagu alati. Ta küsis, kuidas mul koolis läks, rääkis, et kolhoosi on veel üks keskharidusega lüpsja tulnud, kellelegi Marele seltsiks, ja lõpuks teatas ta, et Millule on varss sündinud.

Kõneldes vaatas onu peamiselt Moonika poole. Moonika naeratas pisut ja ütles: «Varsad on kenad. Reedakene, aga nüüd sa ajasid oma vaimustuses kastet lauale.»

Reet punastas ja ma mõtlesin, et see kastmeasi ei juhtunud varsa, vaid Moonika enda pärast, sest Reet vaatas teda hardunult iga suutäie juures. Ta seadis oma kahvli ja nuga täpselt Moonika noa ning kahvli järgi, murdis ilusasti leiba ja püüdis kõiki asju Moonikale ulatada. «Sellest kastmetilgast pole siiski midagi,» ütles Moonika ja patsutas ta kätt, aga Reeda suu värises. Lihtsalt sellepärast, et ta jumaldas oma võõrasema ja tahtis talle hirmsasti meeldida.

Õigust öelda vahtisin ma ise ka Moonikat laua ääres, sest alati oli selle koha peal vanaema istunud. Ja ma uurisin seda ka, mis trikk see oli, et igakord, kui ta sulle otsa vaatas, oli natuke kõhe. Lõpuks sain ma jälile: see oli ta silmade pärast. Kui ta maha vaatas, oli kõik ta juures tume — juuksed, kulmud, ripsmed, isegi nahk, ja sellepärast sa nagu ootasid, et ka ta silmad on tumedad. Aga kui ta laud tõstis, olid nende all nii heledad silmad, et inimesel veider tunne tekkis. Mulle näis, et ka onu oli seda märganud, sest õhtul, kui Moonika talt millegi kohta küsis: «Aga miks sa seda varjasid?», tõusis onu ja surus naeratades ta mõlemad laud kahe sõrmega alla.

Pärast sööki läks kõik jälle nõõri mööda: me kandsime nõud laualt kööki, Tiit pesi neid, mina loputasin, Reet ja Moonika kuivatasid. Ei mingit virisemist ega vastuhakkamist nagu vanaema päevil. Alles siis, kui me köögi nii puhtaks olime teinud nagu ehtekarbi, jooksime varssa vaatama.

«Nüüd teil on küll kaunis vähe aega jäänud tomatikeppide toomiseks,» ütles Moonika meie juurde talli tulles. «Aga te teete ju ruttu ja see on suur rahuldus, kui plaani pole vaja muuta.» Niisiis sibasime Tiiduga varsa juurest kiiresti metsa ja meil polnud aega teineteisega kõneldagi, kui me parajaid keppe otsisime. Alles koduteel hakkasin ma jalgpallist rääkima. Tiit vaatas päikest, mis oli kaunis madalal, ja raputas pead.

«Nüüd tuleb loomad koju ajada, piima juua, ennast pesta, hambaid pesta...»

«Tohoh pagan,» ütlesin ma. «Kaua sa neid jalgu või hambaid pesed!»

Tiit sülitas esimest korda läbi hambamulgu. «Kaunis kaua. Ega ainult

jalgu. Üleni. Sa pead sedasama tegema, muidu lähevad pesu ja voodiriided kohe mustaks.»

Kui me saunast välja tulime, vajus päike parajasti metsaviiru taha.

«Jube hilja,» ütles Tiit, «katsume, et me lakka saame. Reet magab juba ammu.»

Reet magas muidugi toas, sest ta kartis, et lakas mõned putukad ta peale ronivad. Ma ei teadnud ühtki inimest, kes niiviisi putukaid oleks kartnud nagu Reet. Vahel, kui me tahtsime tast lahti saada, püüdsime kuskilt mõne ämbliku, ja Reet läks, nagu oleksime koera ta kallale ässitanud.

Ma mõtlesin sellest lakas, mille luugist paistis roosa kuma. Mul polnud mingit tahtmist magada.

«Tiit,» ütlesin ma, «püüame Katariina pojad kinni. Kas sa tead, mis-suguses lakas nad on?»

Tiit vilistas. «Äh, lakas! Ma arvan, et nad on hoopis metsas. See kass on kavalaks läinud nagu rebane.»

Ma teadsin, kuidas Reet oma kassi hoidis, ja küsisin, mis ta nüüd ütleb, kui Katariina oma poegi ei näita.

«Algul ta tõinas jõledal kombel, aga Moonika tegi talle selgeks, miks kasse ei või tuppa lasta, ja nüüd Reet ei tee Katariina poegadest väljagi.»

Ma tahtsin teada, miks Katariinat ei või enam tuppa lasta.

«Kassid püüavad ju hiiri,» seletas Tiit. «Aga oma hiirtejahil ronivad nad igasugustes räpastes kohtades. Ja hiired ja rotid kannavad igasuguseid haigusi ja Katariina tassib neid haigusi niiviisi tuppa.»

Ma mõtlesin oma ema peale, kes ka ei tahtnud, et kass ööseks tuppa jääb, — mitte haiguste, vaid kõrisõlmede pärast. Ta oli kustki kuulnud, et kassid hakkavad mängima inimeste kõrisõlmedega, kui need unes liiguvad, ja tapavad niiviisi inimese ära. Siin oli kass igal öösel Reeda jalgade peal maganud.

«Tiit,» ütlesin ma, «teil on siin kõik hiiglamoodi teiseks läinud.»

Tiit tõusis istuma. Vastu lakaluugi õhetust näis ta tedretäheline nina kenasti sirgē. «Ma pean sööma hakkama,» ütles ta, «ma tunnen, et sedasi ma magama ei jää.» Ta ronis käpuli kuhugi nuka alla ja tuli paberit krabistades tagasi. Ma mõtlesin, et tal on seal mõned biskviidid või kompvekid, kuid tundsin lõhnast, et ta sööb kotlette või muud tõsist kraami. Ja äkki meenusid mulle kõik tigidate võõrasemade lood Tuhkatriinu võõrasemast alates; ma tõusin krauhti istuma ja sosistasin: «Kas sind peetakse näljas?»

«Ah mis näljas,» ütles Tiit kartulit hammustades, «aga seal laua ääres õienda nende nugade ja kahvlitega, nii et söömiseks üldse aega ei jää.»

Söögikommete pärast oli Tiidul küll varemgi isa ja vanaemaga tege- mist olnud, kuid nälga polnud ta iial tundnud. Mul hakkas tast kahju, ja sel ajal, kui ta sõi, löbustasin ma teda igasuguste linnalugudega, et

ta ei tarvitseks mõelda, kuidas ta siin lakas peab külmi kartuleid ja liha sööma. Tiit lõpetas söömise; me lamasime ja kõnelesime ühest ning teisest, kuni Tiit enam ei vastanud. Kui ma juba uskusin, et ta magab, ütles ta äkki: «See on tore, et sa jälle siin oled.»

Niipea kui ta need sõnad lausus, hakkas mind vaevama tunne, et me oleme küll head sõbrad, kuid kõige tähtsam oleks nagu rääkimata. Ma kloppisin oma padja kohevile ja ütlesin: «Kuule, sul on nüüd palju keh-
vem elu kui vanaema ajal.»

Tiit oli natuke aega vait. «Ei ole,» ütles ta siis. «Võib-olla ainult see, et oled kogu aeg nagu koolis.»

Ma ootasin, et ta veel midagi ütleb, kuid Tiit vaikis, ja mõne aja pärast veendusin, et ta tõesti magab.

Järgmisel hommikul oli Tiit kadunud; lakaluugil haigutades kavatse-
sin ma teda just hõikama hakata, kuid siis hüüti alt mind ennast.

All oli õu heledas päikesepaistes ja keset seda sära istus Moonika pihlaka all ja poetas herneid; kanakari kõketas ta ümber. Ma vaatasin seda kõike nagu ilmutust, sest magades olin ma Moonika ära unustanud.

«Palun tule alla, Peeter,» ütles Moonika ja ma läksin silmapilk alla. Ma seisin seal pihlaka all täiesti virgena ja Moonika rääkis, et ta on lasknud mind magada, teades, et ma olen teise režiimiga harjunud, kuid et mul edaspidi tuleb nende režiimiga kohaneda. Söök olevat praeahjus, ja kui ma olen söönud ning laua koristanud, vahest ma lähen siis aeda ja abistan Tiitu ning Reeta, kes rohivad kurgipeenraid.

Ta kõneles seda kõike niimoodi, et sellele oli võimatu midagi vastu ütelda. Ma vaatasin herneid, mis Moonika süles nagu polnudki tavalised herned, vaid pärlid, ja tundsin, et ma hakkam kõike tegema, mida ta tahab.

Nurisemata ja isegi omavahel kaebamata toimetasime me Tiidu ja Reedaga kogu päeva; me keerlesime nagu vurrid, pandud liikuma sää-
rase jõu poolt, mille vastu oli võimatu seista. Meid valitses sama seleta-
matu seadus, mille põhjal sa õpetajale koolis ei öelnud, et sa õppida ei
viitsi, või mille põhjal sa keset teatrietendust ära ei läinud, kuigi kogu
lugu sulle ei meeldinud.

«Isegi sina, Peeter, oled nii töökaks läinud, et lust vaadata,» ütles
onu. Ma kiskusin nõgeseid kurkide vahelt välja ja naeratasin kõrveta-
tud kätest hoolimata, sest teispoole peenart seisis Moonika ja naeratas.

Emalt ja isalt saabusid kirjad. Ema kirjutas muuseas, et talle on algu-
sest peale mu jalgpalli maaleviimine vastumeelt olnud. Küllap me män-
gime Tiiduga kogu aeg palli ja lõhume taimi. See kiri meenutas mulle
palli, mis seisis lakas ja mida me ainult ühel õhtul olime mänginud. Isa
kirjutas, et ta seal Musta mere ääres kujutleb, kuidas me Tiidu ja Ree-
daga Sorvali tiigi ääres jälle mereröövleid mängime. Ta manitses, et me

keset tiiki ei läheks ja et ma vahel võiksin mingit nipet-näpet tööd teha.

See kiri sundis mind nii väga Sorvali tiiki igatsema, et ma Moonika juurde läksin ja küsisin, kas me tohime õhtul Sorvalile minna.

«Muidugi,» ütles Moonika. «Pühapäeva õhtupoolikul. Täna on reede. Täna nopime marju ja teeme aia korda. Homme õhtupoolikul teeme suure tubade puhastamise. Õhtul on saun. Niisiis pühapäeval.»

Pühapäeval olime me pärast lõunasööki vabad, kuid vihma valas nagu ämbrist. Me vaatasime Tiiduga läbi akna sajus kahisevaid puid ja otsustasime siis peitust mängida, tingimusel, et ei tohi end majast väljapoole peita. Onu oli kodus, mida sel suvel tõesti harva juhtus; ta aitas meid üksteise eest peita ja kord varjas ta Reeta oma suure koguga nii, et ma enda hulluks pidin otsima.

Kui minu kord peita oli, tuli mulle hea mõte: ma hüppasin esikus onu säärsaabastesse, panin nende kohal rippuva vihmakuue nõobi kinni ja pugessin kuue sisse. Ma sain just liikumatuks jääda, kui onu ja veel keegi läbi esiku tulid; üks neist riivas mind, kuid ei märganud midagi. Tiit oli juba «...kakkümmend — nüüd!» hõiganud ja tubades algas jook. Mulle tundus mu peidupaik suurepärasena; ma kuulsin onu häält päris lähedal, ta oli mind isegi puutunud, kuid ometi polnud tal mingit aimu, et ma siin olen. Ta seisis arvatavasti trepikojas, ainult mõni samm minust eemal, ja rääkis mingit segast lugu sellest, mis inimesed üksteisele võivad tähendada. Ta ütles, et üks inimene pidi teisele vahel usumatult palju tähendama, ja et teineteise najal pidi saama igasugusest porist välja tulla, ja kui inimesed porist välja tulevad, siis ei tohi teised neid tagasi lükata, ja et «Ühistee» kolhoosi esimees on tema arvates piiratud mõistusega miilits. Ma tahtsin just vaadata, kellega onu kõneleb, aga toauks tõmmati lahti, Reet tormas esikusse, peatus hetkeks, läks trepikotta ja hõigates: «Siin teda pole!» jooksis tuppa tagasi.

«Kolmas kolhoos ja mehel kolmas naine,» ütles Moonika. Nüüd ma sain aru, et onu kõneles trepikojas Moonikaga. «Ja kas sa seda tead, et tüdruk maksis sundkorras kaks aastat? Nii nagu see mees oma naisele alimente.»

Onu oli pisut aega vait ja ütles siis aeglaselt: «Tähendab sellepärast nad ongi nii vaesed, kuigi nad hästi teenivad.»

«Enn!» hüüatas Moonika võõra häälega. «Nende jaoks on sul igasuguseid vabandusi. Sulle nagu ei tähendaks lapsed ega perekond midagi!... Sa ütled, et naine jookseb igal pool ja maksab ainult kätte. Aga tal on õigus — need kaks hävitasid ta elu.»

«Aga mina ei söanda neid kahte porisse tagasi lükata,» ütles onu. «Kui me ükski neid ei aita, ma ei imestaks, et nad valivad endise tee.»

Siis tuli Tiit esikusse ja ma hoidsin hinge kinni. Tiit sahistas otsmisi mantleid varnas ja ma tundsin, et ta nõutult trepikoja lävel seisatas.

«Tiit, pane uks kinni!» hüüdis Moonika talle järele, ja siis ütles onule,

et ta pole päris kindel, kas Tiit selle naise juttu pealt ei kuulanud. «See kõik oli lõpmata must ja räpane,» ütles Moonika. «Naine karjus ja oli endast väljas, ta tarvitas nii inetuid sõnu... Hirmus ja vastik... Kuid ma kuulasin teda siiski lõpuni, sest tal oli õigus.» Ja siis ta rääkis Reedast, et Reet olevat ingli moodi, ja tema hoidnud pärast seda juttu Reeta tükk aega enda vastas, et jälle puhtaks saada.

Onu hakkas millegipärast Moonika nime kordama. Ta ütles mitu korda: «Moonika! Moonika!» säärase häälega, et ma teda näha tahtsin. Ma tõmbasin mantlihõlma pisut tagasi ja nägin, et onu Moonika ümbert kinni hoidis. Moonika vaatas üle ta õla vihmasadu, kulnud kokku tõmmatud. Onu nägu ma ei näinud ega kuulnud, mis ta tasakesi rääkis. Aga Moonika nägu muutus ja ma mõtlesin, et ta hakkab kohe nutma. «Muidugi on nad õnnelikud,» ütles ta, «ma olen neid näinud.» Ta rabeles onu käte vahelt lahti. «Aga mis õigusega? Mis õigusega see tüdruk õnnelik on?»

Siis ta võttis oma vihmamantli ja ütles trepilt: «Südame järgi? Kui me kõik südame järgi teeksime, ei tunnustaks me ühtki abielu ega ühtki perekonda ja iga teine naine oleks libu.»

Ma kuulsin, kuidas Moonika läbi pori minema jooksis, ja tõmbasin pea tagasi. Mu süda hakkas nagu kloppima; ma kartsin, et onu tuleb oma mantlit võtma ja avastab mu. Mulle tundus, et me kumbki seda ei taha, sest siis me peame mõlemad mõtlema, kuidas onu «Moonika! Moonika!» ütles, ja meil oleks naljakas tunne.

Aga onu ei tulnud mantlit võtma. Ta seisis liikumata; lõpuks ohkas ta pikalt, tõmbas tiku põlema ja läks kergelt suitsulõhna levitades tuppa tagasi.

Paar päeva hiljem läksime Tiiduga kapsausse tapma. Me olime need väikesel põllulapil kolhoosi lauda taga avastanud ja onu ütles, et usse pole palju ja et me võiksime need ära korjata. Meil oli plekktopsik kaasas ja me arutasime minnes, mida kõike nende ussidega teha saaks. Reet sörkis meil sabas, ta tahtis varssa näha.

Kui me Mägedi karjamaale jõudsime, kust tee vinka-vonka alla lauda poole viis, nägime üht meest ja valgete juustega tüdrukut. Nad astusid karjamaa serva pidi metsa all ja hoidsid nagu lapsed teineteise käest kinni.

Mulle meenus, et ma seda linalakka juba oma saabumispäeval olin näinud; ma küsisin Tiidult, kes ta on.

«See!» ütles Tiit. «Libu.»

«Mis asi see libu on?» küsis Reet. «Mare on ju lüpsja. Mis asi see libu on?»

Tüdruk ja mees olid seisma jäänud. Tüdruk võttis maast mingi taimevarre ja mees sidus sellega ta juuksed kuklasse kokku.

«Vaata, mis Anti tegi,» ütles Reet. «Marel on nüüd ka hobusesaba.»

Tiit sülitas läbi hambamulgu.

«Varas. Istus kolm aastat raharaiskamise pärast vanglas.»

See oli mu meelest põnev paar. Ma pärisin, kumb neist vanglas istus.

«Mõlemad. Seal vanglas Mare meelitas Anti ära oma lapse juurest. Libu. Anti naine käis siin ja rääkis.»

Ma hakkasin taipama, et me Tiiduga mõlemad sellest loost teame, kuid ma vaikisin, sest me olime mehele ja plikale lähedale jõudnud. Kui me tervitades möödusime, vaatasin ma neid kiiresti. Tüdruk polnudki enam mingi plika, ta oli ainult kõhn ja väike; mehel oli kongus nina ja ta päikesest põlenud nagu oli sünge nagu ikka röövlitel.

«Reet, kuhu sa lähed?» küsis tüdruk ja naeratas. Naeratades oli ta päris kena, ja Reet seletas talle viisakalt, kuhu me läheme. Me olimegi juba kapsaste juures. Aga kui me Tiiduga põllule läksime, hakkas Reet igavusest jorutama: «Mis asi see libu on? Kutulge, Tiit ja Peeter, mis asi see libu on?»

Me tapsime juba usse ega viitsinud talle vastata; Reet ütles siis, et ta küsib Moonikalt.

«Katsu sa seda Moonikale rääkida!» ütles Tiit. «Libu on paha naine, ja ole nüüd wait.»

Ja mina ütlesin: «Kui sa kodus kõike seletad, mis me omavahel räägime, siis me paneme sulle kapsaussid krae vahele.»

Aga Reedale oli nagu saatan sisse läinud. Ta keerles ja veerles seal kapsamaa ääres ja muudkui hakkas ja lõpetas, hakkas ja lõpetas: «Küll Moonika räägib mulle, miks Mare libu on! Küll Moonika ütleb mulle, miks Mare paha naine on!»

Ta taipas väga hästi, et me ei taha Moonikaga sellest asjast rääkida, ja sellepärast ta meid kogu aeg niiviisi õrritas.

Lõpuks käis ta õiendamine melle nii närvidele, et Tiit ta juurde hüppas ja teda nii kaua kinni hoidis, kui ma peotäie ussidega tulin. Mul polnud üldse kavas neid kapsausse talle selga panna, me tahtsime teda ainult natuke hirmutada. Aga kui Tiit ta kleidi kuklast eemale tõmbas, tõstis Reet nii järsku oma käe selja taha minu käe vastu, et ussid kukkusidki ta särgi ning selja vahele. Tagasi me neid enam võtta ei saanud, sest Reeda käitumine tegi meid juhmiks.

Alguses karjus ta, nagu kistaks teda tükkideks, ja vehkis käte ning jalgadega. Siis hakkas ta end küüru tõmbama ja jälle sirgeks ajama, ja seda tehes hakkas ta üksikuid koledaid sõnu ütleva, mida me iial ta suust polnud kuulnud. «Raisad,» ütles ta ja tõmbas ennast küüru. «Kurat!» karjus ta end sirgeks ajades. «Lojus!»

Esiailgu olid meil suud üllatusest lahti, siis me naersime nii, et maas vähkresime, aga kui Reet ikka jubedamaid sõnu hakkas ütleva, sai meile järsku selgeks, et ussid olid Reeda hulluks ajanud. Me nägime nüüd, et ta oli näost päris valge, ja mul käis külm judin üle selja. Tiit pani rabinale kapsastesse ja karjus nii valjusti, kui nutt lubas:

«Appi! Tulge appi!»

Alles nüüd märkasin ma, et lauda juures oli inimesi, kes pidid kõike kuulnud olema. Mare oli päris lähedal, ta tuli hüpates üle kapsaste ja radapidi ruttas Moonika meie poole. Reet küürutas parajasti kinnisilmi; kui Mare ta juurde jõudis, ajas ta enda sirgu, avas silmad ja karjus: «Libu!» Mul jäi hing kinni, kuid tüdruk võttis Reeda ta rabelemisest hoolimata sülle, sosistas talle midagi kõrva ja Reet kiljus: «Ussid liigutavad mu seljas! Ussid liigutavad mu seljas!»

Mare tõmbas kiiresti Reeda kleidi lahti ja pistis käe särgi vahele. Ta hoidis usse oma väikesel parkunud peopesal, vaatas meile Tiiduga otsa ja küsis, kas meil häbi ei ole. Siis viskas ta ussid rohtu ja ütles Reeda ette kükitades: «Polnudki rohkem kui üks väike ilus uss, teised olid kapsalehtede tükid.»

Sel hetkel jõudis Moonika meie juurde. Ma olin tal teel pisut ees ja ta lükkas mu lihtsalt kõrvale. Ta näol oli kummaline põlglik ilme ja ma mõtlesin, et ta mind ja Tiitu rängasti karistab. Aga kui ma Reeta vaatasin, tundus mulle igasugune karistus tähtsusetu; peaasi, et Reet oli oma mõistuse tagasi saanud. Ta nägu oli jälle roosa ja Moonikat nähes hakkas ta täiesti normaalselt nutma ning sirutas oma käed ta poole.

Moonika seisis, käed kleidi taskus, ja vaatas ainiti Reeta oma heledate silmadega.

«Ja niisugune on siis Reet,» ütles ta aeglaselt ja tema näol oli ilme, nagu näeks ta midagi väga vastumeelset.

Reet hakkas nuuksuma ja Moonika kordas: «Ja niisugune rikutud laps on siis Reet!»

Mare oli püsti tõusnud. Ta hõõrus oma kätt vastu pleekinud sitskleidi külge, vaatas Moonikale otsa ja ütles, et Reet on hea tüdruk, aga kui ussid teda puudutasid, siis ta tundis end seest ja väljast räpasena. Ja ta ütles veel, et kui inimene end räpasena tunneb, siis ta võib sellest mõnikord päris hulluks minna.

«Tõesti?» ütles Moonika ja mulle tundus, et ta Maret pilkas. «Näib, et te neid asju hästi teate. Aga see ei õigusta ühtki inimest, ka Reeta mitte.»

Ta seisis ikka, käed taskus, ja ütles Reedale, et Reedal on siis küllalt aega nutta, kui isa teda karistab.

«Ma ei usu, et isa Reeta karistab,» ütles Mare. «Esimees on arusaaja inimene.» Ta silitas Reeda pead, ja mulle tundus äkki, et see Mare on täitsa tore tüdruk.

Aga Reet ei teinud Marest enam väljagi; ta muudkui nuuksus ja vaatas Moonikale üksisilmi näkku. Niimoodi ta vahtis ükskord talvel meid ka, kui me Tiiduga endile valgest paberist maskid ette panime ja liikumata istusime. Seisis nagu nõitutult meie ees, vahtis ja sosistas läbi nutu: «Võtke need näod ära, te ei tohi mind hirmutada, võtke need näod

ära!» Ta oli seekord ka ikka nii endast väljas, et me võtsimegi mõne minuti pärast maskid maha.

Moonikal polnud mingit maski ära võtta, aga ma mõtlesin, et ta võiks Reeta paar korda silitada. Kuid ta ei silitanud; ta ei vaadanudki enam Reeta, vaid pöördus kannal ja käskis meid kõiki koju tulla.

Me läksime hanereas Marest mööda. Kõige ees Moonika, luksuv Reet ta kannul, siis tuli Tiit, pea maas; viimane olin mina. Ma vaatasin, kui sirgelt ja kergesti Moonika kitsal põllupeenral astus, ja äkki meenus mulle, et tädi Riina pidi mind järgmisel pühapäeval külastama. Riina kerkis mu silme ette nii, nagu ta oli — ümmargune, naeratav, säravate hammastega — ja ma tundsin millegipärast rõõmu, et ta tuleb. Ma mõtlesin, et ta on üldiselt hiiglahea, ja kui me Mägedi karjamaale jõudsime, mõtlesin ma isegi seda, et kui ta nii väga tahab, siis ma lasen end pühapäeval natuke kaisutada.

Rahumäe

Siin on tänav,
kus üksik latern nutab
igavese päeva järele.

Vasemal pool väikesed majad
meeste, naiste ja lastega.
Paremalt pool manala.

Liiga lühike tee
mulla ja mõtete vahel.
Üksik latern nutab
päeva järele.

* *
*

Paljust olen jätnud enda ilma,
et võhivõoras linnas,
kus vaid üksik perroon on tuttav,
seista tummade tähtede all
ja lasta mööduda
valgetel rongidel kahele poole.

Võib-olla keegi ei tea seda tunnet.

SVEAMAA VÄLKVÖTTEID

Me otsime parkimispaika

I, a stranger and afraid
In a world I never made...

A. E. Housman

ESIMESEL VIISMINUTIL

Oo Unga Greve, Malmö, Lund,
kus aiaäärsele tanumal
võid alla sõita kanu sa
— Kungsgatanil on tõusutund!

Eks proovi, vend, parkeerida
— see pole suur Ameerika,
vaid väike Stockholm-city...

Käib igal fiilil biililaat,
kõik otsivad siin oma saart,
kus vaba koht, seal silt: privaat.
Nokk lahti, saba kitis!

VEERANDTUNNIL

Maailmas nõnda on seatud, mnjaa,
tahad sa kusagil peatuda
— olgu sul parkimispaik...

Rändlinnuks keegi ei kohane.
Teed viivad alati kohale,
leival kus kodusem maik.

Võõrsil et üles end rüsida,
ikka veel endana püsida
— olgu sul parkimispaik!

... nägusas elamus kalju peal,
maale ja raamatuid palju seal,
läve ees muruvaip.

... TV-programm, mis sind huvitaks
talvel, kui Türgis ei suvita
— olgu sul parkimispaik.

... Sõed juba kaminas tuhmuvad,
mida võiks elus veel juhtuda?
— soovid kui sulanud vaik.

... Stokholmi kajakail tuju hea,
paitavad kuninga kujul pead
— neil on seal parkimispaik.

KRIITILISEL KOLMEKÜMNENDAL

Bensiinilõhnad suus ju on,
keel paks, et vanti vinnata.
Linn pöörleb antilinnana
Kui Moodsa Kunsti Muuseum.

Linn tuuleklaasil hiiri poob,
lõks tiirleb nagu vurrkann just.
Siin maalib Püha Urbanust
Chagall, Dali + Chirico.

Ei praegu platsi loovutaks
kuitahes top-pop missile.
Viiks vaesed lapsed pissile,
jooks coke'i, nii et joogutaks;

või ajaks jalad harki ka,
teeks linnas liiklusseisaku ...
Kõik laevad lipud heisaku
— meil õnnestub vist parkida?!

ÜLEMLAUL PARKOMEETRILE

Sa, tark parkimiskarbike,
lood südames kindlusetunde.
Kuis ka inimkond ringleb ja tungleb
— peatumiskohti ta tarbib veel ...

Hüva sõna eest, kõlksuva mündi eest,
autokummide alla ... või mõtte jaoks?
Kui palju piduripõtkimist kaoks
mõtte-parkimiskarpide sündides!

Oleks riigid kõik rikkamad hunnitult
neist praegu hajukil ideedest,
mis parkimatult, võidu sunnikud
sööstavad me ajude ringteedel.

ANKRUKETI VIIMNE LÜLI ...

(hoiab kinni ankrupelist)

Otsad kail veel, backa vaim!
Kes on pähh, näeb kakat vaid ...

Ausal laulul viisi kaks
— kumba ma striptiisitaks?

Kohvrid pungil, seljad prügis,
trügis kuningriiki sügis ...

... rehnung õige, ehk siis nailon
tõestab neh, kui kehv siin mail on.

Kurejutt või pohlapett,
koltub niigi koklaleht;

vanal prikil tuuled vanad
— uued kiprid, uued manad:

poudid itta, halss on väär,
loovid läände, ees on skäär;

Rootsi skäär on lootsi nöök
— mulle maitstes rootsi köök.

Mõtlen hambaid pestes truule
kaunitar fru Vesterbrole,

kes seal embab kallast kaht,
endal voodis vallaslaht,

sillakaartel tulevööd
— valged öödki üle lööb.

... Sinine siin troonikalev.
Selle maa sotsiaalne pale

paadub pealt ja laabub alt
üpris tasakaalukalt.

Liigsöömisesest ei puhita
— riik säästab taljet, juhid ka...

... Silinder peas või soni,
saad üldist pensioni.

Kui oled ise traksim vaid,
võid lisaks müüa aktsiaid...

Koolmeistritest, ma õrnalt märgin,
streikis proua Erlandergi...

Ja see kõrgelt-lõikav SAS
streikis kah, nii tõikas TASS...

Vett on sahtlis, toksas lood.
Vint lööb vahtu, otsas ood:

Sveamaa, hea maa,
tuhka sinust tean ma!

Pärastlõunak Pasternakiga

Rootsi riulilt võtsin ameerika kõite.
Huvitav, kuidas te neile läänemaades ka näite?

Monograafiad teist silma siin tükivad sageli.
Fotod on sügavtrükis, üpriski viisakal paberil.

Profiil seesama, pilgus teil mõtlikku pinget.
Huvitav, kas nad on püüdnud teid mõista ka hingelt?

Värsside mõistmine vabaimas riigiski lame on,
kui seda teeb mõni agar, kuid piiratud ametkond.

Otsisin vilju sealt raamatust pärastlõunakul.
Soovunelmad rippusid kenasti reas nagu õunapuul.

Polnud antoonovkad, läikimas kollased paled.
Rippusid suured ja väikesed kollased valed.

Polnud seal hangede siniseid varje, mis nõtked on märtsis.
Läänes teid loetakse märtriiks, kes mõttetult närtsis.

Nobelist loobumist peetakse tohutuks ohvriks . . .
Miks te ei loobunud Venemaast, auahnus kohvrisk!?

Elaksite ehk Šveitsis, võib-olla Chicagos,
näeksite talvemoode à la doktor Živago.

Nüüd aga, mõelda vaid, kolme koduse kase all
Venemaa mullas ja süda on endiselt vasemal.

Kevadel, siis kui hiirekõrvad on värskemad,
tulevad noored poeedid, loevad seal teie värssed nad.

Neid, mis ka raudteevagunis kuulduna pähe jäid.
Boriss Leonidovitš — olete neile üks lähemaid.

Mitte küll moodne — härmatist langeb te salmidest
just nagu metsast, mis alati vaikne ja talvine.

Olete suitsunud lagi, kui lakke vahin ma.
Põlete laual kui küünal, tuikava tahiga.

Või nagu steppide tuhanded tuisuviilid.
Venemaal

teie laulud
ei seisa riulil.

Kes levitab anekdoote?

1

jau!»

See kostis voodist. Anna Mai ei tahtnud, et Max ära läheb.

«Mjau!» näugus Anna Mai kurblikult. Ta nägi kuusteist välja, aga tegelikult oli ta kahekümne ühe aastane. Kaks kuud tagasi tutvus ta Maxiga Voorimehe tänava pagari-
poes, selle maja kõrval, kus pruugitud raamatuid müüdi. Ka Anna Mai oli oma kooliõpikud sealt ostnud ja hiljem sinna jälle tagasi müünud.

Ta oli korralik tüdruk ja numbritubadest ei saanud juttugi olla. Ta ütles Maxile kohe, et ta võorastemajja temaga mitte ilmaski ei lähe. Ja Max muretses Anna Maile korteri kesklinna uude majja. See oli laia aknaga ilus tuba, vaatega teatrile ja turuplatsile. Ning see üksainukene tuba maksis rohkem kui kolmetoaline korter mujal. Vann oli pöranda sees, mustad kabhelseinad ja köök nagu välismaa ajakirjades.

Isa ütles, et iga inimene peab ise teadma, mis ta teeb, ainult ema soovis vaikse häälega:

«Katsu temaga abielluda.»

«Ah mamma,» ütles Anna Mai, «nüüd on ju kõik teistmoodi kui sinu ajal.»

Mamma oli papaga küll altari ees käinud, aga mis sest paremat — ainult üks igavene viletsus ja igal aastal laps. Anna Mai tuli kodunt ära, elumuutuse-rõõmust purjus. Ta ei pruukinud enam kunagi pöörduda tagasi siia, kus köögis magasid nooremad põngerjad, toas isa-ema ja õde, ning kus öösiti häda või janu peale tulles pääses magamisraamide vahel turnides ämbri juurde.

«Ma pean nüüd minema,» ütles Max särki selga tõmmates.

Anna Mai hoolis tast hullusti. Võib olla küll, et mees oli tema jaoks vana, juba üle neljakümne, ent tal oli ilus kuju, tal oli pestuse, heade riiete ja kalli tubaka lõhn. Max oli Anna Mai unelmate-mees. Kuid koos ei nähtud neid kusagil. Maxi vanem tütar õppis ülikoolis juurat, noorem käis Lenderi gümnaasiumis ja naine oli tal ka ilus blondiin. Täiesti harmooniline perekond. Sellepärast läks Anna Mai süda alati raskeks, kui Max hakkas ta juurest ära minema. Ta püüdis teda tagasi hoida.

«Ole veel natuke,» ütles ta sel puhul. Max naeris, piip hambus, vahel jäi ka, vahel läks ära. Ka täna ütles Anna Mai: «Ole veel natuke.»

Aga Max hoidis lõuga püsti ja sidus peegli ees juba kaelasidet. Anna Maile näis, et Max ilmutab tüdimusmärke, ja et tuleb midagi teha, et teda uuesti köita. Pisarad ei mõjunud, see oli juba ära proovitud.

Anna Mai arvas õieti. Max suhtus tüdrukusse nagu järjest mitu korda

nähtud filmi, kus kõik ette teada, mis tuleb. See, kuidas Anna Mai silmi langetab ja pilgu üles lööb, õige aeglaselt lahti riietub, et Max jõuaks imetleda ta noort keha, kuidas ta nagu kass liikmeid ringutab, ja kõik need käed-ümber-kaela-heitmised olid igavaks muutunud. Ent ta ei saanud ka tulemata jätta, eemal olles igatses ta tüdruku järele.

Rääkida polnud neil teineteisele midagi. Anna Mai küsis vahel, kus Max lõunat käis söömas, mida söi ja missuguseid uusi filme on kinodesse oodata, sest Max tegeles aktsiaseltsi Metro-Goldwyn-Mayer filmikontori asjadega, ehkki ta peamised tulud tulid muudest ettevõtetest. Max ei rääkinud Anna Maile kunagi oma eraelust ja Anna Mai ei soovinud samuti oma koduasjadest jutustada.

Anna Mai võis ilu ja olekuga pilkusi püüda, seista üks jalg ees ja puus väljas, kehitada kõrgelt õlgu, heita pea kuklasse ja tõrjuda hooletu käeliigutusega juuksed tagasi, ning ehkki tal oli vähe riideid, äratas kõik tema seljas tähelepanu. Ta seisis mõnikord kaua peegli ees ja küsis:

Kas ma näen sedamoodi välja, et mu papa on jahuagent ja mamma kodune sukakuduja, ning et need kodjakad, kes igal pühapäeval kordamööda täikal sukki müüvad, mu õed-vennad on?

Ei! ütles peegel. Ei, mitte iialgi ei võiks seda arvata.

Mõni aeg tagasi läks isa teise töö peale, jalad ütlesid agendiametis üles. Seda oli inetu pealt näha, kuidas sinised jämedad sooned sääri rikkusid. Nüüd käis papa Rotermanni leivatöllaga turul.

Oma uues elus ostis Anna Mai leiba Malmströmi pagariärist Kullas-sepa tänavas ja ainult kord nädalas lippas ta üle trammitee turgu papa juurde. — Parem juba seal käia, kui et nemad terves koosseisus tema poole tulevad. Ja ometi oli Anna Mai süda miskipärast raske, kui ta tagasiteed läks, papa juurest ostetud päts korvis.

Papa istus enamasti tolla kõrval viini toolil, valged varrukakaitsmed küünarnukkideni ja põll ees. Ta küsis ettevaatlikult:

«Kuidas sul läheb?»

Anna Mai ütles:

«Hästi. Kuidas sul läheb?»

Ja papa vastas:

«Nagu mudamasinaga.» See oli tema nali. Ta rüüpas pooleliitrisest plekktoobist sooja kohvi; oli lõuna aeg ja ajaleht lebas tal põlvedel laiaili lahti. Papa rääkis, mis ta sealt oli lugenud. Et üks taani kaubalaeva kapten leidis põhjaläinud inglise ristleja vrakilt ohvitseri kajutist vihmavarju ja torukübara, mis olid üle saja aasta vee all olemisega ära kivistunud. Ja meremees tuli hiilgavale mõttele need asjad Chamberlainile kinkida.

Anna Mai ootas, et papa kodustest ka midagi ütleks, aga papa rääkis hoopis sellest, kuidas Tartu postkontoris avastati postikotis kass kuue vastsündinud pojaga. Ning ta arutas pikalt ja laialt, kuidas nad sinna sisse said.

Anna Mai teatas, et peab minema, ja papa noogutas.

Viimane kord oli papa ümber turukonverents ja peeti ägedaid vaidlusi. Räägiti Stahhanovist. See olla mees, kes venelase tööle pani, nagu üks kurgimüüja ütles. Kalakaupleja jälle teadis rääkida, et sealsed normid olla nii tühised, et Stahhanovil oli naljaasi neid kümnekordselt ületada.

Ühed uskusid, teised jälle söimasid kalakaupmeest valelikuks. Jutt jooksis sealt edasi sellele, et eesti piim läheb Leningradi, iga päev neli vagunit, ja vastuvõtmisel olla kõva kontroll.

Anna Mai haaras leiva kaenlasse ja tegi, et minema sai. Nüüd pole ta juba hulk aega papat vaatamas käinud. Peaks ükskord siiski mine-ma...

Anna Mai käis üldse harva väljas. Ta ei raatsinud lahkuda oma ilusast toast ja ilusatest asjadest. Ta armastas lamada ruumi keskele asetatud laial tahtaal, läikival kollasel siidtekil. Vahel keeras ta niisama lustiks vannikraani lahti

● *Hämmastus ja paanika Skandinaavias* ● «Põhjala läheb vastu draamatilisele saatusele,» arvatakse Stokholmis ● *Saksa väed Taanis ja Norras* ● *Oslo vallutatud lahinguga* ● *Taani kuninga Kristian X proklamatsioon. Kogu Taani pime* ● *Norra uus valitsus kutsub lõpetama vastupanu sakslastele* ● *Taani peaminister loodab «inimlikku okupatsiooni»* ●

ja püüdis sooja vett pihku. Aga kui nukrus ja kartus hinge koormasid, istus ta aknalauale ja vahtis turgu. See oli kirev, rõõmus ja liikuv.

Mõnikord tundis Anna Mai väljast tulles ja lifti astudes jahmatamapanevat hirmu, et tema korterit pole enam olemas, või polegi ehk kunagi olnud? Et ta avab sneprivõtmega noobli musta lakkukse tühjusse, eimittekuhugi.

Anna Mai sirutas end üle voodi ääre, et põrandale kukkunud kammi üles tõsta. Ta kammis end alatasa, koolutas juukseotsi sissepoole. Oli moes paažisoeng, lihtne küll, aga nõudis hoolt ja tugevaid juukseid. Ning Anna Mai harjas neid ühtelugu, et nad tugevad oleksid.

Anna Mai tõusis voodis istuli ja lina libises maha.

«Max.»

Anna Mai koolutas juukseotsi ja kaalus, mida peaks edasi rääkima.

«Kas tead, mida ma mõtlen?»

Mees naeratas.

«Ah, sa ainult naerad, kui mina tahan tõsiselt rääkida,» solvus tütarlaps ja vahtis meest läbi juuksesalkude.

«Palun, räägi.»

«Anna mulle üks sigaret,» ütles Anna Mai. «Sigaretid on mu käekotis. Seal!»

Max ulatas Anna Maile käekoti. Näis, et tüdrukule oli miski meelde tulnud, võib-olla see, millest ta rääkida oli kavatsenud.

Ta sundis Maxi istuma aseme äärele.

«Loe, kui naljakas,» lausus tüdruk ning ulatas Maxile kaks vihikulehte.

Max jälgis alasti istuvat ridiküliga tüdrukut ning võttis kuue seljast. Siis andis ta sigaretile tuld. Ta silitas suitsetavat tüdrukut ja kiskus lipsusõlme lahti.

Anna Mai huulte vahelt tuli suitsujuga. Max heitis vihikulehed põrandale, võttis tüdruku sõrmede vahelt sigareti ja kustutas tuhatoosis. Anna Mai sulges silmad. Ta ütles veel:

«Ma igatsen, et me kogu elu koos oleksime,» ning Max vastas selle peale:

«Ära ole nii pessimistlik.»

Pärast, hiljem, tulid Anna Maile vihikulehed uuesti meelde.

«Sa ei lugenudki. Loe,» ütles Anna Mai. «Ai! Käsi suri ära.» Ta nihkus Maxist eemale ja hakkas juukseid kammima.

Kahel vihikulehel oli neli anekdooti:

Saksa Riigiteatri nädala-mängukava

Esmaspäeval: «Maskeraad» (Göringiga).

Teisipäeval: «Kummitused» (Rosenbergiga).

Kesknädalal: «Valel on lühikesed jalad» (Goebbelsiga).

Neljapäeval: « $2 \times 2 = 5$ » (Schachtiga).

Reedel: «Kaamel läheb läbi nõelasilma» (Ribbentropiga).

Laupäeval juudi hingamispäeva tõttu suletud.

Pühapäeval: Kell 3 «Pühak ja tema narr» (Adolf Hitleri ja Leni Riefenstahliga). Kell 8 «Röövlid» (kogu ansambli osavõtul).

Saksa sõjaköögi toiduretseptid

Võta lihakaart ja prae võikaardiga hästi pruuniks. Võta kartulikaart ja juurviljakaart ning hauta neid. Kastet paksenda jahukaardiga. Siis võta kohvikaart ja soojenda seda söe ostu loaga, mille järel kasta leiva-kaart kohvikaardisse. Pärast söömist pese käed seebikaardiga ja kuivata tekstiilipunktidega.

Hitleri kõne aastal 1945

«See pole mingi ime, et ma täna Inglismaa troonist kõnelen. Siitpeale, kus Göring on Venemaal tsaariks, Inglismaa ja Prantsusmaa kujutavad endast Saksa provintse ja Ameerika on meie asumaaks, pole mul ülejäänud maailma suhtes territoriaalseid nõudmisi.

Sieg Heil!

Gauleiter Daladier tõlgib mu kõne teie jaoks prantsuse keelde.»

Ja viimane anekdoot oli Saksa riigi uuest põhiseadusest, see kõlas nõnda:

1. Saksa riik koosneb ühest juhust ja kaheksakümnest miljonist juhitavast.

2. Juht paneb ametisse ja laseb oma ministrid maha isiklikult.

3. Saksamaa rahvasterviku moodustavad Hitleri ajukedrus, dr. Goebbelsi valede võrk, parteinärud ja saksa rahva niidi otsas ripuv kannatus.

4. Saksamaal on kaotatud kõik seisused:

a) der Wohlstand

b) der Anstand

c) der Verstand,

ainult Notstand on alles jäetud.¹

See sõnademäng oli eesti keelde tõlkimatu.

Anna Maile näis, et Max lugus huviga.

«Vaimukas,» tunnistas Max. «Kust sa nad said?»

Anna Mai oli kuulnud, räägiti, et Saksamaal tulid sel kevadel müügile tuhanded ühtmoodi kübarad ja saksa naised proovivad neid pähe ainult paraja suuruse leidmiseks. Aga siidsukkadele koovad nad alla vastupidavast materjalist põiaosa.

«On see tõsi?» küsis Anna Mai.

¹ Saksa keeles tähendab *Stand* peale kõige muu ka seisust. Tõlkes: a) heaolu, jõukus, b) kombus, c) aru, mõistus; *Notstand* — viletsus, kitsikus.

«Ju vist,» arvas Max piipu popsides.

«Kes on Schacht?» küsis Anna Mai.

«Saksa pankur.» Max teadis kõike, mida Anna Mai iganes küsida oskas.

«Kuule, kui sa peaksid valima venelase või sakslase vahel, kelle sa valiksid?» küsis Anna Mai.

Max teadis ka seda.

«Parem, kui poleks vaja ei ühte ega teist valida. Suurriikide suhtumine väikestesse on teada: Ma tulen teile ja anna mulle, siis oleme alati sõbramehed.»

«Aga kui peab valima?»

«Kui just peab, siis venelase,» ütles Max. Ta pani vihikulehed toolil lebava kuue tasku.

«Ma näitan teistele ka,» lausus ta. «Kust sa nad said?»

«Sõbranna käest.»

«Missuguse sõbranna käest?»

«Sa ei tunne teda nagunii.»

Max vaatas väga tähelepanelikult tüdrukule otsa; näis, et ta teda ei uskunud.

«Aga siiski?»

Võib-olla Max oli armukade? Anna Mai kavatses selle otsekohe välja selgitada, tegi ebamäärase näo, nagu ei sooviks või ei saaks ta antud asjast enam rääkida ja varjaks midagi Maxi eest. Et Maxi süda valutaks teadmatuse pärast, kuidas ja kellega Anna Mai oma päevi mööda saadab.

Tegelikult oli ta tõtt rääkinud.

2

Ühes vanalinna kiivas seintega majas tegi meister London oma kahe õpipoisiga fiiberkohvleid. Esimeses ruumis käis puutöö, kohviraamid lõi meister ise kokku, tagatoas aga liimisisid, vooderdasid, pressisid, kinnitasid lukke ja käepidemeid kaks noort selli.

Ainult firmamärgi «London» Big Beni tornikujutusega pani tume-punastele ja pruunidele kohvritele külge meistri tütar Eneken omaenda väikese valge käega. Ja kui ta parajasti just seda ei teinud, siis istus ta niisama tagatoas lauanurgal, kõlgutas jalgu ja vahtis nooremat selli Ossit. Pealegi polnud kusagil nii huvitav kui töötoas. Üks hambairv käis siin hommikust õhtuni, kõik maailma vägevad võeti läbi ja tehti naeruks.

Lõunaks tõi Eneken kõrvalmaja söögipoest töötuppa sellidele pangega klimbisuppi. See oli peremehe poolt, nii-öelda muidu, aga sellid kutsusid Londoni firmasuppi mölakaks ja vandusid äralagunenud klimpe.

Paar korda nädalas pani meister London lipsu ette ja tegi küünealused puhtaks ning läks raamatukauplustele ja kirjatavete äridele oma kaupa pakkuma. Aga meister Londonile polnud inglase välimust antud ja ta taipas õigel ajal palgata endale läbimüügi protsentidega rahuldav ülikooliharidusega ja eurooplase näoga kaubapakkuja. Esindusliku välimusega noormees, kolm kohalikku keelt suus, ütles igal võimalikul juhul ilusa naeratusega:

«Hästi.»

Kaks essi meeldis tohutult. Nüüd jäi meistri enda hooleks vaid kohv-

reid äride ette kärutada, käe otsas või turjal sisse kanda. Aga selle tööga tuli ta toime.

Mõni aasta tagasi, kui ta püüdis rikastuda ja hakkas kodusel viisil panni peal koorekompvekke tootma, ei pidanud ta suurte firmade konkurentsi välja. Kohvrid aga läksid ludinal, sest välismaine värk näis ostjate meelest ikkagi midagi muud kui kodumaine mannetus. Ja oli saabunud aeg, kus kohvreid osteti miskipärast rohkem kui koorekompvekke.

Ühel kevadpäeval istus Eneken jällegi värkstoas ja vaatas pealt, kuidas sellid klimpe taga ajasid. Kogu majarahvas hüüdis Londoni poisse põrgusigitisteks. Aga nad ise pidasid end eeskujulikeks võrukaeladeks, kelleks saanud pärast seda, kui nad korra ühe Võru linna tundmatu luuameistri konstrueeritud võru olid endale kaela proovinud.

Kuid meister London ei teinud nende supi üle nurisemisest mitte väljagi, vaid seadis parajasti toanurka hiirelõksu, või hiiresadamat, nagu tema seda kutsus. Selgus, et närilised olid öösel purgitäie kliistrit nahka pannud ja mitu tahvlit liimi ära viinud ning meister Londoni firmale kahju tekitanud.

Selles kiivavajunud majas pidas iga üürnik hiirtega oma arveid. Näiteks üleajateenijal Albert Kirjutajal närisid nad frentšile augud sisse. Mees oli tohutult löödud, sest vorm on ju see väline tunnus, mis teeb kõlbliku meeskodaniku sõjaväelaseks.

Aga siis tuli otsekui heldest taevast lohutav sõnum, et sõjaväevorm läheb ligemal ajal muutmisele. Ja oli öeldud ka, et vormi küsimuste lahendamisel rakendatakse nõndasama palju põhjalikkust kui relvade soetamisel. Ning uue mundi saamise lootuses läks Kirjutaja elu jälle roopasse ning igal hommikul tõstis ta avatud akna all hantleid.

Teisel korrusel elas eratundide andja Kollman ja Londoni sellid teadsid jutustada, et sellest ajast peale, kui hiired Kollmani sõnaraamatu ära sõid, räägib ta oma õpilastele, et sepp on vene keeles кузнец, sepa naine кузница, sepa poeg кузничик. Papa on папа ja papa naine on папаха, indiaanlane on индеец, indiaani naine индейка. Ühekandimees on земляк, tema naine землянка ning tema tütar земляника.

Kollmani vastaskorteris elav vana saksa preili Gudrun Baldesport aga läks igal varahommikul väarikalt ja kõrgilt üle munakivise õue solgi-augu poole, kühvli hallid hiirte laibad saksa korralikkusega reas, sabad üle kühvli ääre.

Ainult ühe korra nägid Londoni sellid preili Gudrunit meelt heitmas ja arvasid kohe, et hiired olid ta füüreri pildi kallal käinud. Kuid see ei pidanud paika, sest kui preili veel viimast korda hommikul kühvliga hiired prügikasti viis ja viimasele laevale «Der Deutsche» tõttas, et oma isade maale sõita, ja kui teised tema rahvuskaaslased, hõberebaste kimbud kaelas, tolli peal oma kulda ning hõbedat kaalusid, seisis preili Gudrun sadamas, tagasihoidlik varanatuks käe otsas. Ja kui teised koeri ja kasse süles hoidsid, astus preili Gudrun Baldesport laeva, füüreri pilt kaenla all.

Hiirte kuritegevuse üle kaebas ka lesk Taissa alumise korruse korterist. Lesk mängis viimasel ajal meister Londoni elus esmaklassilist osa. Meister oli ilusast lehest niivõrd pimestatud, et tal silmi polnud tähele panna, kuidas tühipaljas sellipoiss Ossi ta tütre Enekeni ümber amuuritas.

Lesel olid süsimustad juuksed, mõni kuu natuke heledamad, siis mõni aeg jälle tumedamad, ning helepunast värvi suu. Iga kord, kui lesk

värkstuppa tuli, hakkasid sellid isekeskis seda lugu arutama, kuidas mustlased tegid Noarootsi talunikult varastatud hobusele iluravi, värvisid ta laka vankrimäärdega süsimustaks ja tegid hobuse ülemise moka huulepulgaga punaseks.

Ah, kuidas siis lesk vihastas. Kuidas ta iga kord uuesti vihastas! Aga lepituseks õpetasid Londoni sellid leske, kuidas võidunud mängukaarte lauasoolaga nühkides jälle puhtaks ja uueks saab, ning kiitsid Rinaltu Rinaltiini, Morantu Morantiini ja Pinkertuni vahvustükke, sest lesele meeldis hirmsasti, kui temaga kirjandusest räägiti.

Ent pärast seda, kui Lüganuse valla villaveski tööline näinud unes numbreid, nende järgi loosipileti ostnud ja saanud loterii peavõidu, hakkasid leske unenäod ja Pabsoni loengud rohkem huvitama kui kirjandus.

● *Hollandi kuninganna Wilhelmine vaatab oma vägesid üle* ● *Oslost evakueeriti arhiivid, kuld ja pangatähed* ● *Saksamaa kaotused Taani okupeerimisel 10 haavatut ja 1 langenu, Taanil 10 langenut* ● *Inglise miiniväljad Balti meres* ● *Nõukogude Liidu — Saksa kaubavahetus suurenenud* ● *Sõda Norra mägedes* ●

Kevad oli nii kaunis, aga kiire kaduma, sellest pidi osa saama, enne kui ta lopsakaks suveks jõuab muutuda. Ning meister Londoni tütar Eneken pani end pühapäevaselt lippu, et minna oma isa selliga Kadriorgu jalutama.

«Ütle, kas siis ka, kui me juba abielus oleme ja kui me juba vanad oleme, hakkame ikka käest kinni käima nagu praegu?» küsis Eneken armsalt.

«Muidugi,» vastas poiss.

Aga sellest tunnistusest ei piisanud nõudlikule tüdrukule.

«Kas ka siis, kui me tudikesed oleme?» pinnis ta poissi.

«Jah, isegi kui me neljakümnesteks saame,» töötas poiss pühalikult.

«Ossi, aga kui miski meie vahele tuleb?» ütles neiu.

«Mis asi?»

«Kui sõda tuleb.»

«Sõda ei tule.»

«Oled sa kindel?» küsis Eneken.

«Muidugi. Venemaa ja Saksamaa on ju sõbrad.»

«Kas siis ei tule sõda?»

«Ei saa tulla.»

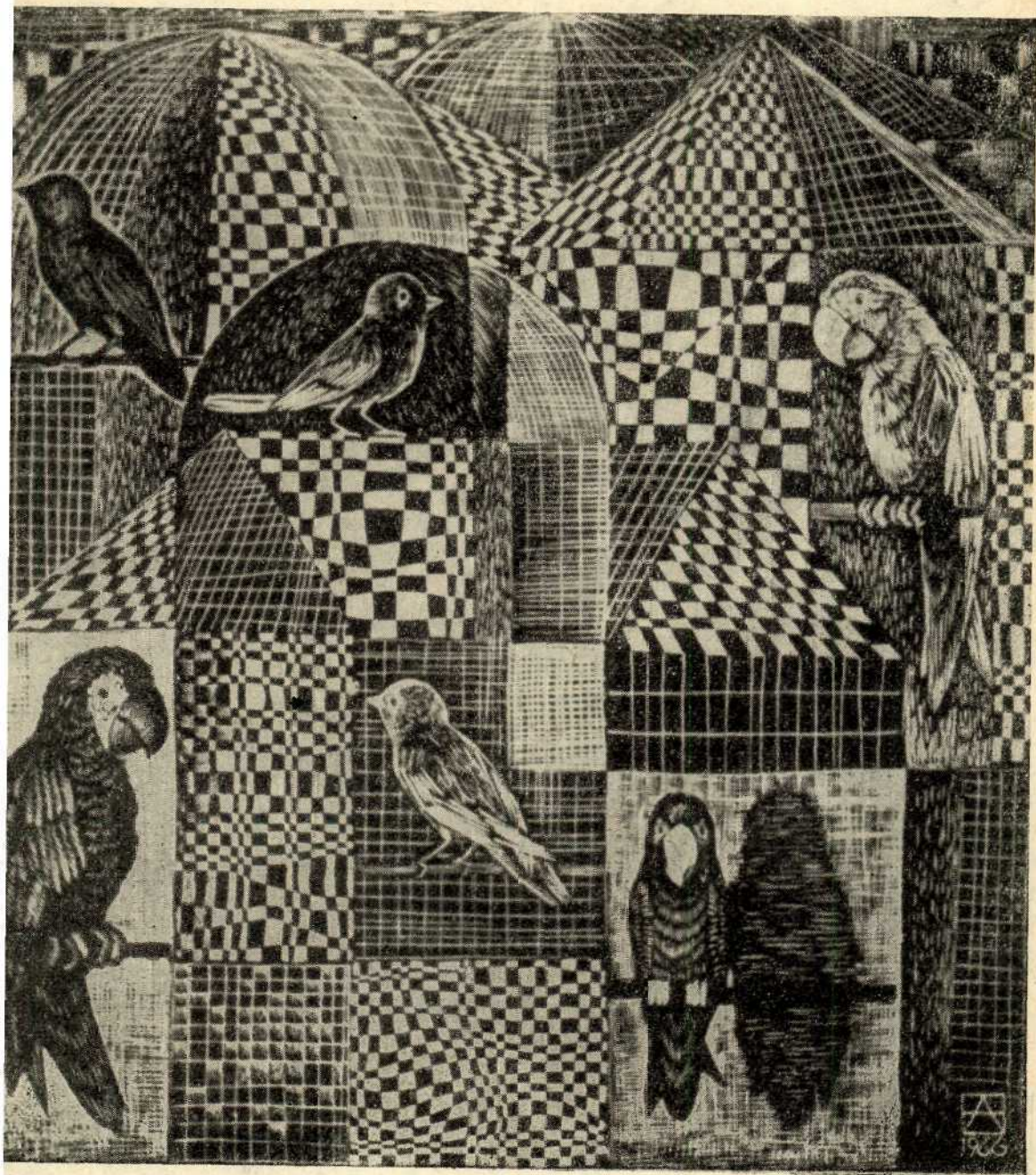
«Sina nüüd tead! Ära ole ilmiski nii kindel, kõik võib juhtuda,» ohkas tüdruk, sest siinkohal pidas ta silmas hoopis truudusemurdmist.

«Näha kohe, et su pea löikab,» pilkas poiss. Tüdruk rebis käe solvunult ta peost lahti, aga Ossi ütles lepitavalt: «Ole nüüd!» ning läks kauemalegi: «Millal ma su siis ära rõngastan?»

Eneken oli seda ammugi juba oodanud, nüüd aga kehtas tujukalt õlgu ja püüdis olla veel edasi solvunud. Siis aga võttis Ossi tagumisest püksitaskust väikese raamatu, rebis sealt talongi ja ulatas armsamale, alandlik nagu peas. Neil oli kummalgi oma tšekiraamat. Eneken ise tikkis õmblusnõelaga ärarebimiseaugud sisse. Mõlema tšekiraamatus oli kaksikümmend viis musutalongi. Need said valmistatud käibelolevate petrooleumi- ja suhkrutalongide eeskujul.

«Paluks viis musu,» ütles Ossi ja ulatas talongid.

Eneken ei suutnud naerule vastu panna ja keeras näo ning pruntis huuled poisi poole.

H. Arrak

Zookaupluses (Linoollõige) 1966

«Kellelgi pole sihukesti ilusaid mängu nagu meil,» ütles Eneken suudlemiste vahele. Nad jalutasid puiestatud teedel ning viskasid leivatükke tiiki, valgele luigepaarile. Need olid omal ajal presidendi poolt Pärnu linnale kingitud luikede otsesed järeltulijad ja nende pilte trükiti ajalehes.

Aga siis juhtus, et Ossi tõmbas taskust koos leivatükiga välja ka mingisugused kirjalehed ning Eneken krabab need kohe enda pihku. Ta läks näost valgeks ja nõudis seletust.

«Mis need on? Ah?»

Poiss ei jõudnud veel midagi seletada.

«Või sa ei tea?» hüüdis Eneken peaaegu nuttes. «Aga mina teadsin juba ammu, et sa teistega käid!» Ning Eneken lõi arvatavate armastuskirjadega poisile kaks korda üle näo.

«Said sa nüüd!» hüüdis ta ja asus seejärel kirju lugema: Saksa Riigiteatri nädala-mängukava... Saksa sõjaköögi toiduretseptid... Hitleri kõne aastal 1945... Saksa riigi uuest põhiseadusest...

«Mis jama see on?» küsis Eneken tormijärgse lahkuse ja ehtnaiseliku imestusega. «Kust sa need said?»

«Ma leidsin need preili Gudruni toast pärast seda, kui ta juba Saksa maale oli sõitnud,» ütles Londoni sell.

3

Väikeses vabariigis pole sugugi igav elada, ja niisugust päeva pole olnudki, kus midagi ei juhtuks.

Väga ilus ilm oli, kui ristipäeva leerilapsi konfirmeeriti. Hästi läksid korda kodukaunistamise hooaja avamine ja emadepäeva puhul kaitseliidu staabis korraldatud lõunasöök kehvadele emadele. Pandimaja ees, mida rahvas «vaeste pangaks» kutsus, oli lõputu järjekord: algas talvepalitute pantimine — ilmad läksid ju soojaks!

Suur hulk poola haritlasi saabus Eestisse põllutöödele, Viljandis müüdi tervet tänavat, mis kuulus parun von Ungern-Sternbergile, ja majaomanikud kinkisid Tallinna volikogule eebenipuust vasara. Armas jumal! See, et oksjonile läheb haamrit vaja, seda teab igaüks, aga mida volikogu vasaraga teeb?

Uudiseid oli veel küllalt. Algas Eesti Kinnise Klubi tõukoorte näitusele registreerimine J. Freybachi kaupluses Rataskaevu tänaval. Lähemal ajal lubati Balti riikide jaoks välja anda endise «Revalsche Zeitung'i» asemel uus saksa ajaleht. Ka oli kuulda, et Toompea ning allinna vahele asutakse rajama maa-alust käiku, mis täidaks ühtlasi ka pommivarjendi osa. Väga ilusaid inglise kupongiga moekaupu saabus «Fa Noblesse'i» ärisse. Et hästi riides käia, pole vaja sugugi välismaale sõita.

Oleks ülekohtune kurta ka õhtuse meelelahutuse üle. Härra Eesti Telegraafi Agentuurist käis oma vabadel õhtutel istumas dancingus «Pariis». Talle meeldis baaridaam Ellen, aga too polnud vaba. ETA-meest tegi tavaliselt ainult mõned napsid ja läks viisakal ajal ära koju, sest kui ta ei läinud, tuli ema, peas kübar aastast 1830, et oma viiekümneaastast poissi korrale kutsuda.

Täna istus ta poiss vasakpoolses peegliloozis naistearst Moseliga, nad olid tennisepartnerid. Dr. Moselit peeti siin omaks inimeseks, ta hüüdis kelnereid eesnime-pidi ja sinatas neid. Tal oli usalduslik vahekord kaba-

reearistidega ning mõnikord kutsus ta nad vastu hommikut kõik enda poole. Ta oli poisimees nagu ta sõber, ETA tõlki, elas kesklinna vanas ja suures korteris ning oli kole uhke oma kodusele veinibaarile ja õistele klimm-bimmidele.

«Sekser ja karahve valget viina,» tellis dr. Mosel. Kelner Jaanipuu jäi hetkeks täiendavat käsku ootama, sest härra oli seltersi arvatavasti unustanud. Doktor võttis pakist sigareti ja otsekohe süttis tema võimsa ninakonksu alla tikutuli. Jaanipuu kummardas täie lugupidamisega ja eemaldus. Ta pidas kelneriametit juba paarkümmend aastat, kandis suurepäraseid ülikondi, kübaraid ja kindaid, mitte nagu keigar, vaid kui Wales'i prints.

Kui sekser ja viin lauale toodi, tulid tüdrukud.

«Tohib?»

«Istuge, tüdrukud,» ütles dr. Mosel lahkelt.

Tiili ja Mirr istusid.

«Mida teile tellida?»

«Süüa,» ütles Mirr häbelikult.

«Kõht on hele,» tunnistas Tiili ausalt.

Need olid noored armsad lapsed, heleda peaga Ottilie ja tume Mirjam, ühtviisi ilusad ja ühepikkused ka.

Dr. Mosel kutsus Jaanipuu.

«Too tüdrukutele . . .»

«Karbonaadi,» ütles Mirr kähku ning Tiili noogutas.

«Ei, Mirr,» ütles dr. Mosel. «Te laostate mu. Tellige midagi odavamat.»

Tüdruk noogutas.

«Seapraad hapukapsaga,» ütles ta ja Tiili hõikas Jaanipuule järele: «Tee kähku, me peame riidesse panema!»

Dr. Mosel hakkas naerma.

«Tiili, sa tahtsid öelda, et teil on aeg riidest lahti võtta?»

Tüdrukud sugugi armsasti. Muidugi oli aeg riidest lahti võtta, doktor ei teinud sugugi mitte kahemõttelist nalja. Ta polnud nagu kõik, ta oli inimlik, mõistis teiste häda ja aitas, kui sai, ning vahel pidas Tiilile ja Mirrile komblusloengut, et nad hukka ei läheks. Ainult ETA-mehele ütles ta nukralt:

«Lähevad nagunii.»

Sest kui ta kord küsis, kelleks Mirr tahaks saada, kui see tema teha oleks, vastas tüdruk, et ta ei tea seda, aga ta tahaks õhtu pealt rohkem teenida.

Praadi oodates kõigutas Mirr laua all kinga jalas ning jutustas ETA-mehele, et nad teenivad õhtu pealt kumbki viiskümmend senti.

«Kõigest?» imestas ETA-mees.

«Eks ole!» noogutas Mirr. «Aga Kala teenib meie pealt poolteist krooni.»

See kala oli Hants Forell, kes tüdrukutele grammofonimuusika saatel mõned tantsusammud kätte õpetas, hankis neile «Pariisi» töötsa ja lavahilbud olid ka tema poolt. Tüdrukud tantsisid päris armetult, tõstsid vaid muusika taktis jalgu ja näitasid noort ilusat ning vähekaetud keha. Aga ikkagi oli julm õhtu pealt ainult viiskümmend senti saada.

Jaanipuu tõi prae.

«Sööge, tüdrukud,» ütles dr. Mosel. ETA-mees tahtis neile viina valada, aga Mirr raputas pead.

«Töö ajal me ei tohi,» ütles Tiili.

«Aga pärast?» küsis ETA-mees.

«Jäta nad rahule,» keelas dr. Mosel, «nad on head tüdrukud.»

Tiili ja Mirr kugistasid aplalt liha, tõusid siis rutakalt lauast, tegid härradele nixu ja tänasid söögi eest.

«Kif-kif,» ütles Mirr hüvastijätuks doktoripapile ja ETA-mehele ning Tiili lehvitas käega.

Sel hetkel ilmus saali õige väikest kasvu erariides kindral, mees, keda kõik tundsid ta kummalise harjumuse tõttu. Kindral jäi laudade vahele seisma ja vaatas teraselt ringi, nagu otsiks kedagi. Tegelikult ei otsinud ta keda kuraditki. Õhtu jooksul käis ta kõik lokaalid ja kohvikud sedasi läbi, seisis mõni aeg uksele, lasi silmadel ringi käia, võtmata üheski paigas istet.

Dr. Mosel naeratas:

«Näe, kindral tuli end näitama.»

Lühinägelik ETA-mees pani prillid ette, aga

● *Briti Vahemere-laevastik lõögivalmis* ● *Rahvaste kaitseks on Caroliini, Horthy liin, Metaxase liin ja Dardanellide kindlused* ● *Churchillile laiemad võimupiirkonnad* ● *Sakslased ei lase norralasi liitlastega ühineda* ● *Kuningas Gustav pöördus Hitleri poole erapooletuse asjus* ● *Rootsi valitsus rekvireerib kõik kaeratagavarad ja ehitab sõjalaevu* ● *Chamberlaini ministritool kõigub. Valitsusse nõutakse uusi mehi* ● *Churchill valgustab Norra operatsiooni nurjumise põhjusi* ● *Uus mobilisatsioon Inglismaal* ●

väike kindral oli juba läinud. Jaanipuu asetas lauale raskeid fajanss-tasse, tõi piirituslambiga kohvimasina ja murakalikööri. ETA-mehel said suitsud otsa ning Jaanipuu läks «Evat» tooma.

«Millega see kõik lõpeb?» küsis dr. Mosel ja ETA-mees vastas loiult:

«Eks vaatame.»

«Oh, me ainult vaatame. Millal me ükskord nägema õpime?» ja dr. Mosel heitis lootusetult käega; jutt oli neil sõjast ja et neutraliteedist katastroofini on ainult üks samm.

Nad jälgisid foksivaid paare tantsupõrandal, jätsupoiss Uugu kantseldas klaverit nagu kaubi mustangi. Siin oli öökannikesi, kes tulid tuntud ärimeste, advokaatide ja juveliiride pärast, ning auväärseid seltskonnadaame, kes istusid siin ainult itaallase Pepito pärast.

See lühikest kasvu sümpaatne poiss tutvus eesti mondään-akrobaatilise tantsupaariga oma kodulinna Milaanos ja armus kõrvuni ja veel rohkemgi põhjamaa naisesse, valgesse kui lumepilv. Mis sest, et temast pikemasse ja vanemasse. Pepito lahkus skandaaliga oma jõukate vanemate juurest ning järgnes blondile Melindale. Natuke raha ja pikk reis said lõpuks otsa. Kõik ootasid, et armastusega seesama juhtub, aga Pepito oli uskumatult truu ja peale selle avastas ta, et võib elu seeshoidmiseks laulda sama hästi kui iga teine makaronisööja. Ning tal oli tõepoolest suur menu.

Aga tänaõhtune eeskava algas vastu ootust parterakrobaatide numbri-ga. See oli ilus töö ja vennad Osirised pälvisid suuremat aplausi kui need mõned üksikud plaksud. Dr. Mosel kummardus ETA-mehele lähemale ja ütles, et tal on vaimukaid anekdoote Hitlerist.

Kelner Jaanipuu seisis serveerimislaua juures ja pidas neid silmas, et kutse korral sedamaid kohal olla, anda suitsule tuld, vahetada tuhatoos ja täita uusi käske. Ta ilme oli kiiresti vahelduv: jookse soovitades järelemõtlik, nagu lahendaks riiklikke küsimusi; kainetega oli ta ettevaatlik;

nendega, kes juba pudelisse kukkunud, ladvalt kodune, naerdes vähenaljakatele naljadele kaasa, nii et suu kõrvuni kärises.

Üks osa härraseid tasus hästi, kui neid asjalikult ja mõõdutundega teeniti, teine liik saksu maksis vaid siis heldelt, kui nende soove küürutades täideti. Jaanipuu vihkas kõiki ühtviisi ja vahet tegemata, eriti pärast seda, kui poja päevik ta kätte sattus. See oli Jaanipuu surmatõus. Poiss, keda ta inglise kolledžis koolitas, kannatas raskesti isa elukutse pärast ja hoidis seda oma sõprade eest saladuses.

«Olgu mu isa ametnik, olgu või erialatöölise vabrikus, aga kelner . . .» usaldas noor džentelmen päevikule. Ta pihtis, et häbeneb isa seltsis avalikes kohtades käia, ning ta on ära piinatud aastatepikkusest diplomaa-tiast, alalisest ebaäärusest ja teesklemisest, et isa ta tunnete jälile ei saaks.

«Ta on hea inimene, kuid ma vajun iga kord maa alla, kui ta mu kooli-vendi teretades küürutab.»

Jaanipuud pures seitsaadi miski niisugune nagu kreeps, mis juuri laotab, ja ta tundis kergendust ainult siis, kui tal hetkekski aega ei jää-nud enesesse vaadata. Jaanipuu jälgis, kuidas dr. Mosel piirituslambi süütas, et jahtunud kohvi üles soojendada, ETA-meest aga vehkis midagi innuga kirjutada.

Dr. Mosel tõstis likööriklaasi, aga ütles siis hoopis midagi muud:

«Sul on vist aeg ära minna.»

ETA-meest keeras end toolil ringi ja ohkas. Laial trepil seisis vana daam, kübaras aastast 1830.

Kui kelnerid vastu hommikut laudu koristasid, leidis Jaanipuu veini-kaardi tagaküljelt mingi pika kirjajoru. Ta istus laua taha, rohkem küll selleks, et jalgu puhata, ning hakkas veinikaarti uurima.

«Mis see on?» küsis klaverimängija Uugu.

«Kust mina tean. ETA-meest kirjutas ja unustas maha,» vastas Jaani-puu tujutult. Siis võttis Uugu veinikaardi enda kätte, luges, naeris, ütles, et need on kuradima head lood Hitlerist, ja pistis siis tasku.

4

Petseris oli leinapäev. Aasta tagasi toimus purjus puutöölise Saša Teraskihhi läbi selle linna suur maani mahapõlemine. Nüüd hüüdis sel-lest uuesti võimas kelladekoor. Kloostri Mihhaili peakiriku ja Püha Neitsi Maarja koguduse Varvara kiriku heleda kellakõlina sekka kõmi-ses Peetri pühamu sügav pimm-pomm, kutsudes leinajumalateenistusele.

Rahvast tulvas lähedalt ja kaugelt, uhkesti ehitud setu naised, krõllid ja keerdkeed kaelas, astusid paljajalu. Nad sidusid käekompsu alles kloostri väraval lahti ja panid kirikusaapad jalga.

Eralt jõudis Petseri leinapäevalt koju tagasi sama päeva öösel, vastu laupäeva. Aga ta oli teel loksuda saanud ja leinajoodu märulit polnud ka võimalik vältida. Kodus heitis ta kohe magama, ja kogu öö läbi lõhku-sid ta peas Petseri liikva ja Petseri kirikukellad.

Hommikul ajas ema ta üles:

«Sind küsitakse.»

Eralt hoidis raasike aega unesegasena pead käte vahel, tõmbas siis treeningpüksid jalga ja tuli eestuppa; see oli kardinaga poolitatud vane-mate magamiskohaks ja söögiruumiks. Võõras mees seisis akna all ega tahtnud pakkumise peale istet võtta.

«Mul on teie juurde asja,» ütles ta, ei viitnud enam aega, võttis vestitaskust märgi ja lisas veel igaks juhuks juurde: «Poliitilisest politseist.»

Mis kurat? mõtles Eralt.

«Te varjate oma korteris riigi välissuhteid halvustavaid lendlehti,» teatas mees poliitilisest politseist.

«Mina?» Eralt naeris.

«See on meile teada.»

«Võib-olla küll,» ütles Eralt, «aga mismoodi need lendavad asjad välja näevad?»

«Hüva,» noogutas mees. Ta oli just seda vastust oodanud, pistis pea aknast välja ja tegi sõrmega märkuandva nipsu.

Majade vahele surutud munakivisel siseõuel kastani all seisis lordi välimusega härrasmees. Hallid juuksed, nõelasilmast ülikond, kõva randiga kübar, pimestav klantssärk, raskest siidist lips ja rinnataskust välja-vahtiv rätikunurk. Lord tuli sõrmenipsu peale puu tagant välja ja astus majja. Ta kummardas ja tutvustas end:

«Ruubel.»

«Väga rõõmustav,» ütles Eralt.

Politseimees asus asja juurde.

«Me oleme sunnitud toimetama läbiotsimise. On teil omaette tuba?» küsis ta.

«Jah,» ning Eralt näitas teed.

Kaasüüriline Armilde kutsuti tunnistajaks. Lord pani oma kõva randiga kübara laua ääre peale ja teadis kohe, millest tööd alustada. Kirjutuslauast muidugi. Ta sõrmed lehitsesid käsikirju ja kirjavahetust niisama hoolikalt, nagu emad otsivad laste päid, kui sinna putukad siginevad.

Lendlehti ei leitud ka raamatuköidete vahelt. Ema seisis uktsel väga tõsisena, Armilde oli vihane, et teda mingisse riigikukutamise loosse segati, ja kahetses kibedalt, et juhtus kodus olema. Eralt võttis toolilt suure valge riidetüki, millega ema oli kavatsenud voodilina lappida, ning ulatas selle Armildele pisarate pühkimiseks.

Armilde kirjutas meelepahaga protokollile alla ja läks oma tupp nutma. Eraltile anti aega riidesse panna ning paluti siis kaasa tulla. Ema ulatas talle puhta särgi, aga poiss arvas, et must käib küll. Ema tahtis rääkida, aga küsimisteks polnud juhust. Eralt noogutas talle, pomises lohutavad sõnad ning väljus koos kahe mehega. Väravast vasakul seisis «Chevrolet», ehkki Pagari tänavale oli kõigest ümber nurga minna.

«Palun,» andis lord talle eesõiguse.

«Ma tänan,» kummardas Eralt vastu ja astus autosse. Autojuhi tundis Eralt kohe ära ja imestas — see oli endine jalgpallimees Heeringa Ets.

«Tere, tere,» ütles Eralt.

● Saksa väed marsivad Belgiasse ● Inglismaa okupeeris Islandi ● Saksa väed läksid üle Hollandi piiri ● Churchill uus peaminister ● Sõda kandus Prantsuse pinnale ● Maginot' liin läbi murtud ● Holland alistatud ● 12 000 prantslast langes vangi ● London tunnistab: Läänerindel olukord tõsine ● Saksa on võitnud esimese ringi ● Sõda Inglismaa ukse ees ● Soomes inimese peale 300 grammi leiba päevas ●

Ning järsku hakkas talle midagi koitma, ehkki sel polnud otsest seost Heeringa Etsiga. Talle tuli meelde, et kolm päeva tagasi kohtas ta Raevoja platsil jalgpalli väravavahti Miksonit.

«Kuule, sul pidi olema hiiglavahvaid anekdoote Hitleri kohta?» ütles

Mikson. Eralt oleks pidanud ta kuu peale saatma, aga ta ütles kuradi mõtlematult:

«Mul praegu ei ole.»

Sellega oli ta end Miksonile kohe kätte mänginud. Et Mikson poliitilises politseis teenis, see polnud saladus, vaid üldiselt teada, aga Eraltile ei tulnud see siis, kui vaja, meelde.

«Ahah,» ütles Mikson ladusalt. «Reedel on jalgpallivõistlus, võta kaasa.»

Taganeda oli hilja, Eraltile ei jäänud muud üle kui lubada.

«Ära siis unusta,» hoiatas Mikson. Aga reedel sõitis Eralt Petserisse ja kogu see jama uppus liikvasse.

Poliitilisse politseisse viis nurgauks Pagari tänavalt. See oli kõige silmapaistmatum maja, kõige silmapaistmatuma trepikoja ja eesruumiga, kus valveametniku klaasist putka ees pingil ootas juba Mikson ja tõusis Eraltile vastu.

«Miks sa eile ei tulnud?» küsis ta kurjalt.

«Petseris olin,» vastas Eralt.

«Kas nüüd on anekdoodid kaasas?»

«Mis anekdoodid?» tahtis Eralt teada.

Mikson näitas rusikat.

«Ära mängi lolli.»

Kuid Eralt kavatses kõik tagasi ajada, läbiotsimisel ei leitud ju midagi! Eralt viidi läbi koridori tühja ruumi ja saaturkond lahkus. Värnitsaga immutatud põrand nagu kooliklassis, akna all ühe sahtliga laud ja ukse kõrval nahkkušett — niisuguses toas lasti Eraltil mõnda aega pinevust tunda. Alles siis tuli vanemassistent, viskas üle laua Eralti ette kokkumurtud lehekese ja küsis, kas see on talle tuttav?

Eralt vaatas ja raputas pead.

«Kas tõesti?»

«Tõesti,» ütles Eralt.

«Ahah? Hea küll.» Ja vanemassistent marssis minema, ust praokile jättes.

Eralt tõmbas viimase poolpakki suitsu ära, kuid ikka veel ei tulnud kedagi. Küll aga olid kuulda helistamised kõrvaltoast, kus küsiti aadressbüroost karja inimeste elukohti. Uksest käisid mööda mõned linna peal üldtuntud tegelased ja kohvikus kohatud, Eraltile nägupidi meelde jäänud tüdrukud. Ning mitu oma toimetuse meest ja masinakirjutaja-preili.

Eralt tundis ära Metro-Goldwyn-Mayeri esindaja Max Valteri. Tema naise foto ilmus «Õhtuste Uudiste» lihavõttenumbris: ilus blond daam silitab vaeslaste päid.

Kas siis tõesti iga teine inimene on poliitilise politsei agent? mõtles Eralt ja ta tuju hakkas purjesid alandama. See oli asjatu, sest need, keda Eralt ukse vahelt nägi, polnud agendid, neid kuulati lihtsalt üle. Aga kust Eralt võis seda teada, temal polnud varem politseiga rohkem kogemusi kui kord koolipoisina.

Oli sedasi, et pinginaaber läks pandimajast oma viiulit välja ostma, Eralt tegi ka koolist poppi ning tuli kaasa. Raha jäi viiuli väljalunastamisest just niipalju üle, et poisid said põse täis kompvekke ja voorimehega sõita. Kui nad Narva maanteele jõudsid, tuli parajasti tramm ja poisid hoiatasid voorimeest. Aga see oli täitsa ohmu ja naeris ainult:

«Jõuab!»

Ning tramm panigi müksu ära. Aisad murdusid raginal ja poisid len-

dasid peadpidi lumehange. Lugu ilmus isegi politseikroonikas ja neil tuli jaoskonnas, kodus ja koolis seletusi anda.

Aeg jõudis õhtusse, Eralt istus üksijäetuses juba kaksteist tundi ja ootas ei tea mida. Valveputkas oli raadio viimse peale lahti keeratud ja sealt tulid ägedad miitingukõned Moskvast.

Habe kasvas, suitsud said ammugi otsa, soolikad vingusid ja särk oli Petseri saaberlongist peale vahetamata. Eralt ei teadnud, et isa käis vahepeal siin talle süüa ja paberosse toomas, ja et pakki vastu ei võetud. Ema ei teinud Eraltile hommikul mingeid etteheiteid, oli ainult kurb, aga mida mõtleb isa?

Isa polnud Eraltiga rahul. Poisile sai vaevaga pärast keskkooli lõpetamist koht muretsetud, aga poiss ei pidanud seda miskiks ja tuli sealt kodustega nõu pidamata juba enne esimest palgapäeva tulema. Aga mis ausa inimese töö see nüüd oli — käia kohvikutes, spordivõistlustel, koerte näitusel, oksjonitel ja üüritud frakiga heategevusballidel, et siis kõigest sellest tobedusest maailmale kuulutada?

Kuid Eralt sai juba kakskümmend täis, elas oma elu ja isa tundis, et oli ohjade pinguletõmbamisega hiljaks jäänud. Töös oli küll kõva mees, aga pojale kõva sõna ütlejat tast polnud. Mis sinna parata, kui inimene on klaasipuhuja ja üldsegi mitte jutupuhuja.

Armilde nuttis lakkamatult oma toas, et pidi riigikukutamise pärast allkirja andma, ja isa mõtles tema ninanuuskamise muusika saatel ilma elu asjadest.

Imelik noorus, mida ta teadis maailmast? Ise, oma käega polnud ta veel midagi maailma heaks korda saatnud, aga juba ta seisis sellega vaenujalal, tahtis teda parandada, irvitas ta üle ega olnud millegagi rahul. Kui see maailm senini oli inimestele kõlvanud, siis kõlbas ta ka taoliste kahekümneaastastele nokkadele.

Jah, nõnda oli kunagi ka tema isa temale rääkinud . . .

Õhtu oli käes ja kell juba kümme läbi, kui vanemassistent teist korda tuli ja ütles:

«Palun, tulge kaasa.»

Eralt järgnes talle vabanemisirõõmuga kõrvaltuppa ja nagu käsu peale lõppes vali kisa raadiost. Nüüdne ruum oli täpselt samasugune nagu eelminegi, ainult kušetti asendas tugitool ning uuriija laua vastas seinal rippus plakat küsimustega: KES? MIS? KUS? MILLEGA? MIS OTSTAR-BEL? KUIDAS? MILLAL?

«Istuge,» lubas vanemassistent. Eralt istus ja küsimused jäid ta selja taha. Uuriija laual ootas logu kirjutusmasin ja laest valgustas plekkkoonusega kaetud elektrikirn kollaste tapeetidega tuba.

Vanemassistent teatas Eraltile, et tema kolleegid toimetusest on kõik üle kuulatud. Nad tunnistasid, et olid anekdoodid Eraltilt saanud.

«Salgamine on täiesti mõttetu,» ütles vanemassistent ja pani Eralti ette uuesti sellesama keskelt kokkumurtud lehekese mis ennegi. Ja küsimus oli ka seesama:

«Tunnete seda?»

«Tunnen küll,» vastas Eralt.

«See on hoopis teine jutt,» kiitis vanemassistent, ta tegi pisut teistmoodi oma tööd kui Mikson. Ta süvenes mureliku näoga määruse lugemisse, mis nõudis administratiivjuurduse alustamist. Ses oli öeldud, et Tallinnas levib viimasel ajal anekdootide lendleht, mis mõnitab Saksa riigi korda ja juhti; et «Õhtuste Uudiste» toimetuse liige Eralt Uus on

seda aktiivselt levitanud ja paljundada lasknud, ning et säärane tegevus rikub Eesti välissuhteid ja on karistatav Sisekaitseüleva sundmääruse nr. 11 (RT 1933, 76, 562) järgi.

Vanemassistent pani määruse käest, keeras kirjutusmasinasse paberipogna ning ütles:

«Nüüd siis hakkame rääkima.»

Ta küsis just nõnda, nagu plakat seina peal nõudis: KES? MIS? KUS? MILLEGA? MIS OTSTARBEL? KUIDAS? MILLAL? ning toksis Eralti vastused masinasse. MIS-i juures jäid nad toppama.

«Mis selle härra nimi oli?»

«Missuguse härra?»

«Kes teile anekdoodid andis?»

«Ei mäleta.»

«Noor mees, tuletage meelde.»

«Ei tea.»

«Kuidas?» Eralt ei tea inimese nime, kellega ta koos kohvikus käib?

«Ta tuli mu lauda sellepärast, et teist vaba kohta polnud.»

«Ja andis teile kohe anekdoodid?»

«Mispärast kohe,» ütles Eralt. «Niisugust keeldu pole olnud, ja mina ka ei teadnud, et Hitleri kohta ei tohi midagi öelda.»

Vanemassistent sellele ei reageerinud.

«Te väidate, et ei tea selle härra nime?»

«Ei tea,» vastas Eralt.

«Ja edasi?»

Siis näitas Eralt anekdoote toimetuse rahvale. Enamik oli samu nalju juba varem kuulnud, aga sellegi poolest lasti tippmamsel Valentiinil hulk eksemplare lüüa. Ja preili Valli lõi hiljem veel mitmel korral neid juurde.

Vanemassistent andis protokollile Eraltile läbi lugeda ja alla kirjutada. Siis juhatas ta noormehe esimesse tuppa tagasi ja soovitas magada. Ei tekki, ei patja. Eralt küsis ilusasti, just nagu kaasüüriline Armilde, kus «kemmergiine» asub, ja vanemassistent juhatas üle koridori.

Eralt viskas end pikali, pani käed pea alla ja mõtles oma koolivennast, keda hüüti kusipeaks ja kotiniisutajaks. Isegi need, kellele ta kaebamas käis, ei sallinud teda.

Oli ehk Eralt vanemassistentidele midagi üleliigset rääkinud? Ei vist. Enda teada polnud ta kedagi sisse vedanud ja oma tuttava, Lutheri vabriku poleerija nime ta ka ei öelnud. Kuid alles hommiku eel, kui ta väljakurnatud aju enam midagi ei jaganud, jäi ta magama.

Ta ärkas õige varsti, valveputkas oli raadio jälle viimse peale lahti keeratud. Algas tema teine päev selles majas, mis rökkas vene kõnest, mida keegi ei näinud kuulavat. Kõrvaltoas jätkusid telefonilised järelepärimised aadressbüroosse, aga neid, kes täna siin oma seletusi käisid andmas ja Eralti kinnisest uksest mööda kõndisid, neid ei saanud ta näha.

Terve pühapäevase päeva oli ta lukustamata toa vang. Alles esmaspäeva hommikul ilmus vanemassistent ja teatas, et küsimus on selgitatud.

«Võite koju minna.»

Eralti kõht korises valjusti.

«On see nüüd kõik?» küsis ta.

«Ei, muidugi.» Asi läheb sisekaitseüleva kätte, kellel on õigus ka kohtuta karistust määrata.

«Ja palju selle eest paistab?» küsis Eralt.

«Üks kuu või sada krooni,» arvas vanemassistent. See lõi poisi tumaks. Vanemassistent pani käe talle õlale ja ütles sõbralikult: «Kuulake mu nõu ja ärge tegelge poliitikaga. Tehke sporti! Või käige laulukooris. Kas te eksliibriseid kogute?»

«Ei,» ütles Eralt süngelt.

«Aga marke või münte?»

Eralt raputas pead.

«Kahju,» ütles vanemassistent. Ja siis lubas Eralt talle, et hakkab liblikaid kolleksioneerima, ning raputas tuliselt vanemassistendi kätt.

«Jumalaga,» ütles Eralt.

«Nägemiseni,» vastas vanemassistent jahedalt.

Kodus ei võtnud Armilde teretki vastu, ema oli välja läinud, arvatavasti turgu. Eralt sõi köögis püstijalu, mis kapist kätte sai — külmi kartuleid, leiba ja marineeritud räimi. Pesi end mõnuga, ajas habet, vahetas särgi ja lipsu ning läks «Harju» kohvikusse, sest kodus joodi ainult viljakohvi.

Eralt teretas rõõmsalt ettekandjat, kel kombinee kleidi alt välja paistis.

«Täna on sul öö päevast pikem!» hüüdis Eralt ning tüdruk jooksis end kardina taha korraldama ja sidus õlapaeltele sõlmed sisse.

Toimetuses oli vahepeal niipalju uudist, et naistenurga toimetaja proua Piperson sai postipakiga mingi ebameeldiva lõhnaga jahukänkari, millele oli lisatud nõrdinud lehetelli ja kaaskiri: «See on teie retsepti järgi küpsetatud!»

Proua Piperson kaitses ennast suure energia ja pisaratega ning hakkas lõpuks selles jäledas pakisaatmises oma toimetuse inimesi kahtlustama. Võib-olla oli tal selleks ka alust ja võib-olla oli toimetuse rahval selleks ka põhjust.

Teine nõrdinu oli nende kunstnik Bekk, kes pidas liialt siniseid päevi, ja kui ta siis jälle enam-vähem selge peaga ajalehe lahti lõi ning oma nime all mingeid täiesti algelisi lapse kritseldusi nägi, oli kogu päev paksult tuliseid kuradeid täis.

Kui Eralt toimetusse jõudis, käis seal üleüldine siunamine. Kõik olid üle kuulatud, ka taskud kobati läbi, aga daamid hädaldasid nõnda, nagu oleks neil viigileht eest ära kistud. Ajalehe peadirektor sattus marru, käskis Eraltil kodinad kokku korjata, toimetuse liikmekaardi kontori poolel ära anda ja välja võtta oma saadaolevad pennikesed. Eralt arvas, et sedasama oleks võinud ilusamini öelda.

Ka kolleegid vandusid: Päts seisis hulk aastaid riigi eesotsas, kuid anekdoote polnud tast kuulda. Niipea aga, kui ta autoritaarse riigikorra maksma pani, hakkasid anekdoodid robinal tulema. Ei olnud toimetusemehed saksa ega vene pooldajad, olid lihtsalt kõrini diktatuurist ja neile ei meeldinud, kui tabalukk moka küljes rippus.

Eraltit püüti lohutada — mõni asi! Hakaku teistele ajalehtedele kaastööd tegema. Ainult toimetuse kunstnik ei öelnud midagi, ta joonistas ajalehele suve algust tähistavat esikülge. See kujutas raskeis sõdurisaa-pais jalgu, mis läksid üle lilleaasa.

Eralt ütles, et peab istuma minema, tal pole kusagilt sadat krooni võtta.

«Rasmus Kangro-Pool istus ka,» lausus nüüd kunstnik ja Eralt tundis ise samuti, et see asi oli juba otsustatud. Ta tõmbas oma kirjutuslaua laekaid välja, üks oli lukus. Eralt avas ta ja leidis teiste paberite vahelt veel kuus eksemplari anekdoote.

Igat päeva tuleb uuesti alustada.

Veranda äratas oma vanema poja Aabeli. Vanuse järgi teine poeg Karli käis ka vabrikus tööl, aga tema ei pruukinud tõusta kell viis hommikul.

Veranda askeldas särgiväel mööda tuba ja astus üle nooremate poegade, kes põrandal nüüd rahumeeli magasid. Tavaliselt oli Ruudi see rahutu, vähkres öösiti voodikotil ja tülitas oma nooremat venda Riksi, kes talle jalahoobiga vastas. Verandal oli siis tegemist, et uniseid ja sõgedaid poisse lahutada ning maha rahustada.

Ta leidis tikutoosi ja läks trepikotta priimust pumpama. Pööningule viiva redeli astmel istus magav mees, ta enda laulatatud mees Ottomar, keda Veranda ööseks tuppa ei lasknud. Ottomar magas rahulikult, must palitu seljas ja must kübaralodu üle silmade, vuntsid sorgus ja pea ripakil. Ta ei ärganud priimuse kahina peale, ei kuulnud teekannu kolksu- mist ega naise kähedahäälset kamandamist.

Veranda hoidis oma kahe kõhna rinna vahel leivapätsi ja lõikas viilukaid, tõi margariini vahapaberi sees lauale ja valas plekk-kruusi teed oma vanemale pojale.

Aabel oli tugev paks poiss, Verandal olid nad kõik tugevad ja paksud poisid, ja ehkki sõid tee juurde ainult leiba margariiniga, häda polnud neil kellelgi, isegi mitte nohutõbe. Ometi armastas Veranda nuriseda. Aabel istus voodi äärel ja hõõrus silmi, kui ema talle ütles:

«Oled nii kõhnaks jäänud. Ainult suured kõrvad laperdavad peas.»

«Noh,» vastas vanem poeg, «j ä ä g i sellega rahule. Kas sa siis ei näe, et mu kõrvad on kosunud.» Seejärel tõmbas ta püksid jalga ja kavatses nägu pesta.

«Mutt, kus vesi on?»

Õigus jah, nõu oli kuiv. Veranda tõmbas sinise kitli selga, haaras ämbri ja jooksis keldrisse vett tooma. Majaperenaine pidas liialt kulkaks veevärki korteritesse tuua; pealegi keegi selle üle ei nurisenud, sest majas polnud nii peeni inimesi, kellel vesi pidi tingimata toakraa- nist tulema.

Veranda jooksis täis ämbriga üles, ilma et see teda hingeldama oleks pannud, valas Aabelile vett silmapesukaussi, lõikas sinisekirju seebi küljest tükikese ning pani ülejäänu tagasi pliidi siibrile.

«Seepi kulub niisama palju kui margariini,» imestas Veranda.

Kui Aabel oli vabrikusse läinud, jooksis ta särgile tõmmatud kitli väel tänavat pühkima ja kastma. See käis ta käes kärmesti ja hoopsasti nagu kõik teisedki tööd, mida Veranda ette võttis. Ja kui kõrvalmajade kojanaised välja tulid, oli Veranda juba ammugi oma järgmisesse töökohta jooksnud.

Täna tuli väravaesist harjaga pesta, sest joodikud olid seda märganud ja kõnniteel haises õllene okse. Seejärel jooksis Veranda vanuse järgi teist poega Karlit äratama. Temaga oli viimane rist. Ütles küll: «Jah- jah, mutt, ma kuulsin!», kuid magas norinal edasi. Ja kui Veranda teda raputas, sai poiss vihaseks: «Mutt, ära jama!» ning tõmbas teki üle pea. Aga kui Veranda tekki hakkas pealt ära kiskuma, läks Karli marru ja viskas teda saapaga. Muidugi, hiljem oli tal sellepärast endalgi paha.

Karli oli Veranda poegadest kõige ilusam ja ema oli piiritult uhke, et plikad Karlile järele jooksid.

«Vaata ja vali,» õpetas ta. «Näe, kuidas su vend Aabel haledasti sisse kukkus.»

Aabeli pruudil Millal oli nii lai ja püstine tagupool, et Veranda tundis piinlikkust ülejäänud poegade pärast, kes sellelt silmi ei saanud ära pöörata. Pealegi oli Milla oma peigmehest kuus aastat vanem. Aga see ka ei lugenud, Aabel oli kui pimedusega löödud, nad käisid Millaga käsikäes, ei rääkinud peaaegu sõnagi, vahtisid ainult kohtlaselt naerata-des teineteisele otsa.

«Mutt, mis asja nad kogu aeg naeravad?» küsis noorem poeg Riks.

«See ongi armastus,» ütles vanuse järgi kolmas vend Ruudi.

«Vait olge, või ma teen teile tuupi!» lubas Veranda. Ta ei pidanud kunagi vihavingu, kuid oli lahtise käega, kerge lööma, ja kui töötas tuupi teha, siis tegi kah, kolkis väikeste rusikatega oma kerekaid poisse, kes selle togimise peale ainult naersid.

«Mutt, ära kõtista!» hirnus Ruudi, see tegi talle ilmatult palju nalja.

Ilus poeg Karli kandis kodus juuksevärku peas ja hoolitses pakandite eest, mis kõrva äärest peaaegu suhu kasvasid. Ta pressis pükse ise ja ihnas oma riideid vendadele laenata, palugu või põlvili. Öhtuti seadis ta end mitu tundi, enne kui välja läks, ning Veranda kõhutas aknalaual ja vahtis talle kaua imetlevalt järele.

«Mutt, sa kukud aknast välja,» hädaldas Riks.

Poistest oli kõige heasüdamlikum Ruudi, vanuse järgi kolmas poeg. Ta oli ka ainuke, kes emal tänavat aitas kasta ja kasida ega häbenenud hobusejunne üles korjata. Ka tema läks ja tuli ema kombel joostes, nii et jalad kuklasse löid. Ruudi oli pärinud küll Veranda väikesed tallehambad, kuid vaikselt hinge oma isalt Ottomarilt.

Kui noorem vend Riks kippus Ruudiga sokkima, jäi Riks peale ja ema andis Riksile alati õiguse. See oli tema lemmiklaps, ehkki üks igavene sänikael. Verandal tuli tema pärast ühtelugu õpetajate toas jutul käia, sest Riks saatis korda ikka jälle midagi vapustavat.

Aga Veranda sai kõigi oma poegadega hakkama.

Kui Karli oli ka teed joonud, leiba ja margariini söönud ning tööle läinud, võttis Veranda kitli seljast, pesi silmi, kammis juukseid ja keeras need kuklasse sõlme, pani väljaveninud kummidega roosad lapitud püksid jalga, tõmbas kleidi selga ja kükitas tenniskingi paelama.

Riks ja Ruudi magasid alles. Ta jättis nende jao leiba ja margariini lauale ning kavatses kalaranda minna, sest sealt sai räimi mõnevõrra odavamalt. Aga sel hetkel tuli Ottomar tupp, ta oli oma unejao kätte saanud. Ottomar ei võtnud palitust seljast ega kübaralodu peast, vaid läks otsejones veeämbri juurde ja jõi nagu hobune, mõni tilk jäi veel põhja. Siis pühkis ta vurrud üle ja jäi alandlikult Veranda kisa ootama.

Ottomar oli ennegi põõninguredelil maganud, sest Veranda ei lasknud teda purjus peaga tupp. Ses suhtes oli ta range, ka oma pojad nuusutas Veranda iga kord üle, kui nad peolt juhtusid tulema.

«Noh!» kamandas ta ja lasi neid talle näkku hingata.

Juba kümme aastat võttis Ottomar viina ja Veranda rääkis nagu leierkast kõik need aastad järjest ühte ja sedasama, et tal rahast kahju on, ja et selle eest, mis Ottomari kõrist alla läheb, võiks poistele midagi osta.

Ottomar ootas ikka alles Veranda kisa ja imestas, et seda veel ei tulnud. Ise ta ei rääkinud suurt üldse, tal polnudki vajadust rääkida, sest Veranda ütles alati kõik ise ära ja Ottomaril ei jäänud midagi täienduseks juurde lisada. Naine pidas teda laiskelajaks, kes ei viitsinud mitut

kohta pidada, vaid viilis Sihvaldi väikeses töötoas võtmeid ja leppis selle vähesega, mida elamiseks oli napilt, suremiseks palju, aga viina jaoks just parasjagu.

Ottomaril endal polnud vähemaidki soove, ta ei tülitanud kedagi ning Verandal polnud tast sooja ega külma — oma asi, kus sõi või magas. Koos ei maganud nad juba ammugi. Ainult pühal jõuluõhtul ja veel mõnikord lasi Veranda vanamehe enda kõrvale voodisse tulla.

Nüüd olid ka nooremad pojad ärganud.

«Mutt, kus mu puusärk on?» küsis Riks. Nõnda hüüti importsärke, mis tulid Saksamaalt, olid tehtud puust, nagu rahvas teadis, ilusad ja hästi odavad.

Veranda jooksis nagu orav mööda redelit pööningule ning tõi Riksi ja Ruudi särgid alla.

«Mutt, mis sa mu puusärgiga oled teinud!» karjus Riks ja lennutas selle emale tagasi.

«Mu jumal!» kokkus Veranda. Need polnud, jah, pärast esimest pesu enam mingid särgid. Milline alatu pettus! Säh sulle peent saksa värki!

See oli suur lõök, aga Verandal polnud nüüd enam aega oiata ning ta pistis tulistjalu randa kalaturgu. Seal oli täna palju paate ja vähe naisi. Veranda tingis ägedalt ja innuga, kuni sai lõpuks kaubale ja ostis ämbritäie räimi. Vähemast poleks jätkunud, kala ju kerge toit, käis kõhust kiiresti läbi, ja kui poisid seda ka veel jaopärest said, siis oli neil õige varsti jälle leivakannikas peos.

Tanguputru ei võinud ka nii sagedasti keeta. See andis küll tõhusa tunde, nagu oleks kõht telliskive täis laotud, aga see-eest tuli öösiti otsekui lahinguväljal magada. Poisid lasid põmmu, iga teki alt käis kärts! ja purts!

Riks armastas leiba suhkruga süüa. Ta löikas suure kääru, raputas paksult suhkruga üle ja läks pööningule mugima. Pärast sülitas ta sealt tuvidele selga, kuid enamasti vihastasid inimesed. Veranda andis talle kõik andeks, sest Riksil oli lahtine pea, nii et ta ka endast vanema Ruudi koolitükid vaevata ära tegi.

Mõlemad poisid said kumbki kui vaese rahva lapsed kooli hoolekogu poolt iga päev suurel vahetunnil väikese pudeli piima ja kaks võimsat võileiba. Riks pistis need kinni, aga Ruudi pani alati ühe võileivapoole taskusse ja tõi koju emale. Ning Veranda kiitis jumala õiglust:

«Mu poistel on kõike parasjagu. Abel on töökas ja vagur, Karli ilus, Ruudi heasüdamlik, Riksil jälle mõistust rohkem kui ta kolmel vennal kokku.»

Veranda jumaldas poegi, jooksis päevad läbi oma kolme kojamehekohta vahet, korjas hobusepabulad üles, suitsukonid ja kompvekipaberid, uhtus joodikute okset väravaalustes ning pesi kõnnitee kivid valgeks nagu söögilaua. Üksainukene kord sai ta politseilt protokollki piimavedaja hobuse junnide pärast.

Veranda armastas puhtust ja pidas oma poegade suured lahingud maha, kui need pesemata jalgadega magama heitsid. Kas või keset ööd tiris ta nad üles, ja kui muidu neist jagu ei saanud, ladus laksud tagumikkudele.

● *Briti, Belgia ja osa Prantsuse armeed ümber piiratud* ● *Võitlused Boulogne'i juures* ● *Saksa läbimurre Flandrias* ● *Saksamaa töötab üllatada uute relvadega* ●

Ühel päeval kuulis Veranda, kuidas kõrvalmaja kojainaine nende hoovi kingseppaga maailma asju arutas.

«Jüripäev oli külm,» ütles kojamutt. «Rahvatarkuse järgi tuleb külm suvi.»

«Lora!» vastas kingsepp. «Kus see külm tuleb, kui maailm on tuld täis!»

Veranda pani luua käest ära, vastu maja seina, ja tuli küsima:

«Kas midagi on juhtunud?»

«Oled sa kuu pealt kukkunud?» ütles kingsepp. «Sõda ümberringi.»

«Juba jälle sõda?» imestas Veranda. Ja tema polnud sellest veel midagi kuulnud! Ajalehed maksid ju raha ja kellel neid aega oli lugeda. Öhtul küsis Veranda oma vanema poja käest:

«Kas sina tead, kes see jälle sõdib?»

«Eks Saksamaa ikka,» vastas vanem poeg.

«Või Saksamaa?» imestas Veranda. Ta oli pojast vaimustatud. — Näe, teab maailma asju, polegi ilmaaegu koolis käinud! Ja kohe järgmisel päeval rääkis ta õmblejaprouale, kelle aknad olid tänava poole:

«Saksamaa muudkui sõdib. Aabel ütles.»

Kui Veranda sattus kellegagi juttu rääkima, siis sündis see alati käigupealt, sest niisugust hetke päeva jooksul ei juhtunud olemagi, kus võis mokalaata pidada. Ja kui Veranda käigupealt rutuga omad lood ära jutustas, siis olid need ikka-alati tema poegadest. — Et Karli määrib juukseid briljantiiniga ja et Riks tahab saada miljonäriks, sest miljonärid võivad iga päev vorsti ja kompvekke süüa, limonaadi juua ja autoga sõita. Ning Veranda naeris laginal.

Kord öhtul tuli Ottomar koju hiljem kui tavaliselt. Nooremad poisid magasid norinal, ainult Aabelile ei tulnud und. Ta oli täna õige kaua trepikojas Millaga musutanud ning kahetsusega tast lahkunud.

Uks oli juba riivis, kui Ottomar koputas. Veranda lamas voodis ja vaikis.

«Kuule! Ma pole purjus!» palus Ottomar sisselaskmist, ent Veranda ei uskunud teda ja ust lahti ei teinud. — Ajab veel oma koperdamisega poisid üles. Ottomar komistas alati üle põrandal magavate Riksi ja Ruudi.

Koputust ei korratud. Veranda tõstis pea padjalt ja kuulatas teraselt: ahah, Ottomar istuski pööningutrepile. Väga hea, las magab pea välja. Veranda tõmbas vaiba kõrvuni ja raske uni tuli kohe.

Hommik algas nagu alati.

Aabel ütles:

«Mutt, mis kombes need on, et vesi jälle otsas!»

«Ma kohe toon,» lubas Veranda, võttis kärmesti sinise kitli õlgadele, haaras jalapingilt ämbri ja lükkas ukse eest riivi. Ottomar istus pööningule viival redelil, mustas palitus, kaabulodu peas, vuntsid sorakil.

Veranda ruttas paljajalu trepist alla keldrisse, täitis ämbri veega ja jooksis üles, kahte trepiastet korraga võttes. Aga nüüd ta märkas, et Ottomari jalge ees oli vereloik. Veranda pani ämbri maha ja hüüdis tasakesi:

«Otto! ... Otto!»

Ottomar ei vastanud ja Veranda tõstis ta pea üles. Mehe suunurkades mustas hangunud veri ja Ottomar oli juba surnud.

«Otto! Otto!» hüüdis Veranda nõnda kaeblikult, heitunult, kahetsust ja süüd tundvalt. Ning vanema poja Aabeli abiga kandis Veranda oma mehekese tuppa ja pani nende abieluvoodile. Ta ei hoolinud enam pör-

mugi valgest linast, mis sai määritud Ottomari tuhat korda lapitud saapakolakatest. Veranda võttis tal ainult kaabulodu peast ja pani naggisse. See ei jäänud pidama, veeres põrandale, ja siis pani Veranda ta kummutile kahe pika klaasist lillevaasi vahele.

Pärast lahkamist sai Veranda teada, talle öeldi, et Ottomar suri kopsuverejooksust.

«Millest see tuli?» küsis Veranda, kes ise polnud kunagi ühtki haigust põdenud. Kord tegi Riks nalja, kui Veranda ta kooliõpiku vastu huvi tundis, ja näitas talle sealt mingit pilti.

«Näe, mutt, mismoodi su põrnapisikud välja näevad!»

«Päris ilusad,» jäi Veranda oma põrnapisikutega rahule, need olid kenad, nagu räimed õlis.

«Kas te siis ei teadnud, et tal tiisikus oli?» küsiti Verandalt Ottomari kohta.

«Ei,» ütles Veranda. «Ta ei käinud kordagi arsti juures. Ta polnud kunagi haige, ainult kõhis vahel.»

Ottomar maeti palitus, tal polnud ülikonda. Oli särk ja püksid olid, aga ülikonda polnud, sest Ottomar ei võinud ette arvata, et tal kunagi prakki vaja läheb. Veranda harjas hoolega ta musta palitut, võttis plekid välja, aurutas ja pressis seda, ning Ottomar nägi kirstus ilus välja. Nägu oli tal rahulik, noor ja ääretult muhe. Just niisugune nagu siis, kui nad Verandaga käima hakkasid ja Ottomar küsis:

«Aulik preili, kuidas teie nimi on?»

«Veranda,» ütles Veranda ja ootas, et noormees naerma hakkab. Aga Ottomar ei olnud niisugune.

Täpselt ei teadnud keegi, aga oli mitmesuguseid kahtlusi, arvati, et kirikuraamatusse sattus lapsukese nimesse eksitav viga. Räägiti ka, et Miina jäänud rinnapõletikuga voodisse, aga Madisel läks kirikuteel lapse nimi meelest ära. Opetaja pool oli see küll jälle, ent juba pisut teisiti meelde tulnud. Oli ka veel kolmas versioon. Et Miina pani lapsele nimeks Veranda, selle ilusa sõna tähendust tundmata. Veranda ise ei teinud oma nimest numbrit — oleks ju väiklane hakata vahet tegema Miranda, Fernanda või Veranda vahel.

Veranda elas Ottomari surma väga raskesti üle ja nuttis õhtuti voodis, kui pojad juba magasid. Ta tõstis padjalt pea, kuulatas ja kuulis, kuidas Ottomar ukse taga palus:

«Lase sisse, ma pole purjus.»

Tegelikult oli Ottomar sel korral öelnud ainult: «Kuule! Ma pole purjus!» Veranda südant koormas raskesti see, et Ottomar tegi eluaeg kõigile võtmeid, aga ise, näe, tuppa ei pääsenud . . .

Ent päevadel oli oma tavaline algus. Veranda pidas nagu ennegi kolme maja kojanaise-kohta, tal oli vaja keeta toitu, pesta särke, kraamida ja poisse kamandada. Ei möödunud nädalatki Ottomari surmast, kui vanem poeg Aabel teatas, et Millal on laps tulemas ja on aeg naist võtta.

«Kuhu te siis lähete?» küsis Veranda sõjakalt.

«Kuidas kuhu?» imestas Aabel. «Kuhu meil siis minna on?»

«Ega sa ometi siia teda mõtle tuua?» küsis Veranda.

«Kuhu siis?»

Veranda oli vihane ja sõimas poega, aga õhtul kohtas õmblejaprouat ja kiitis talle:

«Aabel võtab Milla ära. Neil on titt tulemas.» Ta naeris heast meelest, et saab varsti oma perre juurde veel ühe poisslapse. Ja ta lubas Riksile tuupi teha, kui see tulevase lapse kohta ütles:

«Varsti toob Milla oma pingviini meile!»

Isast ei tehtud ema ja poegade vahel juttu, ent kõik tundsid ta puudumist ja hommikul tööle minnes või õhtuti tulles vahtisid pojad pööninguredeli poole mingis valusas lootuses. Aga ei tulnud siia enam istuma mustas palitus meest, vana kaabulodu peas, keda oleks väga tahtnud kutsuda:

«Tule tuppa, isa.»

Juhtus hoopis midagi muud.

Riks leidis ühel hommikul postkastist õige imeliku paki. Keegi ei mäletanud, et Ottomar ja Veranda oleksid kunagi ühtki kirja saanud ja ajalehte nad ka ei tellinud. Kirjakast jäi eelmisest kojamehest ukse peale rippuma ning Veranda meelest polnud sel muud otstarvet, kui et jättis inimestele hea mulje. Ja nüüd oli neile järsku kiri tulnud.

Kui Riks ümbriku avas, leidis ta kirja vahelt pabersead. Kirjas seisid naljad Hitleri kohta, mida Riks suurt ei jaganud. Aga sead olid vahvad. Nende kokkukeeramisel tuli täiesti ootamatult välja terava ninaga ja tukaga nägu. Kuna kedagi ei juhtunud kodus olema, läksid Riks ja Ruudi sigade kombinatsiooni kingsepale näitama, kes lõi parajasti härra Immervaari saapale pooltalda alla.

Kingsepp jättis härra Immervaari saapa parandamise pooleli ja ütles:

«Ohoo! Hitleri lõust!» ning tahtis maksku mis maksab seavigurit endale saada. See ei tulnud kõne allagi! Aga ta tingis üsna kibedalt, samal ajal kui hiir kingsepa toolil istus ja isukalt härra Immervaari saabast sõi.

«Kui tahad, võta need,» ütles Riks viimaks ja andis kingsepale sigade kaaskirja, needsamad naljad, millest Riks aru ei saanud.

Töölt tulnud Aabel tundis kohe Hitleri ära.

«Kingsepp ütles ka, et Hitler,» noogutas Riks. «Kes see Hitler on?»

«Saksa riigi juht,» ütles Aabel.

«Miks ta siga on?» küsis Riks.

«Miks ta ei ole, kui ta sõda peab ja hävitust toob,» ütles ühtäkki Veranda.

Riks ja Ruudi rüüstasid õhtu otsa oma koolivihikuid, mis läksid kõik sigade nahka, ning söögilaud sai lõpuks kuhjaga sigu täis. Riks toppis need hommikul koolikotti ja viis minema, aga õhtul tegid nad Ruudiga jälle uusi sigu juurde.

«Nad on mul väga osavad,» kiitis Veranda oma nooremaid poegi õmblejaprouale. Aga kui majaperenaine Verandale kaebas, et Riks ja Ruudi ulakust teevad, mingeid sigu, siis lõi Veranda kaks kätt kokku:

«Heldus! Mis sellest halba on?»

«Aga need on ju Hitleri pihta!» seletas kartlik majaperenaine oma rumalale kojamutile.

«Mis siis?» imestas Veranda. «Aga kas Hitlerile see loeb, et naistel on pojad? Aga minul on neli poega.»

Ja Veranda sai vihaseks.

6

Aasal, suurte puude vahel lendasid liblikad. Oli niisugune pühapäeva hommikurahu vanas pargis, mis meelt liigutas. Võililledel olid pead maha niidetud ning nelja lotiga ja rippuvate põskedega pruun buldog vaatas igatsevalt seda toredat muru.

«Sa ju tead, Marco, et sinna ei tohi,» ütles vana daam. Ent buldog vahtis sellest hoolimata üksisilmi aasa poole.

«Ära vahi liblikaid, Marco,» noomis vana daam. «Las nad lendavad. Parem on, kui sa neid tähelegi ei pane. Ega kõike ilusat elus nagunii kätte ei saa. Sa oled vana kah, ega sa ei jõuagi enam ühtki liblikat kinni püüda. See on sul ainult ettekujutus, et sa võid liblikaid taga ajada. Maailmas ei sünni imesid.»

Vana daam soovis siit kiusatusse viivast paigast ära minna.

«Lähme mere äärde, Marco.»

Koer kortsutas laupa, vaatas vanale daamile otsa ja ohkas.

«Kui sa tahad, võid vette minna,» lubas daam ja hakkas tihedalt nõelutud kindaid kätte panema. Ta kohendas veel väikest mustast õlest, lillekimbuga ehitud kübarat ning tõusis pingilt.

«Kas lähme?»

Koer kuuletus. Nad läksid kõrvuti mere poole, mis sinas allee lõpus ja kus ingel oli maast lahti, taevasse tõusmas, rist väljasirutatud käes. Vana daam käis vaevaliselt ja mõistvate inimsilmadega buldog astus raskelt lõotsutades ta kõrval rihma otsas.

Aga veidike eemal, põõsastest varjatud pingil istusid poiss ja tüdruk, ja tüdruk hoidis rusika ümber mähitud oheliku otsas suurt valge-mustakirjut saksa dogi, kes oli püsimatu ega andnud võimalust noortel omavahel rahulikult kõnelda.

«Vastik elajas,» ütles neiu. «Ma ei suuda temaga enam ringi joosta. Jalatallad otse põlevad.»

«Sööb ta palju?» küsis poiss.

«Ikka sööb. Liiter suppi päevas ja... istu ilusasti,» käratas tüdruk kurjalt. «Nad söödavad talle kõikisugu häid asju.»

«On ikka elu!» naeratas poiss.

«Oh, ära parem räägi,» naeratas tüdruk vastu.

«See on vist küll kallis koer,» ütles poiss.

«Mina ei tahaks teda, isegi kui peale makstakse,» vastas tüdruk. «Ära nihele! Ei lähe ma sinuga enam kusagile!»

«Keegi rääkis, et näitusel olla just niisugune koer hobuse hinda maksnud,» lausus poiss.

«Võib küll olla,» vastas tüdruk huvitult. «Mis kell on?»

Noormees tõstis varrukasuu kõrgemale ja ütles aja.

«Ma võin veel natuke olla. Räägi siis midagi,» nõudis tüdruk.

Aga ega jutt siis jookse, kui rääkima peab. Ning hulga aja pärast küsis poiss lõpuks:

«Mis ta nimi on?»

«Kelle nimi?»

«Noh, tema nimi,» osutas poiss dogile.

«Hamlet,» vastas tüdruk.

Koer tõstis kõrvu.

«Saab aru,» sõnas poiss imetlusega ja sirutas käe, et koera silitada. Aga dogi põrnitses teda vaikselt, kuid vaenulikult ning poiss tõmbas käetagasi.

Jälle sigines ebamugav sõnatus.

«President on lossis,» ütles siis poiss.

«Kust sina tead?»

«Lipp on mastis.»

«Kas siis on president lossis?»

Poiss noogutas. Ta vaatas huviga roheliste aknaluukidega roosa lossi poole, mille seinu ilustasid naiste näod peast väljakasvavate sulgedega ning habemega meeste näod, kellel suud ammuli nagu surnud kaladel.

Puud sahisid ja purskkaevu vesi sahis, dogi lamas pingi ees liival ja kuulatas valvsalt, kõrvad püsti.

«Oled sa presidenti näinud?» küsis tüdruk.

«Jah.»

«Mina olen ka,» ütles tüdruk.

«Aga minu isa on näinud liivlaste kuningat,» lausus poiss. «Kuningas Uldrik Esimest.»

«Kohe päris, päris kuningat? Kuldkrooniga?»

«Ei,» ütles poiss. «Tal oli valge habe ees, läkiläki peas, säärsaapad jalas ja ümber oli tal villane suurrätik.»

Tüdruk hakkas naerma.

«Ära naera,» keelas poiss. «Ta oli kange mees. Ta ei lubanud oma pojale sundaega teenima minna ja Läti võimud olid temaga hädas.»

Hamlet lõksutas lõugadega tühja, ta ei saanud kärbest kätte, kes teda tüütas. Tütarlaps tahtis uuesti kellaega teada ja avas seejärel mahuka kulunud käekoti. See liigutus erutas dogi, ta tõstis täpiliselt pea käppadelt ning, pilk ja isu koti küljes, kargas püsti.

«Oota!» käskis tüdruk, ning alles siis, kui koer sõna kuulas ja uuesti maha istus, asus ta toitu paberrättidest lahti lappima. Neis olid kanakoib, kotletid, suur tükk vorsti, ja kõik ilusasti eraldi pakitud.

Koer niutsus ootusärevusest, keha pingul, silmad needitud toidu külge, mis asetseb tüdruku ja poisi vahel pingil. Tüdruk ulatas ühe kotleti poisile ja võttis teise endale. Nõnda jäi kummalegi veel üks. Dogi kiunatas, neelas sülge ja hakkas maad kraapima.

«Kuule, ta murrab meid maha,» ütles poiss ja tüdruk pistis käe kotti, otsis sealt midagi ja viskas dogi lõugadesse tüki leiba. Koer ei taibanud pettust enne, kui leib lõnksuga kõrisse kadus, aga siis läks vihast siniseks ja hakkas haukudes oma õigust taga nõudma. Kuid tüdruk naeris ja käristas toredate valgete hammastega kanakoiva küljest liha. Koer vahetis talle otse suhu ja haukus kannatamatusest. Ta rabas paljaks näritud kondi otse lennult, see raksus tal kõigest paar korda hammaste all just nagu mitte midagi.

«Aitab sulle küll!» ütles tüdruk.

«Kas saad iga kord nii head toitu kaasa, kui jalutama lähed?» küsis poiss.

«Rumal, ega seda minule anta. See on Hamleti jaoks.»

Poiss punastas miskipärast.

«Proua imestab alati, kui me koju tuleme, miks koer näljane on. Ja ma ütlen siis talle, et see on värskes õhus jooksmisest.»

Ta pigistas toidupaberid rusikasse ja tõusis.

«Teeme ühe tiiru veel tiigi ääres, siis teavad proua tuttavad talle ette rääkida, et on mind siin koeraga näinud.»

Nad tõusid. Tüdruk viis paberid prügikasti, koer jõi purskkaevust lõrra-lõrra, nii et lõuad veest nirisesid, ning kaks inimlast ja dogi kõndisid lossiväravast välja, mille postide otsas seisis heledad vaasid peene jalaga ja nupuga kaanel nagu suhkruotsid. Oh, siin oli kõik nii ilus!

Ent kaunid naised ja peened koerad tegid just vastupidi — nad kõndisid lossi eest mööda mere poole alles pärast väikest eeljalutust tiigi ääres. Seal kohtusid kõik ammu omavahel tuttavad inimesed, kes ei teadnud üksteisest

● *Stokholmis kaetakse äride aknaid laudade ja liivakottidega. Tšeki-süsteem laieneb. Gaasivarjend kuningalossis* ● *Minister Farinacci ütles: «Itaalia koht on Hitleri kõrval»* ● *Belgia kuningas Leopold III ja armee alistusid* ● *Eesti ja Läti raamatuparaad Moskvast* ●

vahest ainult seda, missuguses kleidis keegi pühapäeva hommikul parki tuleb. Kes võis arvata, et raualao omaniku abikaasa ilmub kahe lumi-valge tuulekoeraga, seljas must kostüüm! Vaidlematult oli seda rabavalt ilus näha, ja võib-olla just sellepärast kõneldigi, et must riie tõmbab kõige paremini päikest ja koerakarvu ligi.

Hetkeks koondas endale tähelepanu koolinõuniku seitsmeteistkümneaastane tütar Helmes, kes möödunud aastal lõikas endal õnnetu armastuse pärast käe veresooned läbi. Tema rõõmsaruuduline šoti seelik vilksatas puie vahel ning valges kindas käsi hoidis punase paela otsas pisikest ahvpinšerit Jane'i.

Siin oli vaatamiseks nii palju ilusaid naisi, ja Tuvide Armastajate Seltsi esimees härra Eile teadis väga hästi, kuidas toimub ja palju makstab nende täiuslike kunstiteoste viimistlus. Ta seisis vana ärisõbra Simmermaniga päikesekella juures ja ootas oma naist. See lubas parki tulla kohe, kui riietumisega valmis saab.

«Sa kavatsevat välismaale sõita?» küsis Simmerman. «Aga igal pool käib ju sõda.»

Härra Eile heitis käega ja naeris: «Selleks ajaks, kui minu naine riidessepanemiseks valmis saab, on sõda ammu möödas!» Ta polnud siin ainuke mees, kes koera pidi kõnnitama. Ka tantsuõpetaja härra Kaer, keda koolilapsed Kaerajaaniks hüüdsid, tegi foksterjeriga paar ringi ümber tiigi ja suundus lossi poole. Härra Eile tundis tantsuõpetajat sellest ajast, kui paaritas oma Ladyt tema koera juures.

Neile lähenes imekspandava kübaraga daam, väike malta koer süles. Ei paistnud sel karvatuustil silmi olevat, ei pead ega tagupoolt. Härrad kummardasid ja daam ulatas neile käe.

«Kuidas see Itaalia ka on?» küsis härra Eile, aga daam ainult naeratas.

«Kas te Milaano messil ka käisite?» küsisid mõlemad härrad ühest suust.

«Aga kuidas siis!» hüüdis daam. «Eesti esineb seal ju ainsa põhjariigina. Eesti paviljoni küllastas isegi Itaalia troonipärija. Ma sõitsin ära, aga ma tean, et oodati ka Mussolinit.»

«Kas te avalikult oma reisimuljeid kavatsete jagada?» küsis härra Simmerman.

«Esiolgu ainult kitsamas ringis,» vastas daam. «Me korraldame pimedatele perekonnaõhtu.»

Koer hakkas ta süles järsku üleni tõmblema, ta oli märganud dobermannpinšerit ning tahtis tema juurde. Daam rahustas karvatuusti ning jättis härradega kiirustades hüvasti.

«Kas te nägite? Julie lasi jalga! Ta värdjas on otse hull selle pinšeri järele, aga ta ei ulata ju...»

Seda teadis rääkida koloneliproua proviisorile. Nad istusid siinsamas tiigi ääres pingil ning noogutasid möödujatele tuttavatele.

«Miks teie oma Herzogi magama panite? See oli ju haruldane albiino,» ütles proviisor.

«Me ei saanud tast jagu,» vastas koloneliproua. «Ta oli psühhopaat. Juba algusest peale. Teda käidi Kennel-klubist mõõtmast, tal jäi pikku-sest kolm sentimeetrit puudu.»

«Kuidas seda mõõta tuleb?»

«Peast sabani.»

Koloneliproua pani raske käe proviisori põlvele ja ütles, et Herzogi hukkamine ei sündinud loomulikult mitte kolme puuduva sentimeetri pärast.

«Aga ta haukus ainult omade peale. Võõraid ta kartis, värises nagu loll ja puges laua alla.»

Koloneliproua pidas vahet ja pani siis jälle raske käe proviisori põlvele.

«Herzog ei õppinud seda ka ära, et kättenäidatud kohas asjal käia. Igale poole kükitas, ainult mitte sinna, kuhu peab. Vahel sittus otse paraadukse ette!»

Parajasti möödus Max Valteri blond naine noore lustliku kokkerspanjeliga ning koloneliproua vaatas neile mõõtes järele.

«Ta ei teagi, et Maxil on üks noor tüdruk,» ütles siis.

«Aga milleks tal on seda teada vaja?» vastas proviisor.

Ent koloneliproua jälgis pilguga juba väikest saledat naist, kes luiki imetles. Need paterdasid kaldal, sirutasid aeg-ajalt kaela ja otsisid oma sullekasukast putukaid.

«Kes see on?» küsis proviisor.

«On üks teatri balerunn,» vastas koloneliproua. «Vangutab rääkides ühtelugu pead, nagu oleksid valjad suus. Seksapiilitab oma arust. Aga mina küll ei leia, et see ilus on.»

Koloneliproua tõusis ja puistas luigepaarile küpsisepuru. Põõsa vilust ajas end ringutades ja haigutades üles ta vaikne sabatu rottveiler Nero. Oli aeg liikuda lossi poole. Ka Lamberti leivatehase ja kino «Hermes» omaniku proua läksid juba oma taksidega siit ära.

«Lamberti eit näeb tagantpoolt välja nagu noor plika, aga vaatad näkku — muuseum!» ütles koloneliproua.

Nüüd jäid tiigi äärde edasi istuma ainult kolm koerata vanameest, kes siin juba ammu enne koloneliprouat istusid.

«Linnaisad lubasid panna neid, kes kuulujuttude tolmu üles keerutavad, tänavaid pühkima,» ütles Haridusliidu konsultant Mirka.

«Oh, sõda on igast jutust kiirem,» arvas teine mees, Georg Oskar, allkirjaõiguslik pangaametnik.

«Aga joodikutega ei tehta kunagi midagi,» nurises kooliõpetaja ning karskustegelane Jaan Katulski ja joonistas jalutuskepiga midagi pingi ette liivale.

«Ole mureta! Need, kes viina ja õlut joovad, need pannakse tänavaid kastma,» lohutasid teda sõbrad.

Mirkal tuli järsku meelde küsida, kas ta vana koolivend Georg Oskar tõi kaasa anekdoodid, nagu oli lubanud.

«Õigus jah,» ütles Georg Oskar, lõi endale vastu laupa ja hakkas põuetaskust kobama. Aga anekdoodid olid tal hoopis välistaskus.

Mirka pani teised prillid ette, luges, naeris ja andis masinal trükitud lehekese Katulskile. See sattus vaimustusse, luges kaks korda järjest läbi ja tahtis siis endale saada.

«Meie masinapreili lõi mulle neli eksemplari, aga see üks on veel järele jäänud.»

«Kuule, las lööb mulle ka,» nõudis Katulski ning Georg Oskar lubas masinapreiliga rääkida.

«Natuke piinlik küsida, ta on neid mulle juba kolmel korral löönud,» tunnistas ta.

Vanamehed avastasid järsku, et aeg on lubamatult edasi läinud. Tiigiäärne oli nüüd kummaliselt vaikne ja pargitee lõpul läks üksik vana naine ning lillekimp värises ta kübaral. Kas ta kõneles midagi oma pruunile buldogile või iseendale, sellest ei võinud aru saada. Ta ütles, et maailmalt pole enam midagi head loota.

Aga ometi ju seisid pargi ees trammipeatuses poiss ja tüdruk vasikasuuruse valge-mustakirju dogiga, ning poiss ütles tüdrukule lootuses:

«Millal me näeme?»

PAGARI 2

Neil kolmel koerteta vanamehel oli õigus: aeg tõttas lubamatult, nii et keegi ei märganudki suve tulekut. Mai lõpul maeti suure rahvahulga osavõtul saja-aastane mustlane Juula Mitrovsky ja Sangaste krahvi valasvara läks oksjonile, kõik sada viis põdrasarve osteti ära. Siis algasid koolinoorte sõjalised õppused ja parimast laskurist lubati teha portree-maal. Perenaised aga ostsid suurel hulgal makarone tagavaraks, sest oli oodata sõjakuulutust Roomast.

Tuvide Armastajate Seltsi esimehel härra Eilel tuli huvitav mõte korraldada tuvide vahetust. Et õlipuuoksad võttis möödunud talvekülm ära, siis ennustasid kurjad keeled ka härra Eile tuvikestele vardasurma. Ja nõnda polnud rahul mingit võimalust enam maa peale tulla.

Aga nagu selle loo kuuendas peatükis on juba öeldud, lubasid ärahastatud linnaisad panna neid, kes kuulujuttude tolmu üles keerutavad, tänavaid pühkima. Ent tegudeks need ähvardused siiski veel ei saanud. Verandale ei tulnud mingit abiväge ja ta pühkis endiselt iga päev trotuaare ning korjas sõiduteelt üles hobusejunne. Aga Veranda tundis rõõmu sellest, et räimed maksid mai lõpul viisteist senti kilo, tema aga sai nad kalaturul kümmega hädte.

Verandal oli vähemalt, mille pärast mai teisel poolel rõõmu tunda, aga poliitilise politsei vanemassistendil polnud miskit head. Mai lõpul tuli muudele muredele lisaks ka veel 28. kuupäeva «Pravda» artikkel, mis tegi Pagari tänava rahutuks. Artikkel puudutas poliitilisi meeleolusid Eestis, kus osa intelligenti olevat Saksamaa vastu vaenulikult meelestatud ning levitab kuuldusi, nagu oleks lepe Saksamaa ja Nõukogude Liidu vahel mittepüsiv ja lühiajaline, ning et sõda mõlema riigi vahel on vältimatu, tuues kaasa kannatusi eesti rahvale.

Vanemassistent kutsuti ülemuste juurde ja küsiti, kui kaugel on juurdlused ja Hitleri-vastaste anekdootide levitajate lõplik väljaselgitamine, sest Saksa saadik Frohwein oli igasuguse kannatuse kaotanud ja asi ähvardas saada väga tõsiseks poliitiliseks konfliktiks.

Päevad läbi tassiti siia anekdootide levitajaid, saadi üha uute ning uute lõualõksutajate jälile ja nõnda polnud juurdluste lõppu võimalik ette näha.

Juuni alguses tuli seletusi andma ja vabandama «Õhtuste Uudiste» vastutav toimetaja.

«Ma kinnitan teile,» ütles toimetaja kätt südamele pannes. Aga ta oli paks mees ja paksud mehed ei peaks kunagi kätt südamele panema. «Meie ajaleht pole tahtnud võimudega vastuollu minna.» Ja ta kinnitas veel kord: «Just vastupidi.»

«Mis te selle all mõtlete?» küsis vanemassistent hajameelselt, sest vabandused teda ei huvitanud ega viinud asja edasi.

«Mina?» kohkus toimetaja. «Ei midagi!»

«Siis on hea,» ütles vanemassistent, et juttu lõpetada. Ent toimetaja polnud veel kõike südameilt ära rääkinud. Ning vanemassistent lasi tal seletada.

«Viimasel ajal,» ütles toimetaja, «on mitmeid teisi ajalehti vastutusele võetud, «Ohtusi Uudiseid» aga mitte. Ja me oleme oma lehes Deutsches Nachrichtenbüro teated alati esiküljel trükkunud.»

Toimetaja ohkas, ta ei öelnud, et rahvas Saksa Teadetebürood Deutsches Narrenbüro'ks nimetab. Ka ei tuletanud ta meelde pahandust, mis toimus siis, kui nende lehes ilmusid ühe lollpea tõttu sellised aforismid:

«Kui on juttu mõttevabadusest, näeb vaimusilm suunanäitajat, kui juhtivast isikust, siis võõrapärast nime, ja kui põlevkivikaevandusest, siis umbkeelset meistrit.»

Las muliseb, mõtles vanemassistent ja arutas endamisi edasi Sangaste krahvi vallasvara oksjoni asju. KES ostab selle müümata jäänud maali, MIS kujutab feldmarssal Bergile korraldatud atentaati Varssavis 1864. aastal?

Vanemassistenti küsivale pilgule vastas toimetaja rutates:

«Kavatsen ka tulevikus oma ajalehte nõnda toimetada, et see oleks täies kooskõlas valitsuse sihtide ja soovidega.» Ta tõmbas püksitaskust ninaräti ja pühkis nägu. Ta kavatses veel mittetahtlikke eksitusi andeks paluda, sest mis puutus Saksamaa olusid pilkava sisuga anekdootidesse, siis oli neid praegusel ajal nii rohkesti liikumas, et sinna enam midagi parata ei saanud.

KUS ma ta panen? murdis vanemassistent pead. MILLEGA seda pö-rakast seinale riputada, nõör teda ei pea.

«Ma võtan osa igareedesest pressikonverentsist Välisministeeriumis,» ütles toimetaja. «Ja tean väga hästi, kui ebasoovitavad on igasugused anekdoodid. Ma rääkisin seda ka oma toimetuses.»

MIS OTSTARBEL maaliti atentaat? arutas vanemassistent. Jahipilt oleks etem.

Toimetaja ei teadnud enam, mida vanemassistenti tungivalt küsivale pilgule vastata. Ta oli kõik olulise juba ära rääkinud, lakkus keelega huuli ja lausus jälle sedasama, millega oli ennist oma seletust alustanud.

«Kui üksikud toimetuseliihmed on rikkunud seda hoiakut, siis palun ajalehte selles mitte vastutavaks teha,» ütles ta.

KUIDAS ma ta uksest sisse saan? muretses vanemassistent. Ja MIL-LAL ta järele sõita?

Toimetaja pühkis rusikasse nätsutatud taskurätiga nägu, tal polnud tõesti enam midagi juurde lisada. Ning ta pani vanemassistenti ette lauale kirja.

Poliitilise politsei komissarile, Pagari 2

Käesolevaga teatame, et meie lehe kaastööline Eralt Uus on toimetusest kõrvaldatud poliitilise politsei poolt toimetatud juurdlusega seoses olevate asjaolude tõttu.

Pärast toimetajat püüdis vanemassistent end keskendada ja kuulas üle majandusteadlase, allkirjaõigusliku pangaametniku Georg Oskari. Vanamees rääkis kogu aeg naeratades ja vanemassistent tundis end sellest kuidagimoodi nagu riivatuna. Justkui teeks ülekuulamine vanamehele ainult nalja.

«Saksa sõjaköögi toiduretsepti» kuulsin tänavu kevadel Leipzigi messil käies,» ütles Georg Oskar naeratades. «Seda räägiti nii mitmel pool ja nii mitmes variatsioonis, et ma enam täpselt ei või öelda, kes, kus, millal, kuidas jutustas. «Saksa Riigiteatri nädala-mängukava» kuulsin juba 1937. aastal Berliinis. Selliseid anekdoote liigub viimastel aastatel väga palju ja mina olen neid kõiki riigisakslastelt kuulnud. See-pärast pole mul säärast mõtetki pähe tulnud, et nende levitamine võiks olla lubamatu või karistatav.»

Ning Georg Oskar naeratas jälle.

Naistearst Mosel seletas, et ta oli sigade kombinatsiooni, mille kokkukeeramisel tuleb välja Saksa riigi juhi Hitleri nägu, leidnud oma postkastist.

«Mul on üldse kombeks kummalisi esemeid alal hoida,» ütles dr. Mosel. «Aga mis anekdootidesse puutub, siis saatsin ma need Eesti Rahvaaluule Arhiivile.»

● Sakslased pommitasid Marseille' sadamat ● Pariisis 200 pommiohvrit ● Leedu peaminister Moskvas ● Sakslased Rouen'i eeslinnades ● Sõjakuulutus Roomast ● Saksamaa ja Itaalia — relvavennad ● Norra lõpetas vastupanu. Norra kuningas ja valitsus asusid Inglismaale ●

Sel päeval kuulas vanemassistent üle veel «Siegeli» firma tööliste Annuse.

«Kus te need anekdoodid saite?» küsis ta.

Tööline veeretask kübarat käte vahel ja katsus meelde tuletada.

«Saunas,» vastas ta.

«Saunas?»

«Jah.»

«Kus saunas?»

«Luha tänava saunas,» ütles tööline kõrge häälega ja imestunult, et politsei ei teagi, kus saunas Annus käib.

«Ja kes teile need andis?»

«Kust mina tean,» kehitask mees õlgu. «Mul ei jäänud meelde. Alasti mehed kõik ühesugused.»

Sealt ei tahtnud jutt edasi nihkuda ja vanemassistent küsis:

«Miks te neid söepaberil paljundasite?»

«Mina ei paljundanud. Kontoris paljundati.»

«Aga teie andsite need sinna?»

«Nojah.»

«Mis nojah! Selgemalt. Kas andsite või ei andnud?»

«Andsin.»

«Miks te andsite?»

«Et teised ka nalja saaksid,» ütles mees.

Viimasena kuulas vanemassistent üle dancingu «Pariis» klaverimängija.

«Nimi?»

«Uugu Martin.»

«Martin on eesnimi?»

«Ei, Uugu.»

«Sündinud?»
 «1917.»
 «Elukoht?»
 «Tallinnas. Väike-Ameerika 6, korter 4.»
 «Haridus?»
 «Gümnaasiumi.»
 «Elukutse?»
 «Orkestrant.»
 «Kellelt te need anekdoodid saite?»
 «Mitte kelleltki,» vastas noormees. «Ma leidsin nad pärast restorani sulgemist ühelt laualt. Nad olid kirjutatud veinikaardile.»
 «Ja edasi?»
 «Üks tüdruk lõi nad masinal ümber.»
 «Mis tüdruku nimi on?»
 «Ma tean ainult eesnime.»
 «Muidugi, muidugi!»
 «Olen temaga alles vähe tuttav,» lisas noormees.
 «Ja siiski, mis ta nimi on?»
 «Aino.»
 «Kus ta töötab?»
 «Kusagil kontoris.»
 «Teie ei tea muidugi, kus kontoris?» tähendas vanemassistent sapiselt.
 «Ei tea.»
 Vanemassistent noogutas pead.
 «Kus ta elab?»
 «Kusagil Kopli kandis.»
 «Maja te ka ei tea, eks ole?»
 «Ei tea,» nõustus noormees. «Ma olen teda ainult üks kord koju saanud, öhtul pimedas.»
 «Noormees, asjad on pahad,» ütles vanemassistent. «Teil tuleb vastust anda.»
 «Ma ei teadnud, et selles midagi halba on,» vabandas orkestrant. «Prantsuse ja šveitsi ajakirjad on täis niisuguseid anekdoote. Ma mõtlesin, et meil võib ka vabalt rääkida.»
 Vanemassistentil käis pea ringi. Ta käskis ukse taga ootava juudi naise Reise Zuckermani koju minna ja järgmisel päeval uuesti kohale ilmuda.
 Murelik Reise Zuckerman, suur korv käevangus, vaatas talle kartlikul pilgul otsa, sest ta ei suutnud ära arvata põhjust, miks teda oli poliitilisse politseisse kästud tulla ja lastud siis pool päeva muidu oodata.

Järgmisel päeval kutsus dancingu «Pariis» peremees kõik oma teenijad kokku. Ta kõneles «Pravda» 28. mai artiklist, kus oli juttu meeleoludest Eestis, ütles, et suurriike ei tohi pahandada, ning ähvardas need, kes poliitikaga tegemist teevad ja anekdoote räägivad, oma restoranist kohe välja kihutada.

Uugule andis ta seekord andeks.

«Ega sa politseis mind sisse ei tõmmanud?» uuris kelner Jaanipuu. Oli näost näha, et ta seda väga kartis.

«Ei,» ütles Uugu. «Sinust polnud juttugi.»

«Kas sa ütlesid, et ETA-mees jättis anekdoodid lauale?»

«Miks ma pidin seda neile rääkima?» lausus klaverimängija põlglikult. «Las nuhivad oma jõududega. Mille eest neile makstakse?»

Reise Zuckerman polnud sugugi veel vana. Aga ta oli vormist väljas, tal olid halvad hambad, alati murelik nagu ning ta soengust langesid ühtelugu salgud sünnimärkides kaelale. Ja ta ei pannud ka seda tähele, et kingad olid tolmused ja sukad jalas keerdus ning et ta kandis aasta läbi õmblustest kärisenud ja heledaks higistatud kaenlaalustega musta värvi kleiti. Iganes kuhu ta läks, oli tal korv käevangus.

Reise vaatas oma pruunide silmadega armastuse ja õrnusega Looja maailma ning ta põhimõtteks oli, et inimene peab iga päev teisele inimesele midagi head tegema. Ning kui ta õhtul Jossi, oma mehe kõrvale sängi heitis, väsinud ja ärajooksutatud, palus ta jumalat:

«Ole meile armuline.»

Aga jumal ei ilmutanud oma armu niisugusel määral, kui see hea naine oleks väärinud. Neil oli alaline rahahäda, sest Jossi ei teeninud vihmavarjude parandamisega peaaegu midagi nimetamisväärset ja kogu perekond elas Reise ettevõtlikkusest.

Muresid oli veel teisigi.

Zuckermanide esiklaps ja ainuke poeg Levi abiellus viis aastat tagasi teisest soost naisega. Reise leppis kohe Levi valikuga, kui nägi poja ingelilusat ja malbet pruuti. Sellegi poolest nuttis ta öö otsa kurbusest, aga järgmisel hommikul ärgates ütles ta Jossile otsustavalt:

«Ma pean nüüd Merikest kogu hingest armastama ja hoidma, sest kui ema ütleb miniast lahti, siis kaotab ta ka oma poja.»

Näis, et Levi elas oma naisega käsikäes ja armastuses, ent jumal ei õnnistanud seda sidet, ei andnud neile last.

«Võib-olla sa ei hoolitse ta eest küllalt hästi,» usutles Reise poega. «Võib-olla on ta sul verevaene?» Ning Reise leidis päeva jooksul alati sellise vaba hetke, et joosta linna teise otsa Levi poole ja viia miniale kanapoeg või neid õunu, mida Merike armastas.

Aga ka see polnud Reise ainsaks mureks. Tal oli veel kaks tütart ja meheõde Zeneide. Reise imestas jumala tahtmise üle, kui ta ühe loob rikkaks, ilusaks ja targaks, teise selliseks õnnetusehunnikuks nagu meheõde Zeneide. Jumal oleks just nagu tema kallal proovida tahtnud, mismoodi ta kätetöö võiks välja näha, kui luua see kurtummaks, teha küürakaks ja kui tiisikus ka veel ta puusast vigaseks pureb.

Ent jumal unustas Zeneide hingega eksperimenteerida; aga võib ka olla, et tal puudus selleks huvi. Seepärast ehk oligi tumm Zeneide kaunishing, ja kuna ta nõnda looduna end sõnades avaldada ei saanud, siis näitas ta oma hinge tegude kaudu — pidas hoidlikult maja ning kasvatas üles oma venna Jossi ning vennanaise Reise poja Levi ja mõlemad tüdrukud.

Ta elas perekonna muredele afektiivselt kaasa ja katkus juukseid, et oma ahastust mõistetavaks teha. Ta ootas akna all istudes pereliikmeid ükshaaval koju ega võtnud ivagi suhu, enne kui kõik olid jälle ta silma all koos.

Vahel tüütas Zeneide pliksid oma hoolitsusega ja nad muutusid ta vastu jämedaks. Siis tuli Reise meheõde lohutama ja vaigistama, aga kui ta tüdrukuid karistada kavatses, läks Zeneide lausa marru ega lubanud neid näpuotsagagi puutada.

«Sa oled nad ise ära rikkunud,» ütles Reise ja Zeneide säras nagu

päike, sest vennanaise sõnad mõjusid tunnustusena tema piiritule armastusele.

Kui Zuckermanid juhtusid kõik korruga kodus olema, muutus lärma-kaks. Argipäeva rutus ei püsinud nad nagu kord ja komme istudagi, vaid leibasid laua ääres seisujalu, suu sööki ja juttu täis. Väike Zeneide pühkis laua alt raasukesed, kalauimed ja visplid kühvlile, ja kui ta seda mõnikord ei märganud õigel ajal teha, siis tassiti need jalgadega mööda tube laiali.

Ainult Jossi oli vaikne ja leplik mees. Vahel aga, kui ta mõnda asja arutada tahtis ja keegi selle vastu huvi ei ilmutanud, hakkas Jossi jonnima.

«Minuga keegi ei räägi,» arutas ta valjusti omaette. «Tähendab, on nõnda, et kedagi pole kodus. Kui kedagi kodus pole, mis asja siis minagi siin üksipäini istun? Mul on igav üksi kodus olla.»

Pigimütsiga Jossi pani kübara pähe, et välja minna, ja olekski läinud, kui tütrede talle kaela poleks langenud.

Reise soovis Jossit energilisena ja edukana näha, kuid ta ei sõندانud iial teha talle muud märkust, kui ütles vahel voodis:

«Jossi, sa oled hirmus kondine.»

Jossi aga oleks teinud kõik, et oma perekonda paremini kindlustada, kuid talle polnud sündides kaasa antud seda pealehakkamisemeelt, mis inimese haljale oksale tõstab. Jossi kuulus oma perekonnas vihmavarjutegijate kolmandasse põlvkonda; nii vanaisa kui isa pidasid seda ametit, olid vaesed mehed, abiellusid vaeste neiudega, ja sinna polnud midagi parata. Reise oli ju ise tahtnud Jossile minna ning teadis juba siis, et Jossi midagi muud ei saagi tegema kui parandama vihmavarjusid.

Kuid Reisel oli jõukas vend, suure kivimajaga poissmees, ning Reise ütles vahel tütardele:

«Kui mu vend Leib ära sureb, pärandab ta oma maja teile.»

Nõnda oli Leib ise kord Reisele lubanud. Ja ehkki Reise seda oma plikadele üsna sageli meenutas, jumal hoi! — ta ei mõelnud kordagi tahta või oodata Leibi surma. Vanatoi oleks võinud küll oma õde rohkem toetada, ent Reise leppis sellega, et vaesust ei saa aitamiseega nagu nii majast välja. Leib maksis nende korteriüüri kinni, kinkis tüdrukutele pianino, andis paar korda aastas rahalist toetust ja pidas õe perekonnaliikmete sünnipäevi meeles. Tänu talle sellegi eest.

Kõige rohkem muret kandis Reise oma tüdrukute pärast. Kuueteistkümneaastane Saari käis juudi gümnaasiumis, aga Rael sai juba kaks-kümmend üks. Ta lõpetas kuidagimoodi kuus klassi, sest teda vaevasid koletumad peavalud ja ükski arst, ei doktor Leibernicht ega doktor Feffe, ei saanud aidata, kui Raelil jälle need hood peale tulid.

Ja Reise emasüda valutab väga Raeli pärast, kes oli lapsest saati tujukas ning ohjeldamatu. Tüdrukul puudus mõõdutunne, ta läks naljast kaugemale ja lõbus tuju lõppes enamasti märatsuse või nutuga.

Rael ei viitsinud klaveritundides käia, aga vähem andekas Saari õpib äärmise hoolega. Rael pruukis ainult korra etüüdi pealt kuulata, kui võis seda otsekohe mälu järgi ette mängida. Aga ta armastas tundide viisi hoopis seda mängida, mis sõrmede alt sundimatult, isenesest tuli, ning Rael ei võinud sinna parata, kui ta sedasi tuju härdaks või halvaks mängis, ega osanud ka seletada oma suure erutuse põhjust.

Kuid ka noorem tütar pani ema muretsema.

Juba mitmed Saari kooliõed olid ära sõitnud ja paljud kavatsesid jäädavalt Palestiinasse välja rännata.

«Meie võiksime ka,» rääkis Saari. «Mis meid siin kinni hoiab?»

«Aga kellele onu Leibi maja siis jääb, kui me ära sõidame?» vastas Reise tütrele. Ta pidas Saarit liiga nooreks, et mõista kõiki põhjusi, mis tema vanemaid siin kinni hoidsid.

Millist töötatud maad oskas Reise tahta ja taga otsida? Ta oli siin tänaval sündinud ja tema lapsed olid siin tänaval sündinud ning iga eesti proua sel tänaval ütles talle igal hommikul:

«Tere, proua Zuckerman.»

Nad laenasid üksteisele raha, kui häda käes oli, ning andsid vastastikku head nõu, kui nende lapsed haigeks jäid. Ja kõigi lapsed mängisid koos õuedel. Pühade puhul kutsus Reise eesti prouasid külla, et jagada nendega toitu ja rõõmu, ning Raeel ja Saari krõbistasid oma sõbrannadega õuel maiustusi. Aga pühäl õöl kutsuti jällegi Reise tüdrukud jõulu-
puule vehverkooke sööma.

Ainult üks kord ütles eesti proua laps Reisele:

«Mina olen inimene, aga sina ei ole inimene.»

«Kes mina siis olen?» küsis Reise.

«Sina oled juut,» ütles poisike.

Ta oli kõigest nelja-aastane ja rumaluke, ning eesti proua vabandas Reise ees:

«Uskuge, proua Zuckerman, meil kodus pole kunagi sellist asja räägitud. Ei tea, kust laps seda on kuulnud.»

Reise uskus teda täiesti, rahustas eesti prouat ja ütles, et see pole kõneväärt asi, sest poisike on ju kõigest nelja-aastane ega tea, mis räägib. Aga eesti proua karistas last siiski, ja see oli ka ainuke taoline lugu sel tänaval, kus Reise sündis ja kus tema lapsed sündisid. Reise uskus inimestest alati head, ja kui ta kurtis, siis ainult vaesuse üle.

«Sa oled rumal naine, Reise,» ütles Jossi. «Praegu tehakse maailmas palju kurja.»

«Olgu pealegi,» vastas Reise. «Minule pole veel keegi kurja teinud.»

«Kuula ainult, mis juutidega Saksamaal tehakse!»

«Jossi, seda on nii raske uskuda,» vastas Reise mõtlikult.

«Ma ütlen ju, et sa oled rumal juudi naine,» kordas Jossi hellalt.

«Ma ei ole rumal, Jossi. Ma olen ainult optimist,» vaidles Reise. «Ja ma usun jumala armu. Ma palvetan iga päev kõigi õnnetute eest.»

«Palved on palved,» arvas Jossi. «Ja elu on hoopis midagi muud.»

Ent oma nooremale tütrele, kui see jälle Palestiinasse sõitmise jutuga tuli, ütles Reise:

«Milleks uut maad minna otsima? Vaene on vaene igal pool ühtviisi. Jumal on nõnda seadnud.»

Viimasel ajal Raeeli peavalud sagesid. Kui Zeneide kuumad peamähised ka enam ei aidanud, ajas Raeel tædi toast välja, barrikadeeris ukse voodiga, ei lasknud kedagi sisse ega võtnud midagi kuulda. Need rasked päevad tõid perele ka unetud ööd. Zeneide istus valvates Raeeli ukse taga ja ta traagilised silmad võisid liigutada isegi kivisid.

Kui tervis käes, muutus tüdruk jälle endiselt rõõmsaks ja lärmaakaks, seltsis teiste noortega ega püsinud kodus. Aga tasakaalutu oli ta ikka ja tõmbas endale tähelepanu, kui nii valjult ja vähemagi põhjusetu naeris. Ka ei olnud ta noormeeste suhtes just tagasihoidlik, sest ta armus kergesti ja tuliselt ega osanud seda kombekski varjata. Niisugune tormakus peletas poisid tast eemale, nad kartsid teda natuke.

Möödunud aastal üüris Reise tüdrukutele suvekuuks toa ning sõitis

neid pühapäevadel vaatama, korv täis tomateid, rediseid ja kurke, prae-
tud kanapoegi, küüslauku ja magussaiu. Ja ta emasüdant rõõmustas see,
et tüdrukud nägid välja nii kenad ja värsked, ja see ka, kuidas nad korvi
kallale söötsid. Nad hüppasid ringi, nagu oleksid veel alles kirbusuu-
rused, ning kummalgi värskel kurk peos, kiitsid täis suuga magusa lõh-
naga suitsusilku.

Samal suvel armus Rael ses kosukohas kenasse noorukisse. Ka Rael
näis poisile meeldivat ja igal õhtul tuli ta nende õuele koroonat män-
gima, mida taoti isu täis saamata. Priidu oli vaikse loomuga ja tagasi-
hoidlik ning punastas ühtelugu, kui Rael teda tuliste silmadega puuris,
ja iga kord, kui ta pilk puutus Raeli kleidi all värisevaid rindu.

Raelil olid juba siis rinnad põues, kui ta teiste laste hulgas mängis,
just nagu väike naine, ja Reise muretses natuke selle varajase küpsuse
üle. Juba siis vahtis Rael poisse tuliste silmadega ja Reise häbistas
teda, ehkki tüdruk ei teadnud, mis ta kurja oli teinud.

Raeli tõmmu nägu oli väljendusrikas ja elav, silmad rahutud, ham-
bad säravad, juuksed pigem sinised kui mustad ning kõik kehavormid
püüdsid mõjule pääseda ja ahvatleda. Saari oli hoopis teine ja kahvatu
jumega, tumm Zeneide riivis talle talved läbi porgandimahla, aga isegi
suvel jäi Saari kahvatuks.

Õed armastasid teineteist väga, kuid ei talunud teineteise seltskonda.
Nad tülitsevad sageli naeruväärt tühiste asjade pärast ja leppisid siis
jälle kuni järgmise korrani, mis ei lasknud ennast kaua oodata.

«Saari käib mulle närvidele,» kaebas Rael emale.

«Ta on peast ära!» ütles Saari.

See ajas Raeli kõige rohkem marru. Reise teadis seda ja hakkas alati
Saari peale karjuma, kui too nõnda õe kohta ütles.

Varsti oli selge, et Priidu käis Raeli pärast koroonat mängimas. Lap-
sed seisid neil karjas ümber, sest kui kaks suvitajatüdrukut ning valge
peaga poiss tahtsid vahepeal korvtoolides ektutada, lubati ka nagaman-
nidel mänguosavust proovida.

Agas just samal ajal, kui Rael võidukalt viimase litri kepiga korvi
lükkas, kostis üks ebaviisakas hääl, ja pealegi nii vali, et keegi ei saanud
teeselda, nagu poleks seda kuulnud. Raeli laup ja ülahuul löid higi-
helsesse. Ta vangutas pead ja noomis väikest tüdrukut:

«Vuih, Riina!»

Tüdruk oli ise samuti kohkunud, kuid tuli järsku hiilgavale mõttele
äpardus teise kaela ajada.

«Ega mina ei teinud seda. Sina tegid!»

Häbistatud Rael läks marru ja tormas tüdrukut karistama.

«Sina tegid! Sina tegid!» hüüdis põgenev plika üle kogu õue. Önn,
et väike valetaja pääses. Ei tea, mis Rael oleks muidu talle teinud.

Veel samal õhtul panid õekesed asjad kokku ja söitsid koju tagasi.
Rael lükkas voodi uksele ette ega tulnud mitmel päeval toast välja.
Reise mangus sisselaskmist ja palus, et tütar puljongit ning täidetud
kala maitseks, kuid Rael ainult nuttis.

Mõni aeg tundis Rael end rusutuna, aga elurõõmus meel võitis ning
varsti viskus ta kaela vananevale maalikunstnikule. Ent too oli au-
mees ega pahatanud ära kergesti süttivat ja silitushimulist tüdrukut.

Ja nüüd oli Rael jälle haige, tal käisid talumatud peavaluhood ja ta
ütles, et need viivad mõistuse peast. Reise kutsus arsti. Mitte dr. Lieber-
nichti, aga dr. Feffe oli ära sõitnud. Ta kutsus dr. Moseli. Arst vaatas
haige üle, püüdis asjata oma küsimustele vastust saada ega hakanudki

Raeele pinnima. Neiu lamas kinnisilmi ja doktor imetles ta ripsmeid. Isegi juudi lastel kohtas harva niisuguseid.

Ta tuli tagasi salongi, kus murtud ja äranutetud näoga Reise teda ootas, ning teise ukse taga kuulatas ärevil Zeneide, kes ju midagi ei võinud kuulda.

See polnud midagi muud kui lihtsalt puhas tuba, aga salongiks teda kutsuti. Seal seisis pianiino, türgi diivan, toolid ja laud ja laual kristallvaas kompvekkidega. Akna all kastas kasvas priske kummipuu, iga leheke tolmust pühitud, ning seinad olid tihedalt täis perekonnapiilte. Poeg Levi pilt sellest ajast, kui ta veel kodus elas, ja Zuckermanide noorema poja fotosuurendus, kes kuue-aastaselt sarlakisse suri. Seal olid veel kolme põlve vihmavarjutegijad, nende naised ja lapsed ning Reise isa, mütsitegija Movša Dubrovkin, ema Kittel ja nende lapsed.

Väikestena magasid Rael ja Saari tumma Zeneidega ühes toas. Hiljem hakkas Rael kurtma, et tädi talle närvidele käib, ning Reise pakkus meheõele nende vähekasutatavat elutuba. Zeneidet poleks sinna isegi väevõimuga sundida saanud, sest tema nõudis, et majas peab ilmtingimata olema salong, üks puhas ilutuba, ning kolis kööki. Aga Reise tundis end otsekui häbitulbas, et meheõde seal magab.

Zeneide salong, see ainuke alati kraamitud tuba, kus tüdrukud üksnes pianiinot käisid mängimas, oli hele, kahe aknaga tänava poole. Dr. Mosel seisis püsti ja vaatas välja, ridanevaid väikesi halle puumaju.

«Kes teil klaverit mängib?» küsis dr. Mosel.

«Mõlemad tüdrukud mängivad,» ütles Reise.

«Kes andekam on?»

«Rael,» vastas Reise, seda pidi ta ausalt tunnistama. «Aga ta ei viitsi õppida ja mängib ainult kuulmise järgi peast.»

Dr. Mosel noogutas.

«Millal tal esimest korda reegelung tuli?» küsis siis.

«Kaheteistkümneaastaselt,» ütles Reise.

«Kas tal sageli näole vistrikke tuleb nagu praegu?» tahtis arst teada.

«Vahetevahel.»

«Kas siis, kui tal on peavaluhood?»

«Vist küll,» ei suutnud Reise kindlalt meelde tuletada.

Arst esitas veel mitmeid küsimusi, mis ei tohtinud Reise arust üldsegi asja juurde kuuluda, kuid vastas siiski aupaklikult seda, mida teadis. Ta vaatas arstile piinatud silmadega otsa ja tahtis teada, kas asi on väga tõsine.

«See tuleb sellest,» ütles dr. Mosel, «et Rael on küps ja on vaja ta mehele panna nii pea kui võimalik.»

Reise haaras peast kinni.

«Kust võtta talle mees, dr. Mosel?» ütles ta lõpuks. «Me oleme vaesed inimesed ja meil ei ole anda kaasavara ühele ega teisele tütrele enne, kui minu vend Leib pole ära surnud.»

«Proua Zuckerman,» küsis arst selle peale, «kas te saite aru?»

Jah, Reise sai vihjest aru küll, kuid armas jumal, see oleks ju patt! . . .

Dr. Mosel pani parajasti kuuldetoru väikesesse kohvrissi, kui Zeneide sisse astus ja ärevate liigutuste abil nõudis, et vennanaine arstihärrat kostitaks. Ja sellest algas vali sõnadepööris — Reise püüdis dr. Moselile terve vaasitäie kompvekke kaasa anda, see aga punnis õnnetu näoga vastu.

Peale perekonnahädade olid Reisel ka tööasjad halvad. Iga kord, kui ta, korv käevangus, koduteed läks, tundis ta tohutut väsimust. Seljataha jäid pikk päev ja jooksmised poeputkade vahet. Ta oli viletsa kompvekitööstuse agent ning suutis hädavaevaga «Bostoni» tooteid väikepoodidele kaela määrada. Neid ei tahetud kusagil hea meelega müügil võtta ning kõik hädaldasid ühtviisi:

«Proua Zuckerman, seda rämpsu ei osta keegi. Ma pole veel eelmisest partiist lahti saanud, aga juba te pakute uut.»

«Maitske ometi,» palus Reise. «Ma ei hakka ju oma alalistele klientidele rämpsu kaela määrima!» Ja ta ketras senikaua, kui talt midagi ikka telliti. Poemehed hädaldasid, et Reise nad laostab, Reise aga rõõmustas: «Jumal õnnistagu teid, hea inimene,» ning asutas end minekule, kommi-proovidega korv käevangus. Ta tuli koju alles poodide sulgemise aegu, aga siis kandis ta korvis perele toidukraami.

Inimesed armastasid Reise Zuckermani. Ta oli seltsiv ja osavõtlik. Ta tundis kõigi perekonnalugusid, päris vanaemade, haigete ja laste järele ning palus oma juudi arste, dr. Liebernichti või dr. Feffet, tema tuttavaid ilma rahata ravida. Ta istus arsti eestoas murelikuna, korv käevangus, või kui häda ei kannatanud, siis tungis otseteed kabinetti.

«Pai dr. Mosel, tehke jumalale meelepärane tegu, aidake proua Heinmaad, ta elab meie tänaval. See on üks väga hea naine.»

Ja Reisele ei öeldud ära, seda olnuks piinlik teha, sest Reise ei palunud ju enda pärast.

Sel kevadel oli «Bostoni» kaubast eriti raske lahti saada. Peremees seis pankroti lävel, töölistele kaaluti saadaoleva rahapalga asemel kompvekke, kästi maiustada või teha nendega, mida keegi heaks arvab. Töölised pidid olukorrast leppima, sest kui ettevõtte kinni pannakse, jäävad nad sellestki näljakohast ilma. Aga nad lootsid, et peremees olukorrast välja rabeleb ja magusa elu periood siiski heaga lõpeb. Tuli kannatada.

Ka Reise kartis seda viletsat töötasa kaotada, ka tema sai oma agenditasa kompvekkide näol ega teadnud, mis nendega peale hakata. Tüdrukud ei võinud kompvekke enam nähagi, need seisid salongis suures kristallvaasis, ja keegi ei vaadanud sinnapoolegi.

Mõnikord, kui Reise juhtus üksis köögis istuma, sõi ta ohatas ja maitset tundmata šokolaadi. Igatahes leib see ei olnud... Milline õnn, et ta vend Leib nende korteriüüri kinni maksis, sest mida Jossi Zuckerman küll teeks, kui ta iga kuu peaks nelikümmend krooni välja panema. Ning Reise tänas jumalat ja palus Leibile õnne ning pikka iga, ehkki oli alles eile Raeeli lohutanud:

«Küll meil ka hästi läheb, kui onu Leib oma maja teile pärandab.»

Reise ei ihanud mingi rahapunn olla ega tahtnud rohkemat kui natuke kergema vaevaga elada seda rasket elu. Et tütreid mehele panna, et temal Jossiga oleks vanas eas peavari ning jätkuvalt leiba ka jagamiseks sellega, kes juhtub nende uksele koputama.

Nõnda mõtles Reise, kui ta üksipäini köögis kompvekke sõi. Ja veel mõtles Reise selle üle, mis Jossi oli talle eelmisel õhtul fašistidest rääkinud ja mis tema oli Jossile öelnud.

«Aga kui venelane tuleks, siis võetakse Raeeli ja Saari maja ära ja meil pole enam mingit väljavaadet veel kunagi jalgu alla saada.»

«Reise,» ütles Jossi kannatlikult, «kuidas nad saavad ära võtta maja, mida meil pole?»

Aga Reise pidas seda Jossi juttu kiusuajamiseks, sest niisugune täpsus oli nüüd küll juuksekarva lõhkiajamine.

«Olgu pealegi,» vastas Reise Jossile. «Aga Leibilt võetakse maja ära!»
Sellega oli Jossi nõus, kuid ütles siiski:

«Ei tea kunagi, milleks miski hea on. Võib-olla see just ongi hea, kui pole midagi kaotada. Kui midagi hinge taga pole, siis on elu raske, ja kui midagi on, siis veelgi raskem.»

Reise pidi nõustuma, kuid valis ikkagi selle viimase Jossi poolt pakutud võimaluse, öeldes:

«Olgu siis raskem.»

Mees vangutas pead.

«Sa vist ei taipa, mismoodi maailma asjad praegu on? Või peidad sa pead nagu jaanalind?»

«Mul pole aega arutada, Jossi, mul on nii palju muid muresid. Sinu hooleks on vihmavarjusid parandada ja maailma asju teada, minu kaelas on aga kaks tütart ja majapidamine.»

Selle vastu Jossi ei vaielnud ja nõnda jäi Reise sõna peale.

Jossi sõi püstijalu laua ääres suitsuheeringat otse paberi seest.

«Oh Jossi, mu pea on nii segi,» vabandas Reise ja tõi kapist taldriku. Nõud seisid kõige alumisel riulil, et väike meheõde Zeneide ulatuks neid võtma ja panema.

Ent Jossil ei läinud enam taldrikut vaja, ta sai juba söönuks.

Järgmisel hommikul käis Reise jälle kompekke pakkumas ning jäi lõpuks kaupmees Arkippuse poekeses jalgu puhkama.

«Teate, proua Zuckerman, teeme õige üks naps,» ütles Arkippus teda tagaruumi kutsudes, sest naine nägi rammetu ja näost halb välja.

«Pai härra Arkippus, mina viina ei joo,» sõnas Reise. «Aga kohvist ma ära ei ütle, see annab jõudu.»

Arkippuse poekese tagapoolel oli kohvikann tõepoolest tulel, Reise teadis seda.

«Kah õige mõte,» rõõmustas kaupmees. «Te olete tubli naisterahvas. Joome kohvi.»

Vend Leib andis kord Reise pealekäimisel Arkippuse vekslile žiiro ja mees pidas seda ikka meeles, Reise aga pidas Arkippusest seepärast lugu, et ta vapsiks ei läinud nagu teised poodnikud.

Reise tõstis korvi põlvedelt põrandale ja nad hakkasid kohvi jooma. Ikka veel polnud ühtki ostjat poes käinud. Arkippus näis Reise mõtteid lugevat, sest ta ütles:

«Ei meil pole kerge kellelgi.» Tänapäeva jooksul ostsid koolilapsed ta poest ainult lakkumislappidaid.

Reise noogutas. Ta ei öelnud, mis ta Arkippusest arvas, aga ta arvas, et mehel polnud annet poodi pidada, sest ta oli Jossi sorti mees.

«Kas joome veel üks tass kohvi, proua Zuckerman?» küsis Arkippus.

«Joome pealegi,» arvas Reise. Kohvi võis ta ilmlõpmata palju sisse lõrpida, nii et pärast käies kõht loksus.

«Teil oleks õigem Palestiinasse sõita,» ütles Arkippus. «On väga kahju, kui teiega midagi juhtuks.»

«Mis meiega võib juhtuda, härra Arkippus? Me oleme vaesed juudid ning pole kellelegi kurja teinud.»

«Fašistid hävitavad kõiki, aga juute siiski esimeses joonas,» ütles poe-
mees.

«Oh härra, meie ei sõida kuhugi, häda ajal peab inimene kodus olema,» vastas Reise ja alles seejärel päris lähemaid teateid. «On siis maailma asjad tõesti nii hullud, nagu Jossi räägib?»

«Sõda tuleb päris kindlasti, proua Zuckerman. Ja on õigem, kui te ära sõidate.»

«Kõik on jumala käes,» vastas Reise vapralt.

«Ma ei tahtnud teid kurvastada,» kahetses Arkippus. «Oodake, ma näitan teile midagi.» Ta läks poeruumi ja Reise kuulis, kui ta rahasahtel lahtitõmbamisel kriikus.

Arkippus tuli tagasi, paberileht käes, ja ulatas selle Reisele.

«Lugege, vahvad naljad liiguvad ringi.»

«Pai härra Arkippus, mul pole lugemiseprille kaasas,» kurtis Reise ja keerutas kahetsusega paberilehte sõrmede vahel. Selle peale luges Arkippus talle ette neli anekdooti. Reise kuulas tähelepanelikult, kuid ei saanud kõigest täpselt aru. Ta polnud kursis teatri eeskavaga, kuna ta oma elus veel kordagi polnud jalaga teatrisse saanud. Pärast seda, kui tema lemmikute Conrad Veidti ja Liane Haidi filme enam ei jooks- nud, käis Reise isegi kinos väga harva.

«Kas te lubate, ma näitan neid lugusid Jossile,» küsis Reise ja Arkip- pus lubas. Aga Reise ei näidanud neid ainult Jossile ja Leibile, vaid pea- aegu kõigis väikepoodides, kus ta kompvekke käis pakkumas.

Ühel õhtul, kui ta poeg Levi juurest saabus, oli ta nii õnnelik ja ju- mes, nagu Jossi polnud teda juba ammust ajast näinud.

«Jumal võttis mu palvet kuulda,» ütles Reise. «Levi saab poja.»

Jossi oli hea teate üle samuti rõõmus, aga ikkagi pidi ta ajama kiusu, kui ta Reisele ütles:

«Ega siis jumal ükski! Levi oli ise ka tubli.»

9

Need kuulutused ilmusid nii sageli ajalehtedes, et nad pähe kulusid.

Üks oli:

«Mineraal-pesamuna võõrutab kanalt halva munanokkimisekombe ja hoiab kanapesast eemale rotid, tuhkrud ja haigusepisikud.»

Ning teine kõlas nõnda:

«Alati saadaval leinapärjad elavaist ja kunstlilledest, valmistatud välismaal õppinud eriteadlase poolt.»

See oli proua Bettina lilleäri reklaam. Väike kauplus asus käidavas kohas ja oli tulukas. Proua Bettina pidas kõigest ühte abilist, üliõpilast, kes endale kooliraha teenis ja keda proua Bettina Filliks hüüdis, sest tüdruk oli stud. phil.

Tema neid pärgi õieti tegi, sest proua Bettina esindas oma äri ja pidas kassat. Ta oli silmapaistev naine, liikus kohvikuis, käis esietendustel, eriti aga poksivõistlustel.

«See on ju nii kole!» ütles stud. phil.

«Sugugi mitte!» väitis proua Bettina. «Tõeliselt arenenud mehi näeb tänapäeval ainult poksiringis.»

Proua Bettina oskas igal pool andekalt tutvusi luua, jättis kõikjale oma nimekaardi ja tuletas end abivalmilt meelde, kui kellelgi laps sün- dis, kui kellelgi keegi suri, kihluste, juubelite, leeride ja pulmade puhul, sünnipäevadest rääkimata. Ta oli kõikide sündmustega kursis ja teadis jutustada uudist, et kusagil Vaokülas oli sündinud vasikas, kel organid neerude alt välja kasvasid ja saba otse jalge vahelt.

«Missugused lilled ma saadan?» küsis hajameelne stud. phil.

Proua Bettina pööritas silmi ja heitis käega. Ta vihastas kergesti ja

kees üle kui piimasupp, aga õige natukeseks ajaks, sest ta ei kannatanud kaua vait olla, mis vihapidamise juures hädavajalik on.

Tänane hommik algas oivaliselt — esimene ostja oli mees. Ebausklik Bettina rõõmustas sellise hea märgi üle, kuigi noormees ei näinud nii välja, nagu see proua Bettinale oleks meeldinud. Aga ta tuli noormeheleleti tagant armastusväärse naeratusega vastu ja püüdis mitte märgata tema tööriideid.

Noormees polnud keegi muu kui kohvritegija Londoni sell. Kukkus nõnda välja, et meister London pidi lõpuks oma tütre Enekeni talle naiseks andma, kuna sellega ei võinud nüüd enam sugugi viivitada.

«Aga töökojast pühi suu puhtaks,» töötas meister London. «Igaüks olgu ise oma õnne sepp. Ei mingit pärandust!»

Nüüd tuli Ossi pruudililli tellima ja esmakordselt elus oli ta suu vett täis. Proua Bettina püüdis lahkelt oma abi pakkuda.

«Mis lilled need peaksid olema?»

Sell kehtis õlgu.

«Pange minupärast võililledest ja sihvkapeedest punt kokku, peaasi, et hästi palju saaks ja et see mitte väga kallis ei tule,» ütles ta.

«Kas te pruut on blond või brünett?» küsis proua Bettina.

Pika ja vaevase meeldetuletuse peale arvas peig:

«Säärane ebamäärast karva.»

«Selge,» noogutas proua. «Kas teeme buketi roosidest või nelkidest? Roosid on kallimad.»

«Sitikas pole liha ja kopikas pole raha,» ütles Londoni sell suuremeelselt ja tellis siis odavama kimbu.

Hommikul osteti veel mõned üksikud roosid ja liiliaid kahe ja kolme kellukesega varrel. Aga pärast lõunat oli täielik vaikus. Proua Bettina luges igavusest ajakirju ja stud. phil. tegi lillekorvidele tagavaraks laastulehvikesi. Vaimustatud proua Bettina ei saanud loetut üksipäini nautida, vaid jutustas sellest omaenda sõnastuses:

«Naised peavad alati sellele mõtlema, et mehed pole jumalad, vaid inimesed. Ei maksa neid taga ajada, sest muidu jooksevad nad minema. Peame olema kavalad kui maod, aga see ei tohi välja paista.»

Proua Bettina lõikas need õpetused ajakirjast välja, pani ümbrikku ja saatis tütrele Tapa linna. Aga otsekohe pärast seda, kui ta kirja tänavanurgal oli postitanud ja ärril tagasi jõudis, helises telefon. Tütar keelitas nutuhääli ema tema juurde sõitma. Tulgu, ja kõik!

Iga kord, kui proua Bettina pikemaks ajaks ära kadus, käskis ta stud. phil-i kõigile klientidele öelda, et ta sõitis välismaale uute pärjamudelitega tutvuma või lillenäitusi külastama. Tegelikult käis ta Tapa vahet tütre juures, kel olid alatasa igasugused hädad — kord sündis laps, kord miski muu viga, nagu proua Bettina seletas.

Ta rääkis telefoni tuliseks ja otsustas siis veel tänase rongiga minna.

«Kas sõidate välismaale, või tulete varsti tagasi?» küsis stud. phil.

«Välismaale,» vastas proua Bettina.

«Kui keegi küsib, kuhu te sõitsite, mis ma siis ütlen? Londonisse praegu ei saa, Pariisi ka ei saa, Kopenhaagenisse ei saa, Oslosse ja Amsterdamit ei saa.»

«Miks ei saa?» imestas proua.

«Aga sõda on ju.»

«Ah jaa. Õigus,» ütles proua. «Aga kas Riiga saab?»

«Saab küll,» vastas stud. phil.

«Noh, siis Riiga,» nõustus proua ja kirjutas linna nime meelespea-märkmikku.

Ja nõnda siis oli stud. phil. juba teist päeva proua Bettina ärijuhiks. Selle aja sees maksid mitmed tuntud härrad lillekimbud kinni ja stud. phil. viis need pärast äri sulgemist nimetatud aadressil kätte. Härrad võisid kindlad olla, et proua Bettina äris osatakse saladust hoida. Nüüd oli ajaeg, naised-lapsed suvitasid ja mehed elasid omapead. Ning stud. phil. tegi palju avastusi. Kolonel saatis punased roosid arvake kellele? — Metro-Goldwyn-Mayeri esindaja Max Valteri blondile abikaasale. Pastor Priimus saatis kimbu Ville de Paris' roose dancingu «Pariis» baaridaamile Ellenile ning Tuvide Armastajate Seltsi esimees härra Eile ostis nelke tantsuõpetaja Kaerajaani naisele.

Proua Bettina äraolekul valmistas stud. phil. mitu kopsakat pärga.

● Itaalia lennukid ründasid Maltat ● Prantsuse valitsus lahkus Pariisist ● Sakslased 20 kilomeetrit Pariisist ● 20 000 prantslast alistusid ● Londonist evakueeritakse 12 000 last ● Kolm mandrit sõjatules ●

Ta palmis neisse nelke ja õhulist asparaagust ning ootas igatsusega krüsantheemide aega. Stud. phil. pidas krüsantheemidest kõige rohkem lugu — nendega polnud mängimist, nad olid suured kui kapsapea ja neid ei läinud ühte pärga rohkem kui kolm või neli õit.

Noor aednik tõi värsked lilli, seisis kui põranda küljes naelaga kinni ning vaatas imetlusega, kuidas õpetatud neiu neid vaasidesse jaotas.

«Kas vanamoor on välismaal?» küsis noor aednik.

«Välismaal,» vastas stud. phil.

Poiss kaalus hetke ja ütles siis:

«Lähme Pirkale.»

«Hull oled,» naeris tüdruk. «Kes ärisse jääb?»

«Lähme siis pärast.»

«Millal pärast?»

«Noh, pärast. Ma tulen siia, või kammi sina meile.»

«Kui täna lilleviimisi ette ei tule ja pärgi ka vaja ei lähe, siis võib küll,» nõustus tüdruk. Seejärel kadus ta tagaruumi ja noor aednik läks järele. Ning keset kuuse- ja tammeoksi, tühje lillekorve, igat värvi laastulehvikesi ja krepp-paberi rulle, musti ning valgeid pärjalinte suudlesid ägedalt noor aednik ja stud. phil.

Stud. phil. nõudis hingetõmbamiseks vaheaega, ja kui poiss ta järele uuesti kahmas, juhtus väike kohmakus — pärg kukkus seinalt alla. Kahju polnud väga suur, aga siiski — kolmel šaboo nelgil tuli pea otsast ära.

«Vaata, mis sa nüüd tegid!» pahandas stud. phil.

«Surnul ükspuha, mitu õit ta krantsi sees on,» lohutas aednik.

«Ära seda ütle,» vaidles stud. phil. ja raputas pead. Taolisi oli küllalt, kes enne surma täpselt teada tahtsid, kuidas neid matta kavatsetakse. Hauaplats on neil juba hulk aastaid ette valmis ostetud, hauasammas paika pandud, nimi ja sünniaeg kuldtähtedega välja raiutud ja ainult surmapäev lahtiseks jäetud.

Kui koolinõuniku tütar oma käe veresooneid läbi löikas, tegi ta enne seda manikööri ja püsilikid pähe, et kirstus ilus välja näha. Ta päästeti ära ja püsilikid pidasid kõvasti üle poole aasta vastu; veel nüüdki küsiti, kus ta need teha lasi.

Keegi tuli ärisse. Stud. phil. kohendas juukseid ja kleiti niisuguse näoga: vaata nüüd, mis sa minuga tegid! ning läks eesruumi.

Aa, see oli vana koolipreili, proua Bettina alaline kunde.

«Mis ma tohin teile pakkuda, preili?» küsis stud. phil. lahkesti. Kuid ostja ei suutnud otsustada.

«Roosid toodi just praegu.» Ning stud. phil. läks roosinõu juurde ja hakkas igat üksikut õit eraldi näitama.

«Kollane Los Angeles,» nimetas stud. phil., «väga ilusa õiega.»

Kuid preili kõhkles.

«See on Ulrich Brunner, hästi ilusa pungaga. Teeroosidest on meil Maréchal Niel. Väga kaunis õis.»

Lõpuks valis preili Ville de Paris', kui stud. phil. mainis, et pastor Priimus ostab alati just neid roose.

«Kas teate,» ütles preili sel ajal, kui stud. phil. õit paberisse pakkis, «Saksamaal nimetatakse tüdrukut, kes sõja ajal sõduriga lapse saab, prouaks.»

Stud. phil. ei saanud aru, kas preili seda heaks kiitis või taunis, see-pärast tegi ta ainult paljutähendava näo, mis kõlbas mõlemal puhul, ning preili jäi sellega rahule. Sest ta lisas täienduseks veel juurde, et saksa sõdurinaise võrgutaja saab kaksteist aastat sunnitööd.

«Mis te räägitel!» imestas stud. phil.

Preili noogutas ja stud. phil. ei saanudki teada, oli seda karistust preili arvates vähe või palju. Aga sellega seoses meenusid noorele aednikule anekdoodid, mis linna peal liikusid, ja ta andis pärast preili lahkumist stud. phil-ile lehekese.

«Säh, loe, aga mitte praegu, vaid siis, kui ma ära lähen.» Ning nad ruttasid uuesti tagatuppa.

Elul oli hoopis teine minek, kui proua Bettina välismaal viibis!

Veel enne äri sulgemist, mida stud. phil. nii kannatamatult ootas, et noore aednikuga Piritale päevitama minna, tuli pärga tellima veel üks proua Bettina alaline lilleostja, keegi härra ETA-st, kes oli tõlk ja teadis väga palju võõrkeeli.

«Tere, Filli,» ütles ETA-meese. «Mis te naerate?»

«Ma naeran neid anekdoote,» ütles tüdruk ja sirutas ETA-mehele lehekese. Too heitis masinakirjaridadele vaid põgusa pilgu.

«Ma tean neid,» ütles ta pisut pettunult. «Linna peal liigub sigade kombinatsioon. Ega teil seda pole?»

«Ei,» vangutas stud. phil. kahetsusega pead. «Kui ma peaksin saama, siis ütlen teile. Astuge tihemini meie poole sisse.»

ETA-meese noogutas.

«Filli,» ütles ta siis, «tehke üks väga ilus ja suur pärg. Mu ema suri.»

«Oo,» lausus neiu otsekohe kurva näoga. «Tunnen kaasa. Mis temaga juhtus?»

Midagi. Päril tavaline vanadussurm. Aeg sai täis. Ainult üks asi oli ebatavaline. Oma surma eelõhtul ütles ta:

«Rein, ma pean uue kübara ostma.»

Nüüd oli nende väike korter talumatult kõle. Rein istus kogu möödunud öö dancingus «Pariis» ja vahtis ainiti sissekäigu poole, oodates vana daami ilmumist, kübaraga aastast 1830. See väike kange naine oli pidanud palju rasket tööd tegema, et talle, oma Reinule, head haridust anda.

«Filli,» ütles ETA-meese surutud häälel, «see kaotus on raske.»

Siis andis ta pärjalindi jaoks andmed. Stud. phil. niisutas tindipliatsit suus ja kirjutas üles: Louvisa Agathe Haamer (sünd. Rosenup).

Alguses tundis Anna Mai end oma vanematekodus peaaegu võõrana. Ka nooremad õed-vennad pelgasid teda, sest Anna Mai käis neid harva vaatamas. Aga täna joodi Anna Maist noorema õe Liina kihlusi. Ta istus mõtlikuna ega märganud peigmehe kõrvalpilke, kuni see end tema poole kallutas ja ütles:

«Ma loen su mõtteid!»

Pruut võpatas ja lausus andekspaluvalt:

«Ära ole mulle pahane.»

Vastus läks pisut viltu ja papa hakkas peiule õlut kallama. Aga too kattis klaasi kahe käega.

«Õllel on hapu vimm sees,» ütles ta.

«Kust sa seda võtad?» imestas papa, aga ei julgenud teist korda enam pakkuda. See rikkus ta rõõmu ära, sest õlletegemine nõuab omajagu jändamist, tuju ja tahtmist. Kuid lapsed jõid seda hea meelega ja nõudsid lärmates lisa.

Tuba oli pidupäevaselt lagedaks kraamitud, õde Liina voodi halli tekiga kaetud ja istumiseks kohandatud, teiste asemekotid ja padjad kapi taha, vanemate süngile kuhja laotud ning sukakudumisemasin tõstetud kööki. Nüüd oli ruumi ja pikendatud söögilaud seisis üksipäini kesk põrandat.

Mamma kihlusesöök oli tore. Vaagnal mahlane lambakints pruunide ahjukartulitega ja kaalikaviiludega, marineeritud kõrvitsat oli ja peeti, heeringat koore ja sibulaga, papa muretsetud viina, peigmehe toodud õunaveini ja omatehtud õlut, millest lapsed kõhud punni jõid.

Anna Mai lõi papaga klaasi kokku ja ta süda hellus — papa oli talle kole armas. Anna Mai naeratas talle, aga see ei tulnud kuigi rõõmsalt välja ning Anna Mai vahtis kurgirattakest katkiste harudega kahvli otsas, et pisaraid ripsmetelt märkamatuult maha raputada.

Mamma tõstis peigmehele lambapraadi, valis kaua kõige ilusamat tükki, aga peigmees ütles:

«Ei. Lambaliha ma ei söö. See võtab mul kõhu lahti.»

«Aga mida sa siis süüa võid?» hüüdis mamma.

«Piimasuppi kõrvitsa ja mannaga.»

Mamma jäi esialgu sõnatuks, ja kui ta kõnevõime tagasi sai, hakkas ta oma praadi kaitsma.

«Nii ilus noor loom,» ütles ta ja jutustas hingega, kuidas ta turul oli seda valinud.

«Ära käi peale, kui inimene ei taha,» keelas papa. Pruudile tõsteti kantsakas ette ja ta hakkas ihaga sööma.

«Kas sina ka ei taha?» noris papa.

«Mina tahan,» vastas talle Anna Mai. Nad jõid papaga veel ühe pitsi viina ja Anna Mai hellus uuesti papat vaadates. Nad olid vanad sõbrad ja ka nüüd polnud nende vahele müüri kasvanud. Anna Mail hakkas papast kahju. Ta oleks väärinud häid väimehi ja paremaid tütreid, aga nõnda ei juhtunud.

Lapsed lõid ühtelugu oma väikesi õllega kruuse kokku, sõid kahe suupoolega, nii et nägu rasvast hiilgas ning kahvel välkus käes. Ja mamma kartis kogu aeg, et nad silmi välja ei torkaks. Tal endal polnud mahti süüa, ta lõikas aina lihatükke juurde ning varsti oli vaagnal järel üksnes omaette paljas kont.

«Mamma, Viilip tahab morssi,» ütles pruut ja mamma kallas peiule magusat jöhvikajooki.

«Mamma, Viilip tahab pissile!» ütles järsku üks põnnidest ja sai mammalt otsekohe vastu kukalt, kuid see ei peatanud enam üldist naerulaginat.

Anna Mail hakkas järsku hea kodutunne.

«Ära pane pahaks, Viilip,» vabandas mamma. «Lapsed on juba purjus.» Ta tõstis praekondi endale ette ja hakkas seda paljaks närima. «Rohi on rammus põõsa ümber, liha kondi ümber magus,» vabandas ta kondinärimise pärast.

Teised tegid söömisele väikese vahe, pruut läks koridori ühise majakraani alla käsi ja nägu jahutama ning Anna Mai tahtis õega rääkida.

Liina kogus vett pihkudesse.

«Oled sa õnnelik?» küsis Anna Mai.

«Muidugi. Kas sa siis ei näe?»

«Ta on vana.»

«Ta on sama vana kui Max.»

«Viilipit ei saa Maxiga võrrelda.»

«Ei saa jah. Viilip võtab mu ära,» lausus Liina ja keerutas sõrmust vasakus sõrmes.

Anna Mai kustutas sigareti ja hakkas juukseid kammima. Liina läks ja istus peigmehe kõrvale lauda, kus see papaga juttu ajas.

«Möödunud aastal sain ma sellelt raudtee-äärsest ribalt 307 kapsapead,» ütles peig. «Sel aastal tuli 318 kapsast üles.»

«Aga palju sa ülemöödunud aastal said?» küsis seepeale papa.

Peigmees viis silmad lakke ja luges mõttes oma saaki üle.

«241 kapsapead. Viis tükki viidi öösel ära, muidu oleks 246 kapsast olnud.»

● *Saksa väed Pariisis* ● *Algas Maginot' liini ründamine* ● *Leedu sise-minister ja politseiülem kohtu alla* ● *Vahejuhtum Läti ja Nõukogude piiril* ● *Nõukogude Liit nõuab Leedus uut valitsust* ●

«Ja palju sa tuleval aastal loodad saada?» küsis papa.

«350 tahaks saada,» vastas peig. Tal tuli vastus kohe, sest ta oli seda juba mitmel korral varemgi mõtelnud.

«Kas tuleb alati nii palju kapsaid, kui sa tahad?» noris papa.

«Jah, kui ussid ära ei näri.»

«Mis sa tast pinnid!» hüüdis igavlev Liina.

Ometi just tema oleks pidanud oma peiu varanduse vastu huvi tundma. Viilip kui raudteevaht pidas pikka kapsapeenart ja teist pikka liivast riba kartulimaad. Veel oli tal kaks magusa viljaga kreekki, mõned kanad ja kukk, sest vahimaja seisis taludest eemal. Tal oli ka lehma ostmiseks raha koos ja küttepuid sai riigi poolt. Kui mõistlik olla, saab läbi. Ja Viilip oli mõistlik.

Kuni läinud kevadeni tegeles majapidamisega Viilipi ema. Ta suri, ja Viilip kahetses, et ema ei saanudki näha sügisest kapsasaaki. Nõnda tuligi Viilipil endal kapsad sisse teha, aga läks tal siis miskit viltu, valas ehk liiga palju vett neile, igatahes varsti kobrutasid tünnid vahtu üle ääre ja kapsad löid korraga hirmsa haisuga lakke. See oli Viilipile suur löök, ta oli talv läbi murtud mees, aga kevadel pani kapsataimed uuesti maha, endal süda sügise pärast juba ette valutamas. Ja kapsataimekesi kastes tuligi Viilipile naisevõtmise mõte.

Viilipi arust võis ta pruudivalikuga põhiliselt rahule jääda. Liina pol-

nud see mis Anna Mai, kes end kogu aeg kammis, istus, suits suus ja põlved paljad, nii et Viilip ei teadnud, kuhu silmi panna. Liina oli just säärane, nagu lihtsate inimeste laps peab olema, ta tuleb tingimata toime kapsaste ja muude töödega, kui ta ainult söögiga liiga hellitatud pole? Igatahes praed unustagu kohe ära, niisugune priiskamine ei tule kõne allagi, isegi siis mitte, kui nad küülikuid hakkavad pidama. Viilipil oli täna õhtul õige ebameeldiv pealt vaadata, kuidas tulevane ämm konti paljaks näris. Niisugust asja Viilip oma majas teha ei luba.

Mamma pani kondi käest ning lubas teed ja saia pakkuda. Omatehtud rosinaisaia! Viilip nimetas teda mõttes õudseks pillajaks, tema arvates oligi see vaesuse põhjuseks. Ka lapsi oli ülearu ja nad sõid palju.

Lapsed jõid teed, ninad kruusis ja suured saiatükid peos, millest rosinaid kõik juba välja torgitud. Kuidas neile veel miski sisse mahtus, aga näe, mahtus! Ent kohe pärast teejoomist muutusid nad kiusakaks, sest uneaeg oli ammugi käes, asemekotid aga seisid kõrges lasus mamma-papa voodil ja Liina peigmees ei läinud ära. Seepärast ütles kõige pisem laps silmi hõõrudes:

«Mamma, millal peigmees kodu läheb?»

Kõik tegid näo, nagu poleks nad küsimust kuulnudki, ja seepärast kordas laps otse kisades:

«Mamma, millal peigmees kodu läheb?»

«Ära pane pahaks, Viilip,» vabandas mamma. «Lapsed on unised.»

Ennegi, kui Viilip õhtul neile teed jäi jooma, mõtlesid kõik: ei tea, millal ta minema hakkab? Siis tõusis Liina ja läks Viilipit rongile saatma. Ka nüüd tegi Liina sedasama ja läks Viilipit saatma, mamma aga keeras jõupaberisse peigmehele kaasa suure lahmaka saia.

«Hakkad ka minema?» küsis mamma Anna Mailt.

«Ei, ma olen veel papaga natuke.»

Papa nägi väsinud välja ja ta pidi hommikul väga vara vabrikust leivad tooma, et turule sõita. Tänapäev oli tema jaoks liiga pikk ja vähe rõõmu pakkuv, ning Anna Mai teadis, et kui isale naps pähe ei hakka, siis istub mure tal hinges.

«Papa, Liina on veel väga noor,» ütles Anna Mai.

«On,» nõustus papa. «Aga ta tahab omaette elamist. Näed, et tuba lapsi täis.»

Just täpselt samad sõnad ütles Anna Mai isale, kui ta ise omal ajal kodunt ära läks.

«Papa,» lausus nüüd Anna Mai. «Kui Liina ära läheb, jääb ta voodi vabaks.»

«Jääb,» noogutas papa. «Kui kitsast olemist ei kardeta, siis on ruumi alati küll.»

Nõnda oli Anna Mai koju tagasitulek otsustatud. Papa muutus järsku rõõmsaks ja jutukaks, Anna Mai tahtis härdusest ulguda, aga hoidis end tagasi. Papa üksi teadis, et olgu tüdrukul pealegi suits suus ja põlved paljad, ometi jääb Anna Mai papale tema armsaks lapseks ning miski ei saa Anna Maid tema silmis halvaks teha. Ta tundis oma tütart ja uskus mitte seda, mida nägi, vaid seda, milles ta veendunud oli.

Anna Mai aitas emal nõusid koristada, vahelaud tõmmati välja ja suure pere söögilaud muutus jälle väikeseks. Pidul oli otsas. Lastele tehti asemed üles, nad olid unised ja näost rasvased.

«Peaks neid pesema,» naeris mamma. Aga kes jõudis neid nüüd veel pesta, kui nad käte vahel täiesti nassu vajusid. Ning mamma pühkis laste näod märja käterätikuga üle. Anna Mai istus papa kõrvale tagasi,

kes valas klaasi täis, jõi ära ja ta põsed valgusid roosaks. Siis meenus talle miski, ta läks kummuti juurde, tõstis pitslina üles ja võttis selle alt mingi õhulise söepaberilehe.

«Üks leivategija andis.»

«Ma tean neid,» ütles Anna Mai anekdoote ära tundes.

«Tähendab, neid liigub?»

«Oh jaa,» noogutas Anna Mai.

«Või isegi nõnda?» imestas papa. «Küll rahvas, jah, teab, mida ta naerab.»

«Papa, kas sa usud, et sõda tuleb?» küsis Anna Mai.

«Mis seal uskuda,» vastas papa ebamääraselt.

«Aga rahvas ei taha ju sõda.»

«Kes rahvalt seda enne küsinud on?»

«Papa, kas Hitler võtab siis kogu maailma ära?»

«Võib olla, et võtabki,» arvas papa mõtlikult. «Aga lõhki ta läheb. Seda on ahnete ja ennast-täis suurriikidega ennegi juhtunud.»

«Kas me täna magama ei lähegi,» torises mamma. Ta oli väsinud, istus voodil ja võttis haigutades pluusi seljast.

Ta võib veelgi lapsi saada, mõtles Anna Mai ema vaadates, kes oli valgete täis rindadega, mitte sugugi närtsinud veel.

«Ma hakkas siis minema,» ütles Anna Mai tõustes. «Head ööd, papa. Head ööd, mamma.»

Papa tuli teda uksele saatma ja Anna Mai ütles veel kord:

«Head ööd, papa.»

Tänavad olid tühjad ja valged. Selle asemel, et koju minna, tõusis Anna Mai mööda treppi ülalinna, hulkus kerge südamega, märkamata magavaid kiivas maju ja lühikeste tänavate kõverusi. Ta vältis mõtlemist, sest kartis häirida endas vabanemise ja kerget maast lahti oleku tunnet.

Kui ta tuppa astus, põles tuli. Max lamas riietes voodil ja põrandal maas lebas kuhi ajalehti.

«Ometi!» hüüdis Max talle lahkesti. «Kus sa nii kaua olid?»

«Kodus. Öde pidas kihlusi.»

Anna Mai möödus tast ja läks vannituppa, keeras vee jooksma ja võttis kleidi seljast.

«Ma ootan sind juba ammu,» ütles Max, jälgides tüdruku käimisi üle toa.

«Ma ei teadnud,» vastas Anna Mai. Ta otsis käekotist sigaretipakki, sest vanniga läks veel pisut aega. Ta suitsetas sigareti ära, siis võttis pesu seljast ja tõmbas valge froteemantli ümber.

«Tule siia,» kutsus Max.

Anna Mai tuli, istus voodi äärelle ning Max pani käe talle ümber. Anna Mai lasi end suudelda.

«Sul on viinalõhnad juures,» naeratas Max.

«Papa tegi õlut.»

Ta tõmbas mantlisiilud koomale.

«Ma käin vannis ära.» Ja Max lasi ta vastu tahtmist lahti.

Anna Mai astus sooja vanni. Ta heitis pikali ja lamas liikumatult vees nagu vaiba all. Lõpuks tõusis ta üles, lasi veel mööda keha alla nõrguda ja kuivatas ennast kaua. Ta raputas oma pikki, otstest märjaks saanud juukseid, pani selga froteemantli ja nautis mõnu. Max oli juba voodis, kui Anna Mai peegli ette istus ja juukseid hakkas kammima.

«Sa magad nad nagunii sassi,» naeris teda Max.

Ma pean temaga rääkima. Aga mitte täna, mõtles Anna Mai ja võttis pesusahtlist öösärgi, range ning pikkade käistega. Max ütles kord, et see särk talle ei meeldi, niisuguseid kannavad ainult abielunaised, ja Anna Mai mõtles nüüd sellele, kui voodisse heitis.

Max oli teda väga kannatlikult oodanud.

«Ma olen väsinud,» ütles Anna Mai. «Ma tahan magada.»

Max vaatas talle uurivalts otsa, nihkus eemale ja pani piibu põlema. Ta näis väga keskendunud. Anna Mai tundis end süüdlasena, oli ju Max alati ta vastu hea olnud.

«Mis sul on?» küsis Max. «Või petad sa mind?»

«Ma pole sind petnud,» vastas Anna Mai lakke vahtides.

«V e e l ei ole,» ütles Max.

«Jah,» vastas Anna Mai.

11

Kui Pärnu linnas peeti mai lõpul poole tuhande aastase hotelli ja Kaarel XII võõrastemaja matuseid, siis sõitis vanemassistent lammutamise ajaks kohale, et sealt mõnda asja oma erakogule hankida. Ta ei saanud küll midagi huvipakkuvat, kõigest ühe talapuu, ja nüüd, kus see tal kartoteegist läbi oli kantud ning nummerdatud, otsis vanemassistent talle kohta oma korteris.

See oli ruumikas nagu kõigis keskaegsetes majades, kõrged aknad paksus müüris, viguritega ehitud laed, suured kahhelahjud, väikesed raskete linkidega ukсед ja laudpõrandad. Vanemassistent ei suutnud ette kujutada, kuidas võib elada moodsate karpmajade väikekorterites, eriti aga siis, kui oled kirglik muinsusasjade kolleksionäär.

Aastate jooksul oli ta omandanud oksjonitel, juhuse tõttu ja mitmel viisil hangitud esemeid, mis kunagi olid kuulunud parunite Riesen-kampffi, Benkendorffi, Witte, Lieveni, Dellingshauseni ja Pahlani sugupuule. Aga kogu selle aja, kui sakslased Baltimaadelt lahkudes oma vallasvara likvideerisid, elas vanemassistent otsekui palavikus. Ta ostis kokku nende pragenenud maale, balustervaase, suguvõsavapiga portselani, siivutuid nippasju, pildiraame ja üksikuid mööbliesemeid.

Seepärast ei maksa imestada selle suure korteri kummalist sisustust, kus pärlmutterdas jaapani kapike musttuhande sahtliga, oli kõrge korjuga toole, mille istmepatjadest vahtisid välja vedrud ja mererohukarvad, Piritä kloostri varemetest väljakaevatud sinine klaaspudel, Niguliste kiriku kivireljeefi tükk, Lüübeki puufiguur Püha Jüri roosaks värvitud lohega, ainuke, tugeva sääremarjaga ilmekas jalg ja palju muud väga väärtuslikku, millele lisandus hiljuti Sangaste krahvi esivanema maal, mis kujutas atentaati.

Sel juunikuu pühapäeva hommikul tahtis vanemassistent end õnnelikuna tunda ja segamatult olla oma vara keskel. Ta oli ära vaevatud anekdootide jahtimisest, millele ei tulnud lõppu ja mis hulluks ajas. Viimastel päevadel valitses tööl mingi plahvatuseelne pinge ja vanemassistent kartis, et ta närvid üles ütlevad. Täna tahtis ta end kõigest välja lülitada, rahuneda ja mitte millelegi mõtelda.

Ta istus laua taga, ees liimipudel, lakk, pintsliid ja tööriistad, ning parandas keskaegse istepingi külgleeni nuppu, mis kujutas mingit pärani lõugadega elajat. Puukoid olid selle läbi tikkinud ning vanem-

assistent püüdis päästa, mis päästa andis, sest elukal oli ka veel keele otsast tükk ära ja üks tinast silmamuna välja urgitsetud.

Hetkel, kui vanemassistent kulbi sees uue silma jaoks tinatükki sulatas, tuli uksele kammimata, hommikukleidi väel naine ja hüüdis teda nutuselt:

«Musike!»

«Mis on?»

«See sääremarjaga jalg kukkus seinalt maha.»

«Mis sa tast siis kiskusid?» ärritus vanemassistent.

«Ma pole teda üldse puutunud,» kaitses end naine.

«Ega ta ometi ise ei saanud seinalt maha astuda.»

Naine kehitas õlgu. «Ta kukkus mulle voodisse.»

«Hea küll,» ütles vanemassistent ja käskis jala seniks kusagile ära panna, ta ei tahtnud tülitsemisega seda hommikut rikkuda.

Naine kadus ukse vahelt, kuid tuli varsti jälle tagasi.

«Musike!»

«Mis on?»

«Kuhu ma selle jala panen?»

«Jäta mind rahule!» kaotas mees kannatuse. Ka tinatükk polnud paras ja veeres eluka silmast välja.

Naine kadus ukse taha, mõni aeg valitses rahu, siis löikas läbi ruumide nutt nagu pritsiauto sireen. Vanemassistent proovis elukale uut silma pähe ega lasknud end millestki enam häirida. Seekord klappis kõik hästi ning mehe tuju läks kohe teiseks. Ta heitis veel viimase rõõmsa pilgu eluka pealuisse pidama jäänud tinasilmale ja läks siis magamistuppa naist rahustama.

Poldi istus sirmi taga voodil ja nuttis luksudes, tema kõrval vaibal lamas tugevasääreline, pisut kõver jalg. Naine oli kolust ümber piiratud, see otse tungis ta peale ja ainult sirm kaitses teda veel selle vaenuliku ammusurnud maailma eest.

Vanemassistent andis talle palderjani ja pani jala padja peale, et naise kõrvale istuda.

«Musike,» kaebas naine nutujärgselt värisedes. «Ma ehmatasin nii koledasti, kui ta voodisse kukkus.»

«Sa oled liiga närviline,» ütles mees. «Tahad, ma toon veel palderjani?»

Naine raputas pead.

«Aga kui sulle jalg voodisse kukkus?» halises ta.

«Ma viin ta söögituppa,» lubas mees.

Söögituba oli pime. Vanemassistent tõmbas nõörist ja portjäärid läksid kahele poole lahti. Akna ette tõusid rusked, valgete harjadega katused, helesinised ja valged tuvid räästa all. Teisest aknast paistis meri. Niisugusel suvehommikul sõitsid logelejad randa, aga vanemassistent otsis murelikult jalale kohta, sest kõik neli seina, toa nurgad ja põrand olid juba täis tema kallisasju.

Puhvetkapi otsa ei mahtunud ka enam midagi, sinna oli paigutatud juba pool kahurikuuli ja saksa rüütli soomusrüü üksikud osad — tükk raudsärki ja sääreturvised. Ei jäänud muud üle kui seinalt maha võtta mõned gravüürid ja mõisa vitsakimp, mille ehtsuses ta oli ammu kaहनud, ning nende arvel vaba ruumi teha.

Vanemassistent tõi haamri. Kole raske oli naela seina lüüa, kivimüür tuli vastu ja nael käändus kõveraks. Ta raiskas kallist aega, aga seda kulub alati, kui tööd põhjalikult tahetakse teha.

Lõuna eel tuli naine söögituppa.

«Musike,» ütles ta. «Passija küsib, mida ta peab lõunaks tooma?»

Sestsaadik kui Kaarel XII võrastemaja tala põiki köögis seisis, tõi passija hommikukohvi pagariärist ja lõunasöögi hotelliköögist Dunkri tänava poolelt.

«Mul ükspuha, vali ise,» vastas vanemassistent.

Naine kadus ja ilmus uuesti.

«Passija ütles, et täna on kolm suppi. Mida ma valin, kas konsomee?»

«Ära sega, sa näed, et ma tööd teen!» hüüdis vanemassistent.

Naine sulges tasa ja mõistvalt enda järel ukse, kuid varsti pidi ta uuesti tagasi tulema.

«Musike, ära vihasta, aga konsomeed täna ei ole.»

Neil pühapäevadel, kui vanemassistent tööl polnud, lõunatasid nad alati kell kaks. Ka täna istuti samal ajal lauda. Naine tõstis makaronisuppi, teist toitu polnud, oli magustoit — lumepallid kisselliga.

Vanemassistent lõrpis suppi ning muutus järsku valvsaks, ta nuusutas lusikat.

«Mis on, Musike?» küsis naine.

«Lusikal on mingi lõhn.»

Naine kehitas õlgu — mida neilt alumiiniumlusikatelt saabki nõuda!

«Teist toitu polegi?» küsis mees.

«Ei,» vastas naine vaikselt.

Aga lumepallide ajal torkas mehele silma, et Poldi ühtelugu kartlikult seina poole vaatab.

● *Maginot' liin läbi murtud* ● *Verdun vallutatud* ● *Vastastikuse abistamise pakti alusel algas Nõukogude Liidu uute vägede saabumine Eestisse* ● *Leedus uus valitsus. Justas Paleckis peaministriks* ● *Prantsusmaa pani relvad maha* ●

«Mis sa sellest jalast passid? Ta ei saa enam kuidagi alla kukkuda,» ütles mees ja tõusis, et seda naisele tõestada. Ta tõstis korraks jala seinalt maha, haaras jämedast naelast kinni ning isegi rippus hetkeks kogu keha raskusega selle küljes. See oli kaalukas tõend, et nael vastu peab, ent naine kahtles ometi.

«Eelmine kord ütlesid sa sedasama,» meenutas ta.

Nad lõpetasid magustoidu ja vanemassistent ütles:

«Täna sai üht-teist ära tehtud. Aeg pole kaotsi läinud.»

Ajalehete lugemise lükkas ta edasi, et pikendada seda muretut päeva. Ta lehitses ajakirja, otsides naljanurka.

«Kuula,» ütles ta naisele ja hakkas ette lugema.

«Suur trio on trio, väike trio on triolett, väike ball on ballett, väike sigar on sigarett, väike mina on minarett, väike puder on pudrett (haha-haal!), väike ooper on operett, väike tank on tankett, väike rakk on rakett ja väike kabi on kabinett.»

Vanemassistent naeris ja vaatas üle ajalehe naisele otsa.

«Musike,» ütles naine äraolevalt. «Aga millal sa selle palgi köögist ära viid?»

Mees raputas pead. Seda ei saanud enne teha, kui Sangaste krahvi maal saab paika pandud. Ja vanemassistent läks oma töö juurde tagasi. Ta mõtles ega teadnud veel, mis teha eluka keelega, mille otsast tükk ära on.

Naine kadus vaikselt magamistuppa sirmi taha. Ta oli halvasti maganud, uinuti mõjus kõigest pooleks ööks, ta lamas ärkvel hommikuni.

tundes ennast sissepiiratuna lõustadest, koonudest, roosaks värvitud lohest. Ta tundis südant ja õhupuudust, ning kui ta ärapiinatuna lõpuks siiski uinus, äratas teda jalg, mis seinalt alla kukkus.

Ka pärastlõunal ei saanud ta magada. Pealegi tuli passija ütleva, et ta sööginõud kaasa võtab ja kodus ära peseb. Köögis oli ju palk, sinna ei pääsenud ligi.

«Hea küll, proua Gustavson,» ütles Poldi sirmi tagant voodist. Ta lamas teki all värvituks pestud flanellist hommikukleidis ja nukrad mõtted ei lasknud teda lahti.

Nende voodipesu oli häbi pööningule riputada, seda pole abielu jooksul kordagi uuendatud. Käterättidest olid räbalad järel, lauahõbe ammu rahaks tehtud ning alumiiniumist lusikad ja kahvlid asemele ostetud. Ta ei mäletanud enam, millal ta viimati endale mantli ostis, vaid ainult, et ta seda jälle ja jälle ümber pöörata või värvida lasi ning vana kübarat uuesti vormis.

Millekski polnud raha, isegi lõunasöögi jaoks pidi kuu lõpul passijalt laenama. Ka täna tuli Poldil viisteist senti puudu.

«Ma panen omast käest. Kui saate, maksate ära,» ütles mutike.

«Aitäh, proua Gustavson,» pomises Poldi häbiga. «Ma maksan ära. Kui mu mees järgmine kord palka saab...»

Kogu Poldi kaasavara oli vana sakste kolu alla maetud ja Püha Jüri lohe õgitud, aga Albert ihkas aina uusi asju omandada ning otsis üles endised mõisavalitsejad, kes sakste varandusi hooldades mõndagi olid kõrvaldanud. Kõige muu vastu puudus Albertil huvi ja ka enesesse ei lasknud ta vaadata.

Poldi oli õnnetu ning ta armastas Albertit võib-olla sellepärast, et kartis maailma hoopis üksi jääda. Ta abiellus küll hilja, aga ta oleks võinud vabalt lapsi saada. Poldi teadis naisi, kes isegi neljakümne viie aastaselt sünnitasid, aga Poldi sai kolmkümmend kuus, kui mehele läks. Kõik need kümme aastat tahtis ta last, aga võib-olla oligi hea, et teda polnud. Siia, sirmi taha, poleks nad Kerttuga ju mahtunud.

Kerttu oli ta sündimata tütre nimi.

Poldi ei nimetanud teda kunagi lapseks, vaid Kerttuks. Kerttu oleks siin kõike kartnud, isegi magada. Ja kuhu oleks saanudki panna ta voodi ja vannid ja nukud, sest siis poleks kohta aukudega puukolakale, mis pidi olema maakiriku häbipakk. Ka igasuguste tsunftide tinakannudele poleks ruumi jäänud.

Ja mille eest oleks Poldi oma Kerttule valged saapakased ostnud?

Naine silmitses voodis lamades sirmil kujutatud pikajalgseid kurgi, seisvaid ja lendavaid, mis maksid palju raha. Albert oli rõõmu pärast arust ära, kui ta selle sirmi suhtes endise mõisavirtinaga lõpuks kaubale sai. Poldi arvas, et Albert purjus on, aga see oli hoopis rõõmuhullus, ja Poldi aimas sel hetkel, mismoodi kirg välja näeb ja missugune Albert võiks olla, kui see kolu neid ei lahutaks, vaid kui ruumis seisaks ainult voodi. Voodi, ja muud midagi.

Olgu ses voodis paljad õled, aga kõik muu olgu tõeline. Ja olgu ses toas palju ruumi, et Kerttu saaks siin käima õppida.

Poldi nuttis hääletult.

Aga kõrvaltoas helises telefon. Albert lasi ennast kaua kutsuda ning võttis siis vastu tahtmist toru hargilt.

Seda kõnet oli ta hommikust peale oodanud ja kartnud. Helistati poliitilisest politseist, kästi viivitamatult kohal olla.

«Kas anekdootide asjus?» küsis vanemassistent.

«Need muidugi ka. Levivad kui metsatulekahju. Nad on otsaga nüüd Tartusse ja Pärnusse jõudnud. Kuid asi ei seisa selles.»

Oli juhtunud midagi parandamatut.

«Poldi! Poldi!» hüüdis vanemassistent oma naist ning läks lõpuks ise ta juurde magamistuppa.

«Ma lähen. Mind kutsuti välja.»

«Millal sa tuled?» küsis naine.

«Seda ma ei tea. Keegi ei tea midagi,» tõrjus mees ja tahtis kohe minna.

Naine tõusis süngist ja läks talle läbi tubade järele.

«Ma ei taha üksi olla,» ütles ta ja haaras paluvalt mehe varrukast kinni. «Ma ei taha üksi olla,» kordas ta tasa, silmad pisaraist pimedad.

«Võta ennast kokku, Poldi, ära ole rumal.»

Aga naine ei lasknud tal minna.

«Poldi,» ütles mees, «midagi hirmsat on sündimas.»

Aga naine raputas uskmatus pead, sest mis võis veel hirmsamat olla kui oodata selle sirmi taga, kuni kõik asjad ta peale tulevad?

«Poldi, kõik lendab kuradile,» ütles mees ja vabastas järsult käe.

Aga nüüd tõstis naine silmad.

«Kas tõesti?» küsis ta lootusrikkalt.

KÜLGENÖÖBITUD LÕPP

Igat päeva tuleb uuesti alustada.

Kaks noort inimest kohtusid juba hommikul ega suutnud enam kogu päeva jooksul teineteisest lahkuda.

«Kas sulle käib närvidele, et ma ühtelugu end kammin?» küsis tüdruk.

«Mul ei käi midagi sinu juures närvidele. Mulle meeldib kõik,» vastas poiss õrnusega.

«Kas tõesti?» naeratas tüdruk rõõmsalt.

«Tõesti,» vastas poiss.

«Kui sulle ei meeldi, siis ma püüan sellest harjumusest lahti saada,» lubas tüdruk.

«Oh, misjaoks. Mulle meeldib,» kinnitas poiss ja tüdruk naeratas jälle.

Nad astusid kõrvale, mingisse väravaalusesse, et suudelda.

«Ma mõtlesin meile kogu öö,» tunnistas poiss.

«Mida?» küsis tüdruk hinge pidades.

«Igasuguseid asju.»

«Mida?» küsis tüdruk väga ettevaatlikult.

«Nüüd ei tea ma seda enam isegi.»

Nad suudlesid jälle, aga siis lasi poiss järsku tüdruku lahti.

«Mis on?»

Neiu vaatas üle õla tagasi. Teisel pool tänavat seisis mees.

«Lähme,» ütles poiss.

«Kuhu sa jooksed, Eralt?» küsis tüdruk.

«Ma ei jookse,» vastas poiss. «Ma niisama.»

Rüütli tänaval jäi Eralt seisma, tõmbas hinge ja vaatas veel kord üle õla, siis haaras ta tüdruku käe.

«Anna Mai, Anna Mai,» lausus ta ainult, väga armunult ja rahutult.

Nad seisid, seljad vastu Niguliste kiriku kabeliseina, ja Anna Mai hingeldas õige veidi. Eralt lükkas tal juuksed kõrva taha.

«Istume kusagil. Tahad kohvi?» küsis ta.

Anna Mai tahtis. Ta vaatas poisile otse silma.

«Täna on sul rohelised silmad,» ütles Eralt. «Aga eile olid nad hallid.»

«Nad on alati hallid,» vastas tüdruk.

«Ei, praegu on nad täiesti rohelised.»

Tüdruk ei kannatanud poisi pilku välja ning võttis käekotist peegli, et oma silmi uurida. Aga ta pani selle kähku jälle tagasi kotti ning ütles:

«See mees tuleb.»

«Ma pärast räägin,» lubas poiss ja nad hakkasid kiiresti minema, jõudsid Harju tänavale ja tormasid kohviku trepist üles.

Ühtegi vaba lauda ei olnud. Anna Mai kammis end peegli ees. Eralt seisis uksele ja noogutas tuttavatele. Ühe samba juures istus «Õhtuste Uudiste» kunstnik. Eralt läks ees ja Anna Mai tuli talle järele.

«Kas võib su lauda istuda?» küsis Eralt ja kunstnik noogutas. Ta loivas end püsti, kui Eralt Anna Maid tutvustas. Kunstnik polnud jutumees ega seltsiv, ta hoidis hammaste vahel piipu ja vahtis inimesi. Lõpuks küsis ta, millal Eralt istuma läheb.

«Homme.»

«Jahah,» noogutas kunstnik võrdlemisi osavõtmatult, aga siis võttis ootamatu ägedusega piibu suust ja kärkis: «Anekdoodid on tõde rahva suust, ja see võim, mis kardab anekdoote, on üks vilets ja mäda võim. Preili, palun arve,» kutsus ta ettekandja ning otsis taskust peenraha.

«Autoriteet! Mis on autoriteet? See on kas terror või oma vanast rasvast elamine.» Ja ta pani piibu suhu, mis tähendas, et ta enam rääkida ei kavatse.

Anna Mai liigutas suhkrut kohvi sees, ta ei võtnud jutust osa ja vaatas tuimalt ukse poole.

«Mis toimetus teeb?» küsis Eralt.

«Väriseb,» vastas kunstnik.

«Ikka uued ja uued vene väed tulevad üle piiri,» tähendas Eralt. «Mis sellest arvata?»

«Elame, näeme,» kehtis kunstnik õlgu. Mis temagi targemat öelda võis. Vaadaku Eralt ise, kuidas kõik need inimesed siin istuvad ja pead murravad. Eralt vaatas. Aga inimestel olid silmade ees kardinalad, millest läbi ei tungi, ja mõned nägid välja nagu surimaskid.

«Midagi peab paratamatult hukkuma ja midagi sündima,» ütles kunstnik. «Ma olen teid kusagil näinud,» lausus ta Anna Maile.

«Võib-olla,» vastas tüdruk vastu tahtmist. Ta võttis huultega pakist sigareti ja kunstnik ulatas tuld.

«Kas te olete Max Valteri tütar?»

«Ei,» ütles Anna Mai jäigalt.

«Ei ole,» kinnitas ka Eralt.

Kunstnikul oli kavatsus ära minna, aga Eralt tahtis talle midagi usaldada.

«Bekk, mulle on nuhk külge nõõbitud. Käib igal pool järel.»

Kunstnikku see ei üllatanud.

«Mis siis, las käib. Las näeb vaeva. Kas ammu?»

Eralt kehtis õlgu.

«Võib-olla ammu. Mina märkasin teda alles eile.»

«See mõni mure.»

Kunstnik läks ära, tal oli toimetuses töö pooleli.

«Me istume veel,» ütles Eralt. «Eks ole, Anna Mai?» Kõnelus kunstnikuga oli ta südant kergendanud. «Terve see päev on meie oma, oleme»

rõõmsad,» ütles ta, otsis kõik taskud läbi ja pani raha laua peale.

«Tahad, ma ostan kogu selle raha eest sulle kooke?»

Anna Mai vangutas naerdes pead.

«Eralt, mida sa öösel meist mõtlesid?» küsis ta.

«Kuidas ma vangist välja tulen.»

«Ja siis?»

«Kuidas ma hakkan elu sisustama.»

«Kuidas sa seda sisustad?»

«Ilusasti,» vastas poiss. «Ma ostan nikkelnuppudega raudvoodi.»

Tüdruk oli pettunud.

«Ei! See pole veel kõik!» hüüdis Eralt. «Ma ostan seinale luigevaiba ja kummuti peale pikad klaasvaasid, kaksteist elevanti ja kipsist kassi. Ja me hakkame sinuga raha koguma, iga kuu laseme kassi keresse viis senti. Seda teeme me nii kaua, kuni me väga rikkaks saame.»

«Ja siis?»

«Siis ostame oma lastele madruseülikonnad.»

Kuna tüdruk selle peale midagi ei öelnud, küsis Eralt:

«Sulle ei meeldi?»

«Meeldib,» ütles tüdruk.

«Lähme siit ära, Anna Mai,» palus Eralt.

«Kuhu?»

«Kusagile . . . Ükskõik kuhu. Ma tahan sind suudelda.»

Kui nad kohviku trepist jälle alla tänavale jõudsid, pigistas Anna Mai Eralti kätt.

«Ta on siin.»

Teisel pool tänavat seisis toosama mees.

«Jah, ma näen,» lausus Eralt. Nad läksid tagasi raekoja poole ja keerasid Saia kangi alt Pikale tänavale.

«Katsume tast lahti saada,» ja Eralt lisas kiirust. Kui Anna Mai tagasi vaatas, oli mees neil otse kannul. Eralt jäi ootamatult seisma ja pöördus tema poole.

«Vabandage, härra, kas te võiksite öelda õige aja?»

Sellega sai meest ainult hetkeks rabada. Ta ütles, mis kell on.

Eralt raputas kaheldes pead.

«Mulle näib, et te aeg valetab,» ütles ta ja jäi tüdrukuga juveelide vitriini vaatama, kuldkäevõrusid ja kaelaehteid mustast sametist aluseil, kust sirasid sinised safiirid ja punased rubiinid ja topaasid nagu mesi.

«Kui ilusad kivikesed,» ütles Anna Mai.

«Homme ostame,» lubas Eralt. «Mul pole täna oma miljonit kaasas.»

Nuhil ei sobinud enam kauemaks nende kõrvale jääda ja ta lontsis edasi ning jäi neist mõne maja kaugusel teise vitriini ette seisma.

«Aurame ära,» ütles Eralt. «Luppe hoovist saab Laiale tänavale. Kas sa nende kingadega joosta saad?»

«Küll ma saan,» arvas Anna Mai.

Nad möödusid nuhist ja panid jooksma. Oli lausa ime, kuidas mees oma peenikeste harudega neile järele jõudis, aga kui ta kannule sai, jäi Eralt äkki seisma ja nüüd pidi nuhk juba tahes-tahtmata neist mööduma. Sel hetkel haaraski Eralt Anna Mai käest ja tiris ta klaveriparandaja Luppe sildiga hoovi. Nad seisis ligistikku ja hingeldades ukse varjul peidus ning panid siis padinal üle hoovi, kuni jõudsid välja Laiale tänavale. Eraltil oli plaan trammile istuda ja siis edasi Piritale põru-

tada. Anna Mai käänas pead ja vaatas ringi, aga näis, et nad olid nuhist lahti saanud.

Tüdruk naeris tasakesi.

«Mis sa naerad?»

«Niisama. Ma ei teadnud, et meil inimesi jälitatakse. Eks ole, ma olen rumal?»

«Väga paljud ei tea seda,» vastas Eralt.

Pärast ülekuulamist nägi ta rahva hulgas igal sammul Pagari tänava mehi. Ja mis kõige kummalisem — ta oli neid ennegi igal pool kohanud ja tundis kõiki lõustu, ainult et varem ei teadnud ta seda, mis töö peal nad väljas olid.

«Kurat nendega,» ütles Eralt. «Olgu see ainult meie päev, et mul van-
gis istudes oleks, millele mõtelda.»

Nad jõudsid suure ringiga Viru väljakule, istusid trammi ja kui see juba liikus, heitis Anna Mai pilgu aknasse ning nägi mahajäänud nuhki. Ta hakkas naerma ja näitas talle pikka nina. Nad tulid kinopeatuses maha, lehvitasid võlvi all järgmisele mööduvale trammile järele ning läksid siis Viru väljakule tagasi, et bussiga Piritale sõita.

Bussis hoidis Eralt Anna Mai ümbert kinni.

«Kas me paadiga ka sõidame?» küsis tüdruk.

«Sõidame, kui sa tahad,» lubas poiss.

«Kui ma väike olin, siis käisime papaga jalgsi Pirital, ja kui ma tagasi-
teel ära väsisin, võttis papa mu kukile,» rääkis Anna Mai. Hetkeks pani
«Russalka» oma laiad tiivad nende silmade ette.

«Meril!» hüüdis Anna Mai ja puutus sõrmega vastu aknaklaasi.

«Kas sul olid siis juba pikad juuksed?» küsis Eralt.

«Millal siis?»

«Kui sa papaga Pirital käisid?»

«Ei. Suveks aeti lastel pead paljaks, ja kui ma rannas pükste väel
jooksin, peeti mind poisiks.»

«Kahju, et me tuttavad polnud,» ütles Eralt. «Kus tänaval sa elasid?»

«Vana-Kalamajas.»

«Ma olen seal küllalt käinud. Miks ma ei näinud sind?»

Anna Mai naeratas.

«Kas sul soome kelk oli?»

«Oli,» noogutas Anna Mai õhinaga. «Papa ise tegi.»

«Mul oli ka,» ütles Eralt.

Nad hoidsid teineteisel käest kinni ja siis ka, kui Pirital bussist maha
tulid ning jõe poole astusid. Ainult korra lasi Anna Mai Eralti käest
lahti, et sõidupiletit rahakotti panna.

«Mälestuseks sellest päevast,» ütles ta ja andis oma käe Eraltile tagasi.

Paadid õõtsusid jõel kui tühjad koored. Eralt sai vahilt mõlad ja
untervitsi-habemega vanamees tuli ise paati valima, sest tema ükski
teadis, missugune neist vett pidas ja missugune läbi lasi.

Seelik oli ülimalt kitsas ja kontsad liiga kõrged, kuid Anna Mai sai
siiski paati. Uudishimulikud viidikaparved sihkasid nende ümber, Eralt
haaras mõlad ja eemaldus kaldast. Anna Mai pistis sõrmed jõkke ja
rehitses vett.

«Eralt,» ütles ta, «see nuhk läks mul vahepeal hoopis meelest ära.»

«Mul ka,» vastas Eralt.

Anna Mai sirutas kitsa ja lühikese seeliku alt jalad pikalt välja, need
olid erutavalt ilusad, ja ta jäi huviga ootama Eralti pilku. Ta ju teadis,
kuidas mehed jalgu vaatavad, kuid Eralt jälgis madalaid rohelisi kal-

K. Polli

Boris Vilde hukkamise eel (Õli) 1966

daid otse lapse rõõmuga. Ta lips rippus lõdvalt kurgu all ja pea oli sassis, ning Anna Mai tundis järsku häbi, et oli nõnda oma jalgu välja pakkunud, ning põimis käed ümber põlvede.

Kajakas laskus nii madalale nende kohale, et teda oleks võinud käega puudutada, ja kadus siis mere poole. Üksikuid paate ja süstasid sõudis neile vastu ja möödus, valged ja pruunid kehad võtsid päikest ning lapsed solistasid vees.

Anna Mai kammis paadis juukseid.

«Nagu näkk,» ütles Eralt ta kohta.

«Järsku olengi ja viin su põhja.»

«Vii,» tahtis Eralt.

Nad sõitsid tagasi ja andsid paadi ära. Eralt oli selle kõigest üheks tunniks üürinud, ees oli pikk päev ja vähe raha. Anna Mai vaatas end väikesest taskupeeglist, ta nägu paistis kahvatu, päike oli ainult nina põletanud.

«Ma viin su nüüd kloostrisse,» ütles Eralt.

«Milleks?»

«Sa ootad seal, kuni ma vangist välja tulen.»

Nad läksid läbi kloostri valgete väravate ja olid kohe muust maailmast eraldatud. Nende ees avanes väike nelinurk maad, õitsvad põõsad ja kohmakad kiviristid.

«Kuula, linnud laulavad,» ütles Anna Mai hämmastusega, sest linnud laulsid kirglikult, nagu arust ära.

Kloostrimüüridelt võis lugeda nimesid ja kuupäevi, nunnakongides vedeles koolilaste vihikulehti ja seal oli asjal käidud.

«Oota!» hüüdis Eralt, jooksis Anna Mai juurest ära ja kadus müüri-avausse. Anna Mail hakkas tõmbetuule käes külm, tema jalge ette rohtu tardus üheainsa tagukoivaga rohutirts ja kiviplaadil soojendas end roheline sisalik. Alles siis nägi Anna Mai kõrgel kloostrimüüril, sinises taevas Eraltit.

Ta tahtis teda keelata, tagasi hüüda, kuid seisis keeletult ja vahtis ainult pärani silmi üles.

«Ma olen vürst Gabriell!» karjus Eralt kõrgelt kloostrimüürilt alla. «Ma olen vürst Gabriell!»

Kui ta alla jõudis ja üle kloostri rohtunud kooriruumi Anna Mai juurde jooksis, hoidis tüdruk käsi näo ees ja nuttis.

«Mis sul on? Anna Mai!»

Kuid tüdruk nuttis ega suutnud vastata. Eralt haaras ta ümbert kinni ja hoidis teda tugevasti.

«Ära nuta,» palus Eralt. «Miks sa nutad?»

«Ma kartsin,» vastas Anna Mai ja vabises nagu lind.

«See on ju kõnniteelaiune müür, ma olen seal küllalt roninud.»

«Ükskõik,» vastas Anna Mai. «Sa ei tohi sinna ronida.»

Meri mõõnas, kajakad olid laisad, punased inimesed läksid mööda mudast lõhnavat merekallast tagasi linna. Öhtu oli salalikult vagur, sellelt võis oodata veel kõikuguseid meelemuutusi.

Aga pärisõhtu seisis alles ees, sest pummeldajad polnud Rummi kõrtsi veel saabunud. Eralt ja Anna Mai võisid valida mistahes toa alumisel või teisel korrusel. Nad läksid trepist üles ja istusid viletsasse laudpõrandaga ning lutikalõhnalisse tühja tuppa. Aga ses armetus teeäärses kõrtsis oli kõike saada — igat marki likööri, ungari tokaid ja Lucher-Mathieseni veine.

Eralt tellis võileibu ja valget viina. Anna Mai naeris, ja mida enam ta väsimust tundis, seda rohkem tahtis ta naerda. Nad oleksid veel söönud, aga rahast tuli puudu, Eralt võis tellida veel ainult kummalegi pokaali veini.

«Bussiraha ei ole. Me peame jalgsi koju minema,» ütles Eralt.

«Mis siis,» vastas Anna Mai. Ta maitses veini väikeste lonksudega ja Eraltile tundus aeg-ajalt, et Anna Mai kaob ta eest ära.

«Sa vaatad must mööda. Mida sa mõtled?» küsis poiss. «Tahad, ma laulan sulle?»

«Laula,» lubas tüdruk.

«Ma laulan sulle seda laulu, kuidas Eralt istus vangitornis, aeg oli igav ootes...» Poiss pani küünarnukid lauale ja küsis: «Kas sa jääd mind ootama?»

«Jah,» ütles Anna Mai selgelt. «Kui sa ainult ise tahad, et ma sind ootan.»

«Anna Mai. Armastus on haruldane, ja sellepärast ei usugi inimesed seda.»

Tüdruk kuulas poissi nälgaselt, igat tema sõna armastusest. Maxiga oli ta ju ainult maganud.

«Kas inimesele saab kõike andeks anda?» küsis Anna Mai.

«Kas sinule on seda vaja?» küsis Eralt.

Anna Mai viivitas.

«Jah,» ütles ta siis. «Aga ma ei taha sellest täna rääkida. Kui tagasi tuled, siis ütlen.»

Alt, baarileti juurest kostis kraaklemist ja hüüdeid, aga ülemisel korrusel olid nad ikka veel päris üksi.

«Ma kaotasin oma peegli,» kurtis Anna Mai.

«Mis siis. Vaata mulle otsa, ja ma ütlen sulle, kuidas sa välja näed.»

Anna Mai jättis peegli otsimise ja vaatas usaldavate silmadega Eraltile.

«Sa oled maailma ilusam tüdruk,» ütles poiss.

Kui nad jalgsi ja teineteise ümbert kõvasti kinni hoides mööda mere äärt linna poole läksid, oli kõik udus ja puud Maarjamäe nõlval venisid otse taevasse.

«Ongi meie päev läbi,» õhkas tütarlaps. Poiss jälle arvas, et igat päeva tuleb uuesti alustada.

● Kinod, kohvikud ja restoranid kell 23 sulgemisele ● Paavsti nuntsius monsignore Antonio Arate andis üle paavst Piuse ordu suurristi Konstantin Pätsile ● Võšinski Riias ●

Kanarbik

Emale

Tillukeses klaasis
su kummutil
õitseb kanarbik.
Vesi klaasist
on ammu kuivanud,
aga kanarbik
õitseb.

Aeglaselt,
aeglaselt
lund langeb
akende taga...

Vaikus tubades hiilib.
Toas su kummutil
läbi pimeduse
lõhnab kanarbik.

Meenutades Juhan Liivi

I

Nad võtsid oma külmade käte vahele
su põleva näo
ja lõõtsusid tuulehoosõnu sust üle.

Siis võtsid nad oma külmade käte vahele
su südame
ja küsisid:

Mis asi see on?

II

On ikka hall nukrus su hinges.
Eks õhtutuulis ju ka.
Hall nukrus, hall nukrus su hinges
ja lauludes on ta ka.

Küll tee helevalgeks veel joendus
all hämara taevalae.
See tee helevalgeks kuis koendus
kui tähtede silme ees kae.

Üks ohakas... Tema küll vestaks
ehk muistseid lugusid veel.
Õnn üürike koguni kestaks.
Ent varjud, need varjud on teel...

III

1

Lõkkesse lehed
leegi värvi tulevad.
Aga rohelisi tähti põletavkülmi
koos niitude veega jood.

Kuni magad,
veeloigud su jälgedes külmuvad kinni.
Homme hommikul
tallad jääkirmesse uued.

2

Venib ja venib
kurgede kolmnurk üle sügisemaastiku.
On aeg. On aeg!
Väsinuna lähed.
Lumekirbeid on õhus.
Kuhu? — küsivad su silmad.
Kuhu?

3

Talv on.
Otsid tööd.
Otsid öömaja.
Vaikides vaatad pilvi.
Ikka pilvi. Rändureid.
Tähed on kõrged
ja võõrad
ei mäletagi sind.

4

Tiik kõntsalämbuv roheline
viimse päevakiire joob.
Must kivi krobeline.
Kaua istud sellel.
Kaua.
Jälle lähed.

All sureva õhtukella
on tee nii pikk,
on pikk.

Imede avastajale

B. Alverile

Laps pilvisel õhtul pimedust kartes
 lambi valgel raamatut uurib.
 Kirjatähed — taevatähtede väikesed vennad —
 lugedes taas ja taas imesid avastab silm.
 Uneski virvendab veel
 silma ees tähtede tants.
 Hommikul laps jookseb õue:

kuldset põrnikat majutab rohututt,
 tigu kolib koos kojaga ringi,
 kutsub kumalast külla häitsmenutt —
 maa on soe, pole tarvis mul kingi.

Kingad pärisin õelt, kes hauda läks,
 temal polnud neid manalas vaja,
 need on tugeva tallaga, pealiski paks,
 võib joosta, et kajab maja.

Paljajalu on parem, tuhk ja tolm,
 lillepeenarde vahel loovin.
 Kuid üks habemik toriseb: «Üks-kaks-kolm,
 välja aiast, marss, mängi hoovill!»

Lipsan väravast läbi ja maanteele kaon,
 nagu kammitsast pääsnu ma lähen,
 põues raamat, seal sees on kõik maailmajaod
 mulle avatud enam-vähem.

Siin ei piira mind kitsas hooviplank.
 Vabalt unistan — mägedest, kõrgõhku hingan,
 tippu teel olen, jala all kaljupank!
 Aga meenub, et koju jäid kingad.

Meenub muretsev ema, tal valukurd suul,
 riided tumedad, leinarätt õlul.
 Nopin teepervelt lilli, tolmu pühib neilt tuul,
 kakrad emale liiliaiks võlun.

Omaksed

Su jooksvavalu
sügissadude halluses,
su rasked sammud
kangeks kiskuvate põlvedega;
su sõlmjas-soonised käed,
kulutanud leivaväitse,
kulutanud kirvevarre,
mitmed-setmed vikatid, —
su sõlmjas-soonised käed,
su rasked sammud
kodumullaga kokku kasvanud,
lahutamatud.

Roopilli lood

I

Noored pillirood tärkavad kulust,
hõljutavad neid tuulehood.
Linnupesadele varjuks
noored nõtked pillirood.

Juured vees ja päikeses ladvad —
suplemises on suverõõm —,
tiivuliste laulude rõkkest
helgib iga õhusõõm.

Seda avarust ümberringi,
merd ja jõgesid, luhtadevööd!
Õisi pillavad pikad päevad —
peaaegu et polegi ööd.

Roose haudujad peidavad munad,
kõrred sulguvaks kardinaks ees.
Tulikollane päikesekera
kuldmunana peegeldub vees.

II

Pikal sügisööl puhkab pere
rookatuse koduse all
roomattidest majas, kus kambris
ema voodi ees õõtsub häll.

Emalapsele ümised laulu,
seina taga tuhised tuul,
vastu katust krabised sadu,
unemagusus lapse suul.

Merekohin tuppa on kuulda,
rannalagendik hallajääs.
Valvab rookatus, et ta varjus
pesa soojaks ja armsaks jääks.

III

See laul on roopilli lugu.
Kord roopilli puhus Paan,
ta mängis kaunit. Ma lihtsa
hääle pillile sisse saan.

Me pilliroo sugulane
kauge hõim on suhkruroog,
ja teises maailma otsas
joodab teda džunglijõe voog.

Seal mustanahalised
on istandikkudes tööil
ning looduspõlve veri
neil südames mässama lööb.

Nad ikkest end võitlevad vabaks
ja peremeesteks on maal,
neid tervitab ärganud ranna
palmisalu kui sammassaal.

IV

Roorästa laul on kare,
kuid laulab ta ööbiku eest,
sest ööbikut roos ei ole.
Roolind lugu peab päiksest ja veest.

Roorästas ei kohku, ei lahku,
kui pesa suurvee alla jääb,
ta samasse ehitab uue,
ning püsib ja kõrgendab häält.

Ta laulab, ei suveõil uinu,
sest lauluaeg pole ju pikk,
ta kumedast häälest kajab
rooluhtade lagendik.

Roorästa laul on kare,
kuid laulab ta ööbiku eest,
sest ööbikut roos ei ole.
Roolind lugu peab päiksest ja veest.

Puujalaga Joosepi varandus

1784. aasta augustis rääkis üks Breemeni advokaat J. W. Krause, kes parajasti oli teel Liivimaale: «Sajad meie kodanikud, kelle hea käekäik siin on kõikuma löönud, siirduvad sinna ja neil läheb seal hästi; vaesed aadlikud on seal saanud rikkaks ja lugupeetuks.»

J. W. Krause mälestused, «Baltische Monatsschrift» 1900. a.

1808. aastal Dresdenis. «Minu emale oli selle pärisorja kunagi sünnipäevaks kinkinud tema isa... Tema käsi käis meie juures hästi, ja muide, kui see nii poleks olnud, siis oleks tal Saksimaal alati võimalik olnud end vabaks teha, sest ta seisis siin seaduste kaitse all, mis orjusest midagi ei teadnud... Imelikul kombel loobus ta aga kõigest ja tal oli vaid üks ja ainukene soov — Eesti- maale tagasi pöörduda, kus ta uuesti pärisorjaks oleks muutunud ja kus tal polnud isegi sugulasi, sest ta oli Ojasoo mõisa sattunud kui vanemateta orb. Leena oli lihtsalt koduigatsusse haigestunud ja teda ähvardas oht lõppeda selle igasuguste mõistlike kaalutluste vastase igatsuse kätte, mis on seda tugevam, mida vähem tal on alust, ja mis haarab eeskätt metsikute ning viljatute maade elanikke.»

Wilhelm v. Kügelgen, Jugenderinnerungen eines alten Mannes, Berliin, 1885.

uba teisel päeval pärast Travemündest väljumist tormasid hommikukaartest kohale lennanud tuuled «Marie-Caroline» taglase kallale ja sundisid abitult loovivat purjekat Rootsi ranna poole taganema. Meri kattus hallide lainetega, mis öela hundikarjana laevale tormi joostes vihase sisinaga laevatekile oma vahtu puistasid.

Väikeses tekipealses kiprikajutis lamas tulevane kirikuõpetaja Christoph Kramer, kuulus laeva küljelaudade raksumist ja mõtles järele oma olukorra üle. Ta oli enda juba täiesti tühjaks ja nõrgaks oksendanud ega tahtnud praegu sõrmegi liigutada. Mõtted aga voolasid peas rahulikult ja kindlalt. Varsti pärast laeva väljumist oli kipper talle kompassi näidanud ja Christoph oli siis otsustanud eeskujuks võtta selle külma sinise säraga väikese noole, mis ei hoolinud millestki tema ümber toimuvast ja ikka visalt oli suunatud oma salapärase eesmärgi poole. Tal polnud varemgi kombeks olnud kulutada aega viljatule nuri- semisele saatuse üle. Hea küll — temale polnud elus antud krahvi päris- poja, vaid ainult toaneitsiga soetatud sohipoja osa. Aga siiski oli ta saa-

nud paljugi sellest, mis oli praegusel ajal vajalik elus edasijõudmiseks — hea hariduse, külma mõistuse ja tugeva tahtejõu.

Uus pööratusehoog surus Christophi sisikonna vastu ribikonte. Mööda söögitoru ja kurku tõusis pähe kuum vahk ja koos sellega hetkeks, kuigi õige väikeseks hetkeks, kahtlus. Kui ta oleks ette teadnud, et teda ootavad säärased vintsutused, kas ta oleks siis teele asunud? Kuid kohe ilmusid nagu paraadharjutusi sooritades täpselt ja kaalutletult sammuvad asjalike mõtete rivid jälle kohale. Mis ta siis oleks pidanud tegema? Koju jääma, kus ta päritolu vari oleks kogu elu tumestanud. Või oleks ta pidanud otsima õnne mujal Saksamaal, mis kubises noormeestest, kel oli täpselt sama palju edasipüüdlikkust kui vähe neil oli maist vara. Või ookeani taha Ameerikasse palkonne ehitama ja punanahkadega võitlema minema? Ei, ka see polnud tema maitse. Hoopis palju-tõotavamad olid teated Liivimaa kohta. Sellel metsikul maal elasid peale mingite vähetuntud pärismaalaste ka saksa mõisnikud. Need mõisnikud aga vajasid oma lastele kooliõpetajaid ja alamatele kirikuõpetajaid. Tema emast, kellele praegu kõik üleõla vaatasid, saaks kirikumõisa emand! Talumehed paljastaksid talle vastu tulles pea ja tal oleks kirikus oma koht härraste poolel. Noor Weitling, kes oli pärit nende linnast, kirjutas, et ülikooliharidusega mees võivat seal päris kindlasti loota kirikuõpetaja kohta. Pidavat ainult mõisnikuga hästi läbi saama.

Kajuti laes rippuv tormilatern kõikus metsikult edasi-tagasi. Hüplevad varjud võisid tundmatuseni ära moonutada ka kõige tuttavamad esemed. Hetkeks tundus Christophile, et ta ei tunne tema koiku kohale kummarduvat nägu. Sellisena oli ta väikese poisina ette kujutanud metshaldjaid. Sügavate kortsudega lõhestatud, kare näonahk oli nagu männikoor, mida halli samblana katsid pulstunud habe ja silmile langevad juuksed. Christoph andis peaga märku, et ta vett ei soovi, ja vajus uuesti mõtetesse. Ta oli kokku sattunud tõepoolest veidra välimusega ja isegi veidi salapärase kaasreisijaga.

Sügistormide ajal merele sõites keeldus kipper tekialuseid reisijaid peale võtmast. «Marie-Carolinel» oli ainult üks päästepaat ja ta ei tahtnud riskida. Koht kipri kajutis koos kostiga maksis aga neli tukatit. Kaks aravõitu Lüübeki kaupmeest olid pärast kipri juttude ärakuulamist otsustanud siiski valida postmaantee. Kui Christoph parajasti kiprile sõiduraha maksis, oli nende juurde astunud seni tuimalt kõrval seisnud puujalaga vanamees ja sõna lausumata neli tukatit ulatanud. Jahmunud kipper polnud sel korral palju rääkinud. Oma kajutis tõmbas ta aga koiku üles ainult Christophi jaoks, käskides vanamehel endale aseme teha seina ääres olevate köite ja kottide peale.

Hommiku poole tuul nõrgenes ja kipril läks korda mööda loovida metsavaesest Bornholmi saarest. Kuid mida kõrgemale tõusis sügisene pleekinud päikene, seda tugevamaks paisus uuesti tuul, mis aga nüüd hakkas puhuma õhtukaartest. Lennates oma täispuhutud purjedega nagu lind Läänemere madalatel ja teravatel lainetel, ruttas «Marie-Caroline» mööda Ojamaast. Öösel paisus tuul uuesti tormiks ja sel ööl kaotas Christoph suurema osa oma rahast ja oleks peaaegu kaotanud ka oma elu.

Algas kõik sellega, et puujalaga habemik pakkus talle mingit püsirohust ja piiritusest valmistatud äraproovitud sõdurirohtu, mis pidi olema hea kõigi haiguste vastu. Nähtavasti oli tema tarvitamiseks vaja aga teatud ettevalmistust. Vaevalt oli Christoph võtnud esimese lonksu, kui kogu tema sisikond nõudis kutsumata külalise eemaldamist.

Lõug vastikusest võbisemas, veeretab ta enda kähku üle koiku ääre ja tormas tekile. Vaevalt oli ta kajuti uksest väljunud, kui ta hirmust otse kangeks jäi. «Marie-Caroline», mille purjed olid rehvitud või üle parda läinud, tundus veemägede vahel tantsivat nagu tükk puukoort. Inimtühjal laevatekil — kipper ja madrused olid varjul roolikambris — võimutsesid lained. Kord neelasid nad oma halli kurku terve laevanina, kord ronisid tekile üle parda, ja laksutanud võidukalt hambaid mastide ümber, taandusid ainult vastu tahtmist merre tagasi. Üks sellistest üle teki rulluvatest lainetest haaras oma embusse ka Christophi. Ta tundis veel ainult kellegi käsi oma õlgade külge klammerdumas ja siis libises ta mööda kaldpinda alla tuule ning veepritsmete nõiakatlasse. Nad jäid peatuma alles päris laevateki serval. Keha värisemas kogu sisikonda pahupidi pööravais oksehoogudes, tundis Christoph, kuidas nad koos laevaga kord kõrgusesse lendasid ja siis jälle kuhugi põhjatusse langesid. Ja kogu selles vilistavate tuulehoogude ning piitsutavate veesagarate maailmas olid jäänud alles ainult kaks kindlat pidepunkti — temast kramplikult kinnihoidvad käed ja tubakast haisev habe, mille vastu ta hirmunud poisikesena oma nägu surus.

Kui nad vaevaliselt roomates tagasi kajutisse jõudsid, oli õnnetus juba toimunud. Kajutiuks oli lahti vaid paar hetke. Aga sellest piisas lainetele. Nad olid alla neelanud ja endaga kaasa viinud kõik, mis polnud just põranda külge naelutatud või seotud. Muu hulgas ka Christophi pauna, milles oli olnud suurem osa ta rahast.

Hommikul vaibus torm ja kaugele ulgumerele paisatud «Marie-Caroline» võttis uuesti kursi Domesnäsi kurja kuulsusega tipu poole. Christophi merehaigus muutus aga üha tugevamaks. Ta lamab viletsana oma koikus ja loobus otsustavalt sellisest peenetundelisusest nagu reelingu äärde jooksmine. Lained olid niikuinii põrandal puhta töö teinud ja kipper ei käinud peaaegu üldse kajutis. Pealegi kasis tema eest otse ennast-salgavalt hoolitsev vanamees kõik. Nähtavasti vaevab teda südametunnistus selle pärast, et Christophil oli halvem hakanud just peale tema poolt pakutud arstirohu tarvitamist. Sel päeval sai Christoph lõpuks ka teada, kes ta kaasreisija õieti oli. Istudes ühe nurgas seisva tunni põhjal, nikerdas vanamees midagi väikesest puupulgast. Murtud, aga siiski arusaadavas saksa keeles jutustas ta, et ta nimi on Joosep ja ta on Eestimaalt pärit sõdur. Sõjas Preisi vastu oli ta ühes lahingus pommiga jala pihta saanud. Oma puujala oli ta endale meisterdanud hospitalise. Pärast seda oli teda peetud staabi juures ja ta oli härradele ohvitseridele nikerdanud jalutuskeppe, piipe ja ratsapiitsade käepidemeid. Kui aga rahu tehti ja polgud tagasi Venemaale hakkasid minema, oli polgu-ülele müünud ta ühele preisi ohvitserile. Tollele olid nimelt väga meeldima hakanud Joosepi nikerdustööd.

Vanamees rääkis kõigest sellest rahuliku, heietava häälega, nagu kõneldakse sündmustest, millega seotud tunded on ammu kadunud kuhugi läbitud aastate rägastikku. Ainult siis, kui ta hakkas rääkima oma elust Saksamaal, muutus ta veidi elavamaks. Preisi ohvitser oli kohe pärast sõja lõppu erru läinud ja Joosepi oma mõisas aiavalvuriks ning puunikerdajaks teinud. Tal oli olnud väikene majakene ja ta võis selle ümber marjapõõsaid ning viljapuid kasvatada. Muld oli olnud väga rammus, suved pikad ja inimeste elu kerge.

Pool päeva pidi «Marie-Caroline» ristlema Kuramaa rannikul, oodates sobivat tuult Väina suudmest sissesõitmiseks. Christoph, kelle enesetunne hakkas juba veidi paranema, leppis sel ajal oma kajutikaasla-

sega kokku edasise reisi suhtes. Joosep kinnitas, et talumehi küüdimeesteks kasutades saavat Liivimaal palju odavamalt reisida kui postitõldadega. Mõistes, et sellest rahast, mis tal taskus oli olnud ja alles jäänud, ei jätku enam postitõllaga liikumiseks, otsustas ka Christoph nii edasi sõita. Küüdimeestega reisimisel oli aga vaja kaaslast, kes tunneks kohalikke keeli ja olusid. Puujalaga, kerjust meenutava vana soldatiga koos reisimine polnud küll kellegi auasi. Ent ühtlasi oli niiviisi vähem karta varaste ja röövlite kätte sattumist.

Esialgul näis Christophi ettepanek vana soldatit veidi segadusse viivat. Lõpuks jäi ta aga nõusse. Pealegi asusid mõis, kuhu Christoph pidi koduõpetajaks sõitma, ja Joosepi kodukoht teineteisele õige lähedal.

Kui laev lõpuks otsustavalt nina Väina suudme poole pööras, tuli ka Christoph tekile. Kitsa faarvaatri kõrval kobrutas meri kurjalt madalike kohal. Nagu kõike unustades tormasid vahupealised murdlained oma viimasele hüppele ja purunesid suurtükimürina-taolise kõra saatel vahupritsmete pilveks. Vaadates üha lähemale nihkuvad murdlainete viirgu, mõtles Christoph, et ka tema läheb praegu võib-olla oma elu otsustavale hüppele ja peab sellejuures olema sama hoolimatu ning tugev kui murdlained.

4. oktoobri hommikul väljus Riiast võrdlemisi ebatavaline reisiseltskond. Hobust juhtis lambanahkses kasukas ja allalangenud servadega mütsilodu kandev pikakasvuline läti talupoeg. Vankri keskel kõssitas noor mees, kes end hoolikalt oli mantlisse mässinud. Ta oli lükanud oma reisikübara kuklasse ja tema väikene, naiselikult õrn kitsa lõuaga nägu paistis peaaegu ära kaduvat kõrge luise lauba all. Teisel pool tee servas pidas vankriga sammu oma puujalaga mehiselt kõmpsv sõdurisinelis vanamees. Alles siis, kui Peetri kiriku kullatud kuppel hakkas juba majade katuste taha vajuma ja nad jõudsid vene juurviljaaedade vahele, istus ka tema vankripärale.

Kuna Christoph ei tahtnud oma viimaseid veeringuid ära kulutada linnaöömajade peale, siis otsustasid nad hoiduda linnadest ja peatuda mõisates, kus sakslasest reisija võis alati saada tasuta öömaja. Õige varsti veendus Christoph, et oht sattuda linnade peale oli sellel maal üldse väike. Kolm päeva logisesid nad juba talumehevankritel mööda poriseid teid ja olid selle aja jooksul läbinud ainult kaks tibatillukest linna.

Ta polnud osanud ette kujutada, et see maa nii tühi on. Tundide ja tundide viisi lohisest neist mööda sügiseselt määrdunud ja kõle maastik ilma ühegi eluasemeta. Ainult harva ilmusid mõned õlgkatusega osmikud ja needki seisid teineteisest kaugel ning põrnitsesid oma ukseavadega kahtlustavalt mitte ainult neist mööduva tee, vaid ka üksteise poole.

Metsi oli siin palju rohkem kui Christophi kodumaal. Need olid veidrad, lohakusse jäetud metsad. Sügisvihmadest vettinud puuseened ja samblad katsid puude pakklikke tüvesid nagu suured haavakorbad. Vana pragunenud koor, kuivanud ja murdunud oksad, mingid väänlevad kasvad ja viimased lipendavad lehed andsid puukroonidele lohutu ning kasimatu ilme. Siin ja seal olid tuulest murtud puud, leidmata ruumi mahalangemiseks, teiste kätele lamama jäänud. Kord ilmusid metsarüpest nähtavale mädaneva kanarbikuga kaetud nõmmed, kord sood, mille mätaste vahel liikumatult varitsesid tintmusta vee loigud. Paaril korral möödusid nad metsajärvedest. Siinmaal polnud järvedel kaldaid. Üle üksteise ronides surusid veepeeglile aplalt peale kanarbik, samb-

lad, võhumõõgad ja pilliroog ning nagu lõpliku võidu ettekuulutajad olid järvepinnale ujuma läinud väikesed metsasaarekesed.

Siis aga lõppes mets ja jälle algasid tühjad ning kurvad liiva või hõreda madala rohuga kaetud lagendikud, millel väikeste salkadena kerkisid kleenukesed kased või küürakad männid.

Looduse nukrat välimust vabandas Christoph oma mõttes aastaajaga. Mis aga teda otse masendas ja rõhus — see oli taevas. Selles taevas polnud rahulikke ja ümaraid pilvi, millega ta oli harjunud oma kodumaal. Nende asemel oli see kaetud mingite ebamääraste, alati ruttavate ja muutuvate süngete varjudega. Christophile tundus, et taevaalaotusel vaheldus üks võigas ja ähvardav irvitus teisega. Ja kui tuul eriti õelalt üle väljade galopeeris, näis taevatelk hädiselt plagisevat ning kärisevat.

Nad sõitsid läbi vaikuse ja süngete mõtete maailma. Lagedal väljal löid inimesed silmad maha, et tuul neile näkku ei puhuks. Metsades jäi pilk juba mõne sammu järel puuderägastikku kinni ja ka seal polnud põhjust edevalt ringi vahtida. Neil teedel kohtas vähe inimesi ja kõik nad vaatasid altkulmu, olid kinnised, umbusklikud ning sõnakehavad.

Mõnikord tulid neile vastu pikad vooiid. Väikesed sassis hobused vedasid kõike jõudu pingutades puuvankreid, millele olid kõitega seotud tohutud vaadimürakad. Vankrite kõrval vantsisid pikkades poripritsmetega kaetud mustades kuubedes või pealt mahahõõrdunud karvadega kasukates mehed. Nad ruttasid hobuste ette ja sikutasid neid päitsetest, lükkasid vankreid tagant, ajasid mitmekesi öla mõnele vaadile alla, et see ebatasasel teel veoriista ümber ei kallutaks. Kogu selline mitmekümnest vankrist koosnev voor rügas porisel põhjatul teel edasi tohutute ponnistustega. Käed rebisid päitseid, õlad surusid vaatide küljelaudadesse, seljad kumerdusid pingutustes, inimesed libisesid, komistasid, vajusid põlvili ja tõusid jälle. «Viinavooiid lähevad Riiga,» ütles Joosep.

Kuigi nad päevade viisi vankril koos istusid, rääkisid nad omavahel vähe, veel vähem kui laeval. Puujalaga vana sõdurit oli vallanud mingi imelik rahutus. Esimesel päeval pärast Riias väljumist oli ta istunud seljaga sõidusuunas. Kuid teisest päevast alates lesis ta vankripäras küljetsi, toetus vasakule küünarnukile, vahtis ette ja kõhis — kõhis halastamatult, rõgastades ning hingeldades. Christoph hakkas vahepeal juba kahetsema, et oli otsustanud koos temaga reisida. Laeval polnud see kõha nii silma torganud. Aga teiselt poolt pidi ta tunnistama, et sellisest teekaaslasest väga palju kasu oli. Christophil endal polnud küüdimeestega mingit muret. Igal hommikul ja pealegi õige vara oli mõni talumees oma hobusekronuga nende öökorteri ukse ees. Nad sooritasid pikki päevateekondi, maksid nende eest aga vähe. Joosep tasus alati, ilma et oleks tarvis olnud peale käia, poole küüdirahast, õngitsedes kuldünite oma reisikoti põhjast, kus riiete ja pesu vahel võis näha mitmesuguseid teravaid puutõunugasid ning isegi üht suurt kaunilt nikerdatud käepidemega püstolit.

Sõnakehvaks muutus aga ka Christoph ise. Tal ei tahtnud ega tahtnud meelest minna üks iseenesest tühine vestlus kõrtsitoas.

Kolmanda päeva õhtul, kui nad olid alles äsja läbinud Valga, tuli peatuda kõrtsis. Järgmisesse mõisa oli tee olnud liiga pikk. Veidi saksa keelt purssida oskav kõrtsmik oli kasutanud iga võimalust, et kõrtsitoas konutavaile talumeestele näidata — ta oskab Christophiga rääkida. Kui Joosep koos ühe talumehega väljus, et minna külasse uut küüdimeest otsima, oli kõrtsmik kavalalt silma kissitades ukse poole noogutanud ja

küsinud: «Ega säärase teekaaslasega röövleid vist karta pole?» Kui Christoph nõutus arusaamatuses talle otsa vaatama jäi, oli kõrtsmik jutustanud pika loo oma esimesest kohtumisest Joosepiga. See oli olnud juba mitukümmend aastat tagasi, kui Joosep kord öhtul kinniseotuna nende kõrtsi oli toodud. Ta olnud ühest põhjapoolsest mõisast sõduriks müüdnud, aga enne Riiga jõudmist ära põgenenud ning metsadesse ja soodesse varjule läinud. Pärast seda, kui ta aasta otsa oli jooksus olnud, võeti ta just siin ümbruses uuesti kinni. «Need väejooksikud on kõige hullumad vargad ja röövlid,» seletas kõrtsmik innukalt, «nemad just röövivadki teekäijaid. Kord võeti üks väejooksik kinni, kes kaksteist aastat seda ametit oli pidanud. Tal oli kakssada taalrit kasuka sisse ömmeldud.» Suure saladuskatte all oli kõrtsmik Christophile kinnitanud, et tema arvates sai ka Joosep oma metsas elatud kuudel kindlasti tuttavaks ümbruskonnas hulkuvate röövlite ja varastega. Võib-olla oli ta isegi nende kambamees ja tundis nende salasõnu. Inimesel aga, kes neid salasõnu ja -märke teadis, polnud teeröövlite poolt midagi karta.

Esialgu ei olnud Christoph kõrtsmiku jutule suurt tähelepanu pööranud. Aga järgmisel hommikul meenus see talle uuesti ja äkki torkas pähe mõte, et küllap vist Joosep on teel oma kokkuröövitud varanduse järele, mis tal kuhugi siia metsadesse maha on maetud. Esialgu oli ta selle mõtte kui liiga veidra kõrvale heitnud. Kuid juba mõne tunni järel hakkas teda uuesti vaevama küsimus: mille pärast see vana puujalg ometi nii pika reisi ette võttis? Ja murdes selle probleemi üle pooleldi hirmunult, pooleldi ärevalt pead, oligi ta sõnakehvaks muutunud.

Neljandal öhtul peatusid nad nagu tavaliselt ühes mõisas. Kuigi kell polnud veel isegi kümme, avati härrastemaja uks alles pärast pikka koputamist. Joosep ja neile avanud unine teener olid läinud Christophi reisikasti ära viima. Oodanud tükk aega keldrina külmas ning pimedas eeskojas, vihastas Christoph lõpuks ja hakkas pikas koridoris ise kobades edasi liikuma. Avanud ühe ukse, seisis ta ootamatult suures elutoas. Kaminas hõõguv söehunnik täitis tuba enam varjude kui valgusega ja selles hämaruses magasid kõikjal inimesed. Kõrge leeniga kiiktoolis, pea uhkelt tagasi heidetud, lahtine raamat põlvedel ja sõrmed peaaegu põrandat puudutamata, magas keegi vanaproua. Väikesel türgi diivanil magasid teineteise käest kinni hoides noor mees ja naine. Kaugemal seina ääres tukkusid kõrgeil puutoolidel kaks pikka ning kõhna tressidega livreedes teenrit, kuna vanaproua kiiktooli varjust paistsid naisteenija tanu ja pikad sukavardad. Muidugi ärkasid kõik juba Christophi esimese kõhatuse peale väga kiiresti ja viisakalt üles. Öhtu kujunes õige hubaseks, sest saksa keelt kõneleva reisiija saabumine oli kõigis mõisates teretulnud vahelduseks.

Veelgi omapärasemaks kujunes saabumine parun Löwensterni lossi. Christoph oli juba tee peal kuulnud, et seda vanapoolset parunit, kelle naine aastate eest ühe rändava muusikamehega ära oli põgenenud, peeti veidrikuks. Seepärast ei imestanud ta eriti selle üle, et enamik härrastemaja aknaist uppus pimedusse ja ainukese elava olendina võttis neid vastu vaikiv vana teener. Toatuhvlite lohisedes liikus see kõrgete vimmas õlgadega mees ta ees, hoides vasakus käes kolmeharulist küünla-jalga, mis heitis nende pikad värelevad varjud koridoride ja trepikodade seintele. Lõpuks jõudsid nad kõrgesse nurgatuppa, mille seintelt vahtisid alla tolmunud ämblikuvõrgud. Asetanud küünla-jalga kamina-servale, istus Christophi saatja äkki kirjutuslaua taha. Alles siis sai

Christoph aru, et see sünge näoga, hommikumantlis mees oli tegelikult lossi omanik. End kiiresti kogunud, hakkas Christoph tagasihoidlikult ning kombeliselt jutustama endast ja oma reisist. Parun Löwenstern kuulas teda vaikides ja poolsuletud silmadega. Äkki avas ta oma kortsulise suu ning hambutusest susisev hää l nagu hiilis pimedusse, millest kamin ja küünlajalg suutsid välja löigata ainult väikese valguseringi. «Kas kuulete, kuidas ta jälle ulub?» küsis parun. Surunud maha kerge võpatuse, pani Christoph tähele, et selles toas kostis tuule ulumine tõesti erakordselt kõvasti. Neist vasakul oleva kõrge teravakaarelise akna klaas isegi värises tuule survest. Hetkeks tundus Christophile, et tuul litsub tuhandete külmade ja märgade koonudega vastu akent ning ulub meeleheitest, et teda kamina juurde ei lasta. Kuid ainult lühikest aega kõlas tuule ulumine alandliku kaebusena. Käheda vihakarjatusega paisus ta võimsaks ja nõudlikuks, et siis mõne aja pärast jälle jõuetuks hahlamiseks hääbuda.

Kui parun midagi enam edasi ei rääkinud ja toas valitsev vaikus juba piinlikuks hakkas muutuma, jätkas Christoph püüdlikult oma jutustust. Vaevalt oli ta aga hakanud kõnelema oma kavatsusest leida Eestimaal kirikuõpetaja koht, kui parun teda uuesti katkestas. Tõusnud laua tagant üles, astus ta paari aeglase sammuga akna juurde ja kutsus Christophi käeliigutusega enda kõrvale. Läbi akna avanes kuuvalgusesse uppuva maastiku pilt. Kogu see maastik oli aga sama kahvatu, surnud ja määrdunud nagu teda valgustav taevakeha. Nii kaugele kui silm ulatus, vaevles oma leherüüst paljaks rebitud mets teda sasivate vihma- ja tuulehoogude käes. Väikesed madalad pajud ja lepad näisid väänlevat, et tuule pealetükkivaist kaisutustest vabaneda. Pikad kased sirutasid meeleheitel halavate naistena oma käsi taeva poole. Christoph väristas õlgu — siin akna juures oli ka tunduvalt jahedam.

«Ma olen palju aastaid lõunas elanud,» susistas krahv tema kõrva ääres. «Seal on selge vahe — päeval on valge ja öösel ei näe selle-eest midagi. Siin neetud maal valitseb aga kolmveerand aastat midagi, mida ei oska ööks ega päevaks nimetada. Ühesugune hall on kogu aeg. Ma olen sageli imestanud selle üle, noormees, miks inimesed seda maad pole veel maha jätnud. Ma ei mõtle muidugi meid. Noorena oleme me välismaal või sõjaväes ja vanale inimesele on ahjud ühtviisi soojad kogu maailmas. Kuid talupojad? Te pole vist veel näinud siniseid põldusid. Saksamaal ei kasutaks ettevaatlik talumees säärast maad karjamaakski, kartes, et loomad võivad teravate kivide peal oma sõrgadele häda teha. Meil aga külvatakse sinna rukist. Ja vihmad... Ma olen näinud, kuidas sinna vasakule, kus on talumeeste heinamaad, tekib väikene meri, millel ujuvad ringi heinakuhjad. Aga sinna metsa taha laugastesse on neil kombeks saanud vedada kevadeks nälga lõppenud loomi. Ja teie tahate siin pastoriks hakata. Jätkub teil kannatust neis porijõgedes, mida siinkandis teedeks nimetatakse, aasta aasta järel ringi sõita ning nälga ja muredesse surevaile inimestele kinnitada, et Kristus on armuline?» Ootamatult pöördus parun ümber ja läks tagasi laua juurde.

Järgmisel päeval hakkas Christoph Joosepilt pärima, miks ta õieti Eestimaale tagasi sõidab. Pilk taevavarannale suunatud, kus metsatippude kooljahammaste kohal irvitas laotuse lootusetult hall tühjus, vastas Joosep napisonaliselt ja katkendlikult Christophi küsimustele. Ei, ta ei teadnud, kas mõni sugulane teda siin veel ootab. Isa oli surnud varsti pärast seda, kui mõisnik nende käest talu ära võttis. Ema peaks ka juba ammu surnud olema. Oma kaht venda oli ta näinud väga vähe. Kui ema

popsisauna elama läks, andis vald vennad peredesse kasulasteks. Kui aga Christoph lõpuks küsis, mida ta siin siis õieti otsib, jäi Joosep vait.

Kuuenda reisipäeva õhtul, kui nad jälle ühes kõrtsis peatusid, hakkas Christoph eneselegi märkamatuult Joosepit jälgima. Selle asemel, et minna saksatuppa, jäi ta istuma kõrtsiruumi. Ta ei mõistnud seda mõnikord kumisevat ja mõnikord kuivalt rabisevat keelt, mida talupojad rääkisid. Kuid polnudki vaja aru saada sõnadest selle mõistmiseks, et talupojad suhtusid Joosepisse suure lugupidamisega, vahest isegi teatud hirmuga. Pika puulaua taga käsipõsakil istudes kuulasid nad hinge kinni pidades Joosepi jutte. Sel õhtul näis Joosep tema jaoks pidevalt täidetava plekk-kruusi sisu olevat maitsnud tavalisest rohkem. Ta näol oli iseteadev, koguni julm ilme. Ja polnud mingit kahtlust, et ta seekord rääkis tapmisest. Käega vehkides kujutas ta mõõga või kirvega löömist ja lõpuks kiskus ta oma reisikotist välja isegi püstoli. Aukartlikult ulatasid talumehed seda ringi. Kõrtsmikult telliti uus pooletoobiline. Vaikus, mida segas vaid suure ahjus põlevate puude praksumine ja kõrvalt sara alt kostev hobuste tammumine, vestis Joosep edasi.

Järgmisel päeval pidi nende ühine teekond lõppema. Joosep jõudis oma kodupaika, Christophile pidi aga Risti kõrtsi juurde vastu sõitma tulevase leivaisa töld.

Inimese mõtted on mõnikord nagu sillaehitajad. Vaevalt on üks neist esimese palgi üle teadmatuse kuristiku heitnud, kui kõik teised õhinal juurde ruttavad ja kribinal-krabinal uhkete tugikaarte ning kaunite käsipuudega silla valmis ehitavad. Nii oli see ka Christophi mõtetega. Eneselegi märkamatuult oli ta uskuma hakanud, et tema taga vankril konutav vana soldat oli kunagi röövel olnud ja praegu teel suure peidetud varanduse järele. Ja selle arvamuse kinnituseks kandis ta mõistus kokku üha uusi lisaargumente, hakates ühtlasi selle alusmüüri peale rajama suuri ning keerulisi plaane.

Võib-olla olid kõik Joosepi lood sõjaväes teenimisest hoopis välja mõeldud, arutas Christoph, ja ta oli Saksamaale sattunud lihtsalt jälitamise eest põgenedes? Kuid miks pöördus ta siis tagasi siia, kus teda ei näinud ootavat midagi muud peale ohu ära tuntud saada ja karistuse alla langeda? Kas tõesti tuli ta siit midagi üles otsima?

Metsade ja pilvekatus vahel oli vaid kitsas riba heledamat taevast. Äkki ilmus sinna hommikune päikene ning sügisest loodust valgustas hetkeks tema kurb naeratus. Öösel sadanud vihmast männiokstele ripuma jäänud veepiisad hakkasid klaaspärlitena särama. Vankriroobas-tesse kogunenud veeloigid peegeldasid kelmikalt valgust ja isegi pori omandas rõõmsama pruunika värvi. Heites pilgu kõrvale, nägi Christoph, et midagi säras ka vana sõdufi silmanurkades. Olid need tõesti pi-sarad?

Ei, seda vanameest karta polnud põhjust, mõtles Christoph. Kui ta oleks tahtnud teda paljaks röövida, siis oleks selleks ju laeval olnud suurepäraseid võimalusi. Mis oleks olnud hõlpsam kui teda seekord lasta üle laevaparda libiseda. Kui asja õige täpselt võtta, siis oli vanamees tookord ta elu päästnud.

Päikene kadus õige kiiresti. Ta oli arvatavasti veel praegugi olemas, aga mitte selle halli pilvekatus all elavate inimeste jaoks. Raskelt langema hakanud uduvihm mähkis kogu looduse oma rõskesse loori.

Õo ei tulnud siin pikkade hiilivate varjudega nagu Christophi kodumaal. Siin ja seal olid maastikus tumedamad kohad — künkad, puudesalud, põõsasagarikud. Nende ümber hakkas pimedus tihenema, ja levi-

des sealt laiali, haaras varsti oma embusesse kogu ümbruse. Ja mida pimedamaks läks ümbrus, seda süngemaks muutusid Christophi mõtted.

Mida hakkab see vanamees oma varandusega peale? Ta on ju juba ühe jalaga hauas ja teist jalga pole tal enam ammugi. Kogu see raha voolab arvatavasti põletatud viinana kõrist alla. Aga arvatavasti ta ei jõuagi kõike seda läbi prassida. Sureb mõnda kõrtsi maha ja keegi juhuslik teekäija või täitanud kõrtsmik ajab raha oma kaukasse.

Ja kui hädasti oleks temal, Christophil, seda raha vaja. Teekond oli teda õige tublisti väsitanud. Ta oli hakanud juba igatsema varjualuse ja tubase soojuse järele. Aga kui pikk tee on tal veel ees, enne kui saab nautida oma ahju soojust. Kui oleks alustamiseks väikene rahasumma ja saaks rentida pisikesegi mõisa. Räägiti, et viinapõletamine annab siin muinasjutulisi kasusid, kui ainult talupoegadele täpselt peale passida. Ta saaks ema võib-olla juba õige pea siia tuua. Aga muidu jõuab ema seda vaevalt ära oodata.

Kui hiilida vanamehele järele ja vaadata, kas ta tõesti läheb peidetud varandust otsima? Ja nõuda siis paljastamise ähvardusel pool raha endale. Ta pole arvatavasti nõus, ja pealegi on tal püstol. Kui aga hiilida selja tagant märkamatuult juurde ja haarata komps püstoliga enda kätte, või üldse vanamees enne pikali paisata ja alles siis rääkima hakata.

Christoph tundis, et üle keha jooksid närvilised võbinad. Ta ei suutnud aga otsustada, kas põhjustasid neid vankri pidev rappumine, üdisse tungiv röske külm või palavikulised mõtted. Hambaid kokku surudes kinnitas ta endale, et tõenäoliselt ei juhtu üldse midagi erilist. Ta lihtsalt hiilib vanale puujalale järele. Oleks mõttetu seista nii lähedal ühele saladusele ja mitte katsuda seda lahendada.

Üha sügavamaks ja rohkearvulisemaks muutusid teed lõhestavad vankriroopad. Vankrirattad visklesid ühest roopast teise nagu lootusetult õiget teed otsivad rahutud mõtted.

Lõpuks peatus vanker ristteel seisva pika ja madala kõrtsihoone ees. Kahekesi koos Joosepiga kandsid nad reisikasti saksatuppa. Nende jumalagajätt kujunes õige kohmetuks. Oli selgesti näha, et Joosep suurevaevaga valitses oma ärevust ja kiirustas lahkuma. Christophil aga käis pea ringi ja talle ei tahtnud meelde tulla tavalisemadki lahkumissõnad.

Kui vana sõdur kõrtsi nurga taha kadus, järgnes Christoph talle, alitudes mingile endast tugevamale jõule.

Joosep käis väga kiiresti ja kindlalt. Talle näisid olevat tuttavad iga kivi ja põõsas. Mõlemal pool teed olid pikad kiviaiad, nagu neid Saksa maal ainult surnuaedade ümber leidus. Siis keerasid nad teelt ära paremale ja hakkasid minema otse üle põllu, mille servas hirmunult oma lehti väristasid juudapuud. Äkki nägi Christoph ahervaremeid, mille kõrval etteheitva sõrmena taeva poole sirutus kaevukook. Ta ei jõudnud veel hakata pead murdma selle üle, kust said need varemed äkki põldude keskele, kui märkas, et nende teekond oli lõppenud. Umbes kolmkümmend sammu temast eespool oli Joosep äkki põlvili langenud. Kähinal hingeldades ja kurgus peksva südamega hiilis Christoph lähemale.

Tuul oli viimased pilved laiali ajanud ja kogu ümbrus uppus heledasse kuuvalgusesse. Ning nüüd nägi Christoph selgesti, et maas põlvitava vanamehe kummargil keha värises tagasihoidmatus nutus. Tundes, kuidas ta üleni nõrgaks läks, unustas Christoph, et ta pidi end varjama, ja vajus samuti maha. Nüüd äkki mõistis ta kõik. Vana puujalaga soldat oli tulnud koju surema. Ta oli kõik selle pika teekonna vintsutused tei-

nud läbi ainult selleks, et tema väsinud ja kõhast piinatud keha saaks kunagi puhata siia kivisesse ning porisesse pinda kaevatud augus.

Külmas ebamaisas kuuvalguses nägi Christoph, et Joosepi peod olid täis musta kleepuvat mulda, mis on isesugune maakera igal ruutmeetril, sest igal pool on ta väetatud eri inimeste higi ja verega. Sel hetkel tundis ta, et oli ka oma käed kokku määrinud. Kuid see ligane ollus, mis minu sõrmedele pidama on jäänud, on pori, mõtles Christoph, mis on täiesti ühesugune maailma kõigis maanteekraavides.

Enne maavärisemist

«Rahvas on lakanud olemast koerana orjalik... Ta on tiiger, kes vaikselt raevus oma kette närib ja igatsusega ootab hetke, mil ta saab need purustada ning oma häbi verega maha pesta. Arvutud tunnused kuulutavad seda ette nagu maa-alune mürin algavat maavärisemist. Ma ise kuulsin ühel reisil hirmuga, kuidas üks Uue-Laitse talupoeg kõrtsis heakskiitvalt pealtkuulavale rahvahulgale rääkis: «Mis härrad? See, kes on kõrgel taevas, ja too, kes on Peterburis — need on õiged härrad. Meie omad on aga ainult seda väärt, et nad teibaga maha lüüakse ja tee äärde koortele närida visatakse.» Selle tõendamiseks, et see polnud mitte mõnede joobnud inimeste hooplemine, vaid rahva hääl, piisab, kui ma meenutan pearaharahutusi.»

G. Merkel, Die Letten vorzüglich in Liefland am Ende des philosophischen Jahrhunderts, Leipzig, 1797.

Vaevalt oli reisija end välisusest sisse poetanud, kui tuulehoog selle uuesti paukudes kinni lõi. Komistanud oma külmast ning kauasest saanis istumisest kangeks jäänud jalgadega vastu kõrget ukšeläve, komberdas väikesekasvuline ja veidi tüsedusele kalduv noor reisimees läbi peeruga valgustatud rehetoa saksakambrisse. Ta märkas rahuldustundega, et peale ühe ahju ääres konutava ja midagi puust nikerdava mehe, nähtavasti kõrtsimehe sulase, rehetoas kedagi polnud. Ega praeguse lumetormiga tule talumehedki välja, mõtles reisija. Seda suurem oli aga tema imestus, kui ta väikesel laual põleva rasvaküünla poolt valgustatud saksakambris leidis eest teise teelise. Varem saabunu oli end selles kambrikeses, mis tihedalt sulguva uksega oli kaitstud rehetoas hõljuva suitsu eest, juba õige mugavalt sisse seadnud. Mõnusat soojust õhkava soemüüri äärde ehitatud laiale magamislavatsile oli ta laotanud oma musta lambanahkse kasuka. Ta jäi mugavalt lesima ka pärast kõrtsimehe ja uue reisija sisseastumist.

Lavatsil olev kasukas meenutas noorele reisimehele tema saanitekiks olnud lambanahka. Kasutades käeliigutusi ja kõige lihtsamaid saksakeelseid sõnu, tegi ta kõrtsimehele selgeks, et saanitekk tuleb sisse tuua, ahju ees põhjalikult ära kuivatada ning soojendada ja siis saksakambrisse tuua. Selle, mille pooldest teie oma rikkuste ja sugupuudega ees olete, pean mina oma peaga tasa tegema, mõtles noor reisija ja tundis head meelt oma nutikuse üle. Reipalt istus ta pikutava võõra kõrvale lavatsile.

Madalal laual hubisev küünlaleek heitis lavatsil lebaja näole sügavaid varje. Need varjud muutsid näo piirjooned kumeraks ja ebamääraseks ning oma pikalt ettepoole kaarduva nina, järsult taha kumerduva lauba ja väheste, tihedalt vastu pead hoidvate juustega meenutas see puhta-verelise hurdakoera pead.

Vilunud ning sundimatu vestlejana alustas noor reisimees juttu sellest, kui hea see on, et halb ilm ka talumehed oma kodudesse oli sulgenud ja neil selletõttu pole karta, et lällamine seina taga neid pool ööd magada ei lase.

Pööranud pea tema poole, nii et laupa kündvad sügavad mõttekortsud äkki teravalt nähtavale tulid, küsis võõras äkki ilma mingi tutvustuse või sissejuhatuseta: «Tahate, ma jutustan teile, kuidas need talupojad mind ükskord niisuguses kõrtsis vastu võtsid?»

Oli kuulda, kuidas rehetuppa tulnud inimesed seal oma jalgu kopsisid. Tundes, et tal juba õige soe ning mugav hakkab, laskis noor reisimees end küljeli, toetas põse käele ja vaatas ootavalt vestluskaaslase poole.

«Teie olite sel ajal vist veel õige noor,» jätkas võõras, «ja pealegi elate vist linnas. Linnades ei pandud sel suvel arvatavasti palju midagi tähele, seda enam elasime aga üle meie, oma mõisates. Linnades teati ainult seda, et keisrinna oli sisse seadnud pearahamaksu, aga lollid talupojad olid sellest valesti aru saades hakanud igasuguseid mõttetusi nõudma. Kuid meie teadsime juba ammu, et eesti talupojal võib olla mitte eriti terav mõistus, aga seda tugevamad on ta käsivarred. Elada tuli meil aga nende sooniliste käte haardeulatuses ja meid ei lahutanud küladest mitte linnamüürid, vaid ainult iluhekid ja lillepeenrad. Peab ütleva, et ega me keegi oma talupoegi eriti ei kartnudki. Nad olid kõik meile nägupidi tuntud, teadsime hästi, kes neist on tasane, kes sünge ja kes riiakas. Teine lugu oli aga võõraste talupoegadega. Kardeti, et kustki kaugelt ilmuvad võõraste talupoegade jõugud, näod ees nagu kirved, silmis tapaiha, õlgadel teibad ning jahipüssid.

Ma ise olin sel ajal alles kaheteist- või kolmeteistaastane, isa rõõmuks tugev ja terve poiss ning hea ratsamees, ema suureks südamevaluks aga õige vallatu ja seiklushimuline. Kuigi mind sel ajal muidugi kõigisse vanainimeste toimetustesse ning saladustesse ei pühendatud, mõistsin ka mina, et kodus olid kõik ärevuses ja hirmul. Mäletan selgesti, kuidas meie koduõpetaja härra Hermann, kes sel suvel minuga ühes toas pidi magama, igal õhtul enne magamaheitmist suure pärlmutrist käepidemega püstoli oma padja alla pistis.

Kaks korda sel suvel põgenesime Tartusse. Esimene kord enne jaanipäeva. Riia poolt tulid äkki segased sõnumid läti talupoegade kohutavast vandenõust, kes olid otsustanud jaanipäeva öösel kõigis mõisates härrastemajad ümber piirata, ukсед ja aknaluugid väljastpoolt kinni lüüa ning saksad — või nagu nad olevat öelnud, kõik nõõbi- ja pandlakandjad — sisse põletada. Eesti talupoegade kohta ei osatud midagi kindlat öelda. Aga me teadsime liigagi hästi, et ka nemad igal jaanipäeva ööl oma paganlikke tulesid põletavad. Ka paljud teised mõisnikud olid ettevaatuse mõttes Tartusse sõitnud ja me veetsime seal väga meeldiva nädala.

Teist korda sõitsime Tartusse pärast seda kurba lugu Karula kiriku juures, kus mitu tuhat ümbruskonnast kokkukogunenud talupoega sõdurite käest vabastasid kaks vangi ja maakonna politseiülema poolsurnuks peksid. Sel korral lahkusime mõisast veel suurema kiirusega. Sest kui esimesel korral olid liikunud ainult kuuldused, siis seekord määratsesid

mitte kaugel metsade ja küngaste taga juba tõelised lihast ja luust inimesed. Ja me kartsime, et Riias maanõunik Manteuffeli juhtimisel kohale marssivad roodud võivad meie juurde saabumisega hilineda.

Muide, seekord polnud me enam päris kindlad ka oma talupoegadele. Mitte sellepärast, et nad oleksid midagi ähvardavat ette võtnud. Aga nad tegid veel hullemat. Nad kadusid hoopis. Neid polnud enam näha ei mõisas, külas ega põldudel. Ja mõisa ümber kasvavad kõrged kuused muutusid meile äkki ähvardavaiks hiiglasteks. Igaühe all neist võis seista talupoeg ja pihus teivast surudes vaadata himukate silmadega mõisa aitade ja viinakeldri poole.

Nagu ma juba ütlesin, lahkusime me õige kiirustades. Ja alles Luunja parve juures märgati, et perekonna ehtekastike kõigi kuldesemete ja kalliskividega oli maha jäänud. Ema oli kindel olnud, et isa selle kaasa võttis. Isa aga oli pannud oma lootused ema peale. Oli selge, et selle järele ei saanud saata mitte kedagi, kes otseselt perekonda ei kuulunud. Isegi valitseja jaoks võis kiusatus liiga suureks osutuda. Ja isa oli just viimasel jahil jalga vigastanud, haav oli mädanema läinud ja ta ei saanud mõeldagi hobuse seljas istumisele.

Muide, ema poleks mind vist mingil juhul lubanud üksi ehtekastikese järele ratsutada. Isa leppis minuga kokku ema selja taga. Ja täis pöörast uhkust oma esimese tähtsa ning kõigele lisaks veel ohtliku ülesande üle, kihutasin ma ratsa minema.»

Kõrtsmik ja küüdimees olid vahepeal sisse tulnud. Küüdimees laotas paksu lampanaha noorema reisija jaoks lavatsile. Poolarglikult nihutas kõrtsmik lauale kaks savist õllekruusi. Oma talumeheviina nad saksatubades üldse pakkuda ei julge, mõtles noorem reisija, paremat viina ja veini aga selles urkas muidugi pole. Õlu osutus aga päris maitsvaks. Pealegi oli kõrtsmikul mõistust jätkunud seda enne saksatuppa toomist veidi soojendada.

Kui nad end pärast õllekannude tühjendamist uuesti lavatsile olid seadnud, jätkas vanem teeline oma jutustust.

«Pole midagi hirmsamat kui elutu vaikus, mis valitseb karistussalkade hirmul tühjaks jäänud maakonnas. Mõisate õued, kus muidu vahetpidamata käib sagimine, on tühjad. Külades, põldudel ja karjamaadel ei kuule ühtki loomahäält, selle-eest aga kostavad üksikud reetlikud koerahaugatused ja lehmade ammutused metsadest, kuhu talupojad varjule on põgenenud. Ma olin rõõmsalt vilistades ratsutama hakanud, kuid isegi minusugusele muretule poisijõnglasele oli see vaikus lõpuks masendavalt mõjunud ja ma sõitsin edasi vaikides.

On arusaadav, et ma tundsin suurt rõõmu, kui äkki ühe suure kivist kõrtsi ees nägin inimesi. Ronisin hobuse seljast maha ja läksin kõrtsi, et küsida, kas läheduses pole nähtud mässulisi talupoegi... ning sattusin otse nende sekka.

Neid polnud eriti palju. Kõrtsi ees seisis ainult neli tolmunud vankrit. Kuid kõrtsis ja selle ees askeldavad jahipüssidega mehed olid otse hulumeeleseni täis sünget viha. Sest vankritel lebasid kaks verist laipa, ilmselt kokkupõrkel sõduritega surmasaanud mässajad. Peale meeste oli seal ka kaks vanemat naist. Ja see mu päästiski.

Nagu hiljem selgus, olid nad pärit kustki Karula lähedusest. Manteuffeli sõdurid olid ootamatult nende külasse tunginud ja põgenevate inimeste pihta kohe laskma hakanud. Hoolimata kõigest uskusid need pöörased inimesed ikka veel kaljukindlalt sellesse, et neil õigus on. Sel hetkel, kui õnnetu saatus mind nendega kokku viis, olid nad para-

jasti teel keisrinna poole, et sellele sakste ülekohtu peale kaevata. Kartes, et neid teel takistada püütakse, olid nad jahipüssid kaasa võtnud.

Sellest poleks õieti midagi olnud, sest igasugused käskjalad talupoegade palvekirjadega olid juba ammu Peterburi mineva tee auklikuks käinud ja sellele ei pööratud ammugi enam suuremat tähelepanu. Õnnetuseks aga oli nende hulka sattunud üks usuhull, nagu neid pärast hernhuudi preestrite tulekut Liivimaa küladesse õige palju on siginenud. Millegipärast oli see eriti vaimustusse sattunud vana testamendi sellest loost, kus prohvet Jöosua tapab Paali preestrid. Ja nüüd liikusid nad Peterburi poole kindla kavatsusega kõik neile kätte sattuvad sakslased kui jumala poolt äraneetud kuradiriigi esindajad ära tappa.

Peab aga tunnistama, et nad ei näidanud oma ettevõtte selle osa täideviimisel üles erilist innukust. Seniajani olid nad kõigist mõisatest, mis, tõsi küll, enamasti olid inimtühjad, aupakliku ringiga mööda läinud. Minu äkiline ilmumine kõrtsi viis neid esialgu isegi segadusse.

Mul on praegu veel silme ees see vana talumees, kes istus kõrtsi tagaseinas oleval pingil. Kõrtsi langes valgust ainult uksest ja seetõttu oli enamikust ruumis viibijaist näha ainult ebamääraseid, halle varje. Aga vanamehe rinnale langev suur valge habe näis valgust kiirgavat ta näole, millest süngelt ja liikumatult vaatasid karmid silmad.

Enne kui ma jõudsin midagi taibata, oli pimedusest keegi mu kõrvale ilmunud ja mind suruti toorelt põlvili. Vanamees hakkas rääkima. Ta rääkis häält tõstes ja langetades, täpselt nii, nagu on kombeks rääkida kõstritel ja kahjuks ka paljudel pastoritel. Minu eesti keele oskus polnud sel ajal veel kuigi suur, aga õige pea hakkasin ma mõistma, et ta räägib piiblitekste. Vanamees rääkis peast, hetkegi kõhklemata ja sõnu otsimata. Nagu ma nüüd tean, polnud selles midagi eriti imestamisväärset. Vanematel eesti talumeestel on sageli pool piiblit peas. Ühtlasi aga märkasin ma, et vanamees rääkis väga palju tapmisest ja verest. Ning siis haaras mind ängistav hirm. Alguses vaikselt, siis kõvasti hakkasin ma kogu kehast värisedes nutma.

Ootamatult ilmus jälle keegi mu kõrvale. Seekord oli see üks naine, kes mu kõrvale põlvili laskis. Ma tundsin ta kohe ära. See oli minu amm. Ma olin küll õige rahutu ja vallatu laps, aga oma amme olin ma osanud armastada. Ta polnud selline amm, kes kogu aeg räägib muinasjutte ja sussutab oma kasvandikku. Rääkis ta nimelt üldse vähe. Aga ta hoidis mind väga, ja lapsesüda, mis võib-olla paremini kui vanainimese oma mõistab teise südame kõnet, oli sellest aru saanud. Kui ma sain kümneaastaseks ja ema otsustas mu kasvatuse täiesti oma kätte võtta, oli isa amme ära müünud. Mäletan, et kui sain sellest teada, pidin end hulluks nutma.

Ja nüüd oli ta jälle minu kõrval. Unustades selle, et ma end oma kolmeteistkümne eluaasta pärast tavaliselt juba täismeheks pidasin, pugesin ma tema käte vahele. Kõike nüüd järgnevat ma nägingi tema käte vahelt. Palju jäi mulle sel hetkel arusaamatuks, palju seletas amm mulle hiljem. Sel hetkel mõistsin ma ainult ähmaselt, et talupojad kõvasti vaidlesid ja vaidlesid minu pärast. Ja ma tundsin, et see, kelle käte vahele ma end surusin, astus minu kaitseks välja.

Valge habemega talumees tõusis püsti. Ta rääkis väga ägedalt ja tõstis isegi käe üles. Vana patriarh nõudis minu, «selle väikese Paabeli kut-sika» surma. Seotud peaga talumees, kes hoidis jahipüssi käes, astus tema kõrvale. Ta ütles ainult paar sõna, aga kui ta nende järel põrandale sülitas, välगतasid ta hambad nagu hundil. Minu amm aga nõudis

mulle armu sellepärast, et tema oli minu üles kasvatanud. Teised talupojad hurjutasid teda ja kogu kõrts kajas ägedatest sõnadest.

Siis tõusis amm üles ja mind vasaku käega enda vastu hoides ütles midagi, mille peale kõik korraga vai jäid. Nagu ta hiljem mulle rääkis, oli ta tegelikult öelnud ainult seda, et ta on mind oma piimaga üles kasvatanud. See avaldas ootamatut mõju. Isegi usuhull vanamees vajus ilmselt mõttesse. Siis langetas ta pea ja hakkas õige vaikselt, otse pool-sosinal rääkima. Ta olevat rääkinud sellest, et isegi tark kuningas Saalomon oli andnud õiguse emale, kes oma last armastas.»

Väikeses kambris valitses lühikest aega jällegi täielik vaikus. Noorem reisija tabas end mõttelt, et ta kaaslane jutustab tõesti väga huvitavalt. Kuid ta oli juba varemgi märganud, et erakordsed sündmused võivad isegi kõige tavalisemate inimeste kujutlusvõimesse vajutada nii sügava jälje, et nende jutustused kujunevad kaasakiskuvaks.

Vanem mees oli aga äkki muutunud kuidagi tujutuks ja väsinuks. «Edasi polegi enam õieti millestki rääkida,» ütles ta. «Mind lasti minema. Muidugi ei läinud ma enam ehtekasti järele (selle leidsime, muide, hiljem mõisa tagasi jõudes puutumatu omal kohal), vaid pöördusin kohe vanemate juurde. Kui me enne Luunja parve olime kiiresti kihutanud, siis pärast seda tormasime. Esimene asi pärast linna jõudmist oli hoolitseda selle eest, et ka Tartu poolt sõdurid välja saadetak.

Nad võeti õige pea ja hõlpsasti kinni. Kõik saadeti Siberisse peale ühe. Ema pealekäämisel saavutas isa minu ammele armuandmise ja ta elas kuni oma surmani meie vallas ühes popsisaunas.»

Laual võbisenu küünlatuli kustus äkki terava sisinaga. Kirudes oma tähelepanematust, tõusis noorem reisijaist laudsilt ja kobas teed ukse juurde, et kõrtsmikult uut küünalt nõutada.

Kõrtsisulane oli nähtavasti alles äsja käinud hobuseid vaatamas. Ta seisis kummargil ahjuukse ees ja soojendas tulepaistel käsi. Suurtest halgudest olid tuleasemele jäänud ainult pikad söekangid. Kõige peal lamava söestunud halu pinnale joonistasid hõõguvad ja kustunud söed omapärase vöödilise mustri. Hetkeks meenutas see nooremale reisijale, kes oli enda unustanud tuld vaatama, hüppevalmis vöödilist tiigrit. Aegajalt nilpsasid söestunud halgusid laisalt tulekeeled ja nende valguses näisid tule poole sirutatud soonilised käed, mida külm väljas nähtavasti kõvasti näpistanud oli, nagu verre kastetuina.

Kui kõrtsmik talle küünla ulatas, ärkas noorem reisija võpatades mõtteist. Varjates ühe käega küünalt tuuletõmbuse eest, läks ta tagasi saksakambrisse, kus ta oma reisikotist kohe üles otsis väikese taskuraamatu. Tolle lehekülgedele oli ta üles tähendanud palju andmeid selle kohta, kui julmalt mõisnikud talupoegade ümber käisid ja kui kibeda vihkamisega talupojad sellele vastasid. Palju mõtteid ja palju tundeid ning elamusi oli seotud selle safianköites raamatukesega. Kuid see, mis ta oli täna kuulnud, erutas teda tavalisest rohkem. Ja äkki tõusis talle uuesti silme ette pilt lahtisest ahjusuust, hõõguvatest vöödilistest halgudest ja tugevatest kätest, mis olid punased, nagu oleksid need verre kastetud. Kiiresti kirjutas ta taskuraamatu puhtale leheküljele: «Rahvas on tiiger, kes vaikselt raevus oma kette närib ja igatsusega ootab hetke, mil ta saab need purustada ning oma häbi verega maha pesta. Arvutud tunnused kuulutavad seda ette nagu maa-alune mürin algavat maa-värisemist.» Kui ta taskuraamatu sulges, paistis esimesele kaanele kinnitatud hõbeplaadikene, millele oli peenes kirjas graveeritud «Garlieb Helwig Merkel».

Laul sõduri puhkusest

Ümber pataljoni sahis kõrkjalaas.
Ülem mõtlikult kõngutas pead.
«Tahad koju, sest naine on suremas maas?
Teda korra veel nägema pead?»

Aga sinuta rivis on vähem üks mees.
Ei saa lubada. Ees on õõ
ja öösel on otsustav võitlus ees.
Lähed siis, kui on tehtud su töö!»

... Kuulipilduja haugatab kähedalt,
põrgu lahti ka tiibadel on.
Üksteist korda surmapõlgavalt
rännakule läks pataljon.

Õõ möödus ja kätte sai päeva järg.
Sada kakskümmend meest oli maas.
Ja tardunud pihku, mis verest märg,
oli viimane tubakaraas.

Ülem, põskedel laigud, hõõguva päi
jalul püsima sundis end.
Iga langenu ees tema seisma jäi
ja ütles: «Aitüma, vend!»

Ja kestis kaua see hüvastijätt.
Ta tänas iga üksikut meest
ja kareda käega ta surus neil kätt
ülesnäidatud vaprust eest.

Ja olgugi et nende aeg oli täis,
pihku tardunud püssilaad,
kuid ikka veel harjunud moel, nii näis,
valveseisangu võtsid nad.

«Dennisov, Ivan! Nagu sõduri mood
sa lõpuni kaasa löid.
Käskkirja su kohta on saanud rood:
sa koju minna võid.»

Ei tõstnud pead ükski sõdureist.
Tuul penina niuksus all mäe.
Jäid liikumatuks sada üheksateist,
üks aga tõusis — ennäe!

Inimhäälel kaarnad kraa-kraatasid
alla laskudes ähvardavalt.
Silmad tarretult hange vaatasisid
tinaraskete laugude alt.

Ja hobused muutusid rahutuks
nagu teeleminiku eel.
Silmi tõsta ei sõandanud mitte kui üks.
Kuid sõdur — see kaugeneb teel.

Ei lumel ta jalajälgi näe,
ei kaigu ta sammu trah-trahh.
Ütles pataljoniüleml, pannes põsele käe:
«Näib, olen vist haavatud. Jah.»

1919—22

Viin

Bensiinijaam. Reklaamid ringi.
Töökohal, kilbi ees
noor neiu, kandev kulund kingi —
kui postil tunnimees.

Ja samas, keset tuld ja pori,
just nagu märgiks, et
kõik on reklaami, raha ori —
madonna statuett.

Ma tunnen rõõmu piiga rühist,
näen tuld, mis põlemas
madonna näos, ja äkki ühist
neis leian mõlemas.

Nad seisavad seal õdedena.
Üks neil on pilgus piin.
Uus tulemõök lööb näkku, ena:
uus saabus limusiin.

Kõik suur, kõik peen, kui vaatad väljast.
See panoraam kui naps
turisti jooobnuks teeb — ent näljast
on purjus tütarlaps.

All autolaternate leegi
üks soov: kui saaks siit priiks!
Ükskõik mis moel, kui ainult keegi
ta minema siit viiks!

On tulvil valgust kui ka varje
kesköine metropol
ja näib, et lämmatatud karje
on ümber igal pool.

Ja näib, et kõikjal luurab kadu.
Ja pääsu — pääsu ei!
Nii öösel enne tuhasadu
võis välja näha Pompeii.

1935

Delegaadi jutustus rahukongressil

Isa tuppa tuli, käes värsked post,
ja raadio avas.
Üks sensatsioon kõlas raadiost,
üks jutt oli lehtedel kavas.

Ja küljeluule lausus mees,
keda masendus rõhus:
«Tõepoolest, õudne aeg on ees,
häda-aimus on õhus.

Kui lahti läheb, oh taeva arm,
siis nummerda kondid.
Siis tuhk ja põrm on meie farm,
me lõomame kui londid.

Kui taevast alla potsab pomm,
see ohvreid ei vali.
Ka põrgu programm — ta väävlipogramm
seal kõrval on süütu nali.

Kui taevast alla sajab katk
ja kooleraseeme,
on läbi me kõigi maine matk...
Oh, mis me küll teeme!»

Seda pealt kuulis tütreke, armas ja kraps,
kes lähedal mängis.
Ja terve öö siis vaene laps
viskles rahutult sängis.

Ja ema kurgu all tihkus siis nii:
«See kõik on nii kole!
Oh mamma, palun, mind sinna vii,
kus taevast ei ole!»

1950

Tõlkinud A. SANG

Tunnetuse kaasaegsest haardest ja poeetilise sfääri piirimärkidest

Mõtteid teadusest ja selle mõjust kunstile

ma «Marginaalias» kirjutab Friedebert Tuglas: «Töenäoliselt elame praegu läbi... murrangulist järku. Me kutsume seda lapi-daarselt aatomiajastuks, kuigi see hõlmab kolossaalset avastuste ja leiutuste komplekti.» Ja ta jätkab: «Igatahes on kindel, et sää-rase materiaalse murrangu järel ei või ka inimkonna vaimne nägu endiseks jääda.»

Tõepoolest — meid saadab tänapäeval inimkonna vaimse palge pidev muutumine. Saavad teistsuguseks inimeste ühiskondlikud, eetilised ja esteetilised arusaamad, muutub inimeste mõtteviis, muutub elu- ja maailmatunnetus. Kõik see kajastub nii kunstiloomingus kui ka ühiskondliku teadvuse teistes vormides.

Inimkonna vaimset nägu kui «pealisehitust» kaasajal muutvate peamiste teguritena tunnetame eelkõige tormilisi muutusi inimkonna materiaalse elu sfääris — tehnika kiiret arengut, tehnika poolt avatud uusi võimalusi, tehnilise progressi poolt sünnitatud tõsiseid sotsiaalseid probleeme, üldist ühiskondlikku progressi.

On aga arengu seaduspärasus, et muutused pealisehituses jäävad üldiselt maha muudustest baasis. Inimeste sisemaailm, maailma- ja elutunnetus, mõtteviis ei suuda alati koos astuda aja sammuga. Paljugi muutub meie ümber kiiremini, kui suudame seda jälgida. Paljutki uut ei suuda me kohe tähele panna, paljut ei suuda esialgu ka mõista.

Vist kõige enam ilmneb see tänapäeva tunnetusliku loodusteaduse osatähtsuse ja mõju tajumises ning mõistmises.

Tunnetuslik loodusteadus kui Boris Kaburi sõnade järgi «sügavuti liikuv teadus» kogub uusi fakte, teeb kindlaks nende faktide vahelisi senitundmatuid seoseid, avastab uusi loodusnähtuste valdkondi ja uusi loodusseadusi ning kõige sellega annab aluse tehnikale — «rakendavale ja reprodutseerivale teadusele». Olles vundamendiks tehnilisele progressile, on loodusteadused (ja just esmajoones täppisteadused) vundamendiks kogu kaasaegsele hiiglaslikule murrangule inimkonna materiaalse elu sfääris. Nii kujundavad loodusteadused inimkonna vaimset palet kaudselt, materiaal-olustikulise miljöö vahendusel.

Ent teiselt poolt muudavad tunnetusliku loodusteaduse uued saavutused paratamatult ka otseselt inimkonna maailmataju, teevad rikkamaks meie ettekujutusi maailmast, kujundavad ajastu uut mõttetaset. «...Uued teaduslikud avastused muudavad paratamatult inimeste mõtlemist, avaldavad mõju kultuurile, aga järelikult mõjutavad ka poeesiat ja kunstiloomingut,» on öelnud itaalia poeet Salvatore Quasimodo. Ja õieti ongi kaasaegne teaduslik mõttetase, kaasaja teaduse maailmapilt üks osa tänapäeva inimkonna vaimsest näost. Teaduse tunnetuslikud väärtused kuuluvad lahutamatuks inimkonna üldisesse vaimukultuuri.

Inimkonna üldine vaimne pale sõltub ka suurel määral sellest, kuidas mõis-

tetakse tunnetusliku loodusteaduse vahetut osatähtsust inimühiskonna elus, tema mõju teistele ühiskondliku teadvuse vormidele, tema uute saavutuste olemust; sellest, milliseid järeldusi tehakse loodusteaduse uutest tõdedest elu- ja maailmatunnetuses kõige laiemas, üldrahvalikus ulatuses; sellest, kui laialdane on uusimate loodusteaduslike tõdede levik ühiskonnas.

Et autor on füüsik ja tunneb seetõttu kõigest loodusteadustest kõige paremini füüsikat, siis on siinses probleemikäsitluses seatud eesmärgiks vaadelda, misugune on just füüsika kui tänapäeva loodusteadustest kõige laiahaardelisema, kõige fundamentaalsema ning seejuures ka ühe revolutsioonilisema teaduse osatähtsus kaasaegse elu- ja maailmatunnetuse ning kaasaegse kunstiloomingu vahetu mõjutajana.

Tuleb üldse märkida, et tänapäeval leiame üha sagedamini mõtteavaldusi kunsti ja teaduse vahekorra kohta. Kunsti ja teaduse ühiskondliku osatähtsuse kõrvutamine, nende omavaheliste sügavate seoste tunnistamine ja mittetunnistamine on saanud paljudegi tuliste diskussioonide aineks. Muidugi pole kunsti ja teaduse vahekorra probleem kaugeltki uus probleem. Ent peetakse ju sageli veel tänapäevalgi kunsti ja teadust kaheks täiesti ise asjaks, kaheks inimtegevuse valdkonnaks, mis mõlemad on küll inimkonnale vajalikud, aga mis oma sisult ja funktsioonidelt on täiesti erinevad ning teineteisest eemal seisvad.

Ometi tuleb just tänapäeval ilmsiks üha rohkem kunsti ja teaduse vastastikuse mõju uusi ja huvitavaid aspekte ning saab selgeks järjest uusi võimalusi teaduse ja kunsti liiduks, mistõttu muutub kindlasti paljukordselt rikkamaks ülevaade niigi kauni sfäär meie elus.

KAASAEGSE FÜÜSIKA POPULAARSUS JA «MÜSTILISUS»

Nõndanimetatud «füüsikute-lüürikute» vaidluses sai just «füüsika» üldmõisteks tänapäeva reaalteadusele üldse. «Füüsikud on tänapäeva Kolumbused,» väidab üks armeenia filmi «Tere, see olen mina!» peategelasi, lisades poolhumorikalt-pooliironiliselt, et «tänapäeval annavad emad tütreid füüsikutele naisteks, küsimata isegi palga suurust».

Tugevasti liigitõmbavaks magnetiks on nii füüsika rakenduslik kui ka teoreetiline sfäär. Ja eriti noortele elluastujatele. Näiteks neist keskkooli medaliga lõpetanuist, kes tänavu Tartu Riiklikku Ülikooli astusid, soovis umbes kolmandik pääseda just füüsikaosakonda. Ka tänapäevale iseloomulik suur huvi kübernetika ning elu kõige sügavamatesse peensustesse tungiva bioloogiateaduse vastu põimub tavaliselt asjade sisemise olemuse tõttu huviga füüsika vastu.

Suurt huvi tuntakse kaasaegset füüsikat populariseerivate raamatute vastu. Nii on meie vabariigis laialdase tunnustuse võitnud Harri Õiglase suurepäraselt kirjutatud «Vestlus relatiivsusteooriast» ja «Mikromaailma sügavusse» — raamatud, mis annavad ülevaate kaasaja füüsika kui tunnetusliku loodusteaduse kõige olulisematest saavutustest.

Seega on füüsika teadusena tänapäeval küllaltki populaarne, ja nii on ka tema tunnetuslikud väärtused ja nende levik ühiskonna vaimset palet ühel või teisel viisil kujundavaks teguriks.

Tuleb aga paraku tõdeda, et «üldrahvalikus» ulatuses kipub füüsika stiihiline mõju inimkonna vaimse palge kujundamisel jääma ikkagi veel ilmseks müstifitseerivaks jõuks. Tuglaski nimetab: «Aatomiajastu füüsika mõisteid: mikroaeg, millest lühemat, ja mikroruum, millest vähemat enam ei võivat olla — vastandina «ääretule» ajale ning ruumile». Ja lisab: «Võtab aega, kuni mitespetsid nende mõistete reaalse tajumiseni jõuavad. Seniks mingi müstiline sõnademäng, täppisteaduslik metafüüsika.»

Tõepoolest — ühelt poolt on inimesed hakanud tänapäeva füüsika vägevust tajuma, on olnud sunnitud konstateerima inimvõimete piiride laienemist tänu füüsika eksperimentaalvahendite abile, on mõistnud füüsika hiiglaslikku osatähtsust tänapäeva sotsiaalse ja poliitilise arengu tegurina. Teiselt poolt on aga siiski füüsika uued ideed, uued teooriad, uued ettekujutused — lühidalt: kaasaegse füüsikalise maailmapildi olemus — jäänud arusaamatuks mittefüüsikute enamikule.

Mikroaja ja -ruumi mõistete kõrval tegeleb ju XX sajandi füüsika ka kvantide ja kvarkidega, antiosakeste ja antiainega, vaakuumi füüsikaliste omadustega ja väljadega, väga suurte kiirustel esinevate kummaliste nähtuste ja neljamõõtmelise maailmaga, kosmiliste kiirte ja kõvera ruumiga. Üheks kaasaegse füüsika alusambaks on kvantteooria oma määramatuse printsiibiga, mikroosakese trajektoori olemasolu mittetunnistamisega ning ülimalt keerulise matemaatikaga. Ja teine allsamm on relatiivsusteooria pikkuste ja ajavahemike relatiivsusega, kiirusest sõltuva massi ja energia ning massi ekvivalentsuse seadusega. Erineb see siis palju kõige müstilisemast abrakadabrast mittespetside jaoks?

Muidugi ei ole füüsikud siiski mingid tänapäeva «üliinimesed», kes nagu suudaksid kuhugi lihtsurelikele täiesti kättesaamatusse maailma tungida. Kaasaja füüsikas pole tegelikult midagi põhimõtteliselt ülemõistuslikku ja temast ei pruugiks mingit müstilist ettekujutust tekkida. Kõik seisab ainult selles, kas ja kuidas on korda läinud füüsika kaasaegsete saavutuste tähendust ning olemust kas või kõige üldisemaski plaanis mõista. Meenutagem, et paljudki asjad, mis praegu kõigile kõigiti mõistetavad on, olid varem tundunud inimestele ülemõistuslikena. Toogem siin kas või Puškini sõnad:

«Ведь каждый день пред нами солнце ходит,
Однако ж прав упрямый Галилей.»

Tõepoolest — kas siis ettekujutus Maa pöörlemisest ja tiirlemisest ei paistnud algul hullupööragi pöörasena!

Inimtunnetuse piiride laiendamine teaduse poolt on esialgu alati pisut ülemõistuslikuna tundunud — kõigi teaduste kõigil uutel arenemisastmetel. Ent kui me suudame teaduse poolt kättenäidatud ja looduse olemust sügavamalt avavad vaatekohad, kujutlused ja mõisted omaks võtta — põlgamata ära selleks sageli vajaminevat küllalt tõsist vaimupingutust — ning nendega harjuda, siis kaob kogu ülemõistuslikkus ja «müstilisus». Sest paljud uued loodusteaduslikud tõed, uued mõisted ja teooriad tunduvad ainult seetõttu arusaamatutena, et neist püütakse vanade, harjumuslike kujutluste abil aru saada. «Tänase maailma mõistmiseks kasutame eilse maailma jaoks loodud keelt,» kirjutab Antoine de Saint-Exupéry oma «Inimeste Maas».

Suhtumine teaduse uutesse saavutustesse on analoogiline sageli esineva suhtumisega uudetesse kunstiteostesse, millest kirjutab Uno Laht «Sirbis ja Vasaras» Rummo ja Vetemaa kaksik-luulekogu puhul. Ka siin ei suudeta sageli «ületada tõket, mis paratamatult kerkib meis juurdunud tõekspidamiste (kontseptsioonide, käibetõdede) ja senitundmatu vahel», ei eeldata «asjaolu, et kõik, mis koheselt ei mahu meie harjumuslike arusaamade lahtritesse, nii või teisiti lööb meile näkku... Lausa füüsiliselt!». Ka teaduse tõdede puhul kiputakse mõnikord enneegselt otsustama, analoogiliselt luulehuvilisega, kes väites: ««Ähmased, ebamäärased värsid — ma ei saanud neist aru!» sulle... raamatu just siis, kui tal olnuks põhjust hakata põhjalikult süvenema.»

Nii ka kõik see «ülemõistuslikkus» ja «müstilisus», mis näib kaasaegse füüsikaga seotud olevat, tähendab tegelikult ainult meie esialgset võrastust ja nõutust meile täiesti uute, senitundmatute loodusnähtuste valdkondade avanemise ees;

vajaduse ees luua uusi teooriaid, võtta kasutusele uusi mõisteid, luua uut keelt uuelaadilise maailma mõistmiseks.

XX sajandi füüsika on avanud inimestele täiesti uudse, üliväikeste ruumiliste pikkuste ja ajavahemike aatomisese maailma — mikromaailma koos selle uuelaadiliste ning ainult seetõttu kummalistena näivate omadustega. Järelikult pidi ta ka selle kirjeldamiseks andma uuelaadse teooria (kvantteooria). Meie sajandi füüsika on inimesi tutvustanud ka väga suurte kiiruste maailmaga ning koos sellega näidanud ruumi, aja ja liikumise mõistete suurt sisemist rikkust ning keerukust. See põhjustas kaasaegse õpetuse tekke ruumist, ajast, liikumisest ja gravitatsioonist — relatiivsusteooria.

«Minu ea jooksul
on teadmise helesinine liilia,
helesinine liilia Andromeeda udukogust õiega,
kasvanud Maa mullakübemelt
ruumi
kümnetuhandekordse valguse kiirusega.»

Neid Jaan Krossi värsse võime vaadelda kogu XX sajandi teaduse ja sealhulgas eriti kaasaegse füüsika olemust sümboliseerivatena. Meie sajandil on toimunud inimeadmise tõeliselt hiiglaslik sөөst kaugusse ja sügavusse, looduse keerukustesse ja peensustesse. On saanud tuntuks õige tohutul hulgal materia ehituse kõige «intiimsemaid» saladusi, on saanud tuntuks füüsikalised objektid ja füüsikaseadused ka kosmose miljardi-valgusaastastes avarustes. Ja mis eriti tähtis — kõige selle juures on tulnud eredalt ilmsiks, et ümbritsevas maailmas on tohult palju sellist, mida me ei saa tajuda vahetult meeltega; palju sellist, millega me tavalises mõttes kokku ei puutu, mis aga siiski on tunnetatav ja mis kõik siiski looduses äärmiselt tähtsat osa etendab.

KUNSTNIK JA AEG

Ajastu teaduslik maailmapilt, tema mõttetase on alati vajutanud oma pitseri tõeliselt kaasaegsele kunstile. Teaduse poolt inimkonnale avatud uued loodusnähtuste valdkonnad, eriti uued tunnetuslikud võimalused on alati rikastanud inimesi ümbritsevat tegelikkust. Need uued valdkonnad, uued tunnetuslikud haarded on olnud ühtlasi uuteks inimkonna elutegevuse aladeks. Järelikult on nad pidanud ka tõeliselt kaasaegses kunstis kui kaasaegse tegelikkuse peeglis avalduma.

Austria silmapaistvast näitlejast Josef Kainzist, kelle suur tõus algas koos elektriajastuga, kirjutab Voldemar Panso raamatus «Töö ja talent näitleja loomingu»: «Elektrilamp pimestas silmi, elektrist laetuna ilmus lavale uus näitlejatüüp, ajastu närvleva tuksega, värelev, tuline, piksena raksatav. Elektriajastu oli alanud ja Josef Kainz oli selle poeg. «Dünaamiline», «laetud», «elektriseeriv» — uued mõisted kanti üle teatrikeelde, et iseloomustada Kainzi mängustiili.»

Sajandivahetuse suur muusikanovaator Claude Debussy märkis, et aeronautikaajastul on õigus omadele, just talle spetsiifilistele meloodiatele.

On muidugi selge, et meie kosmonautika- ja aatomiajastu õigused pole väikesemad. Pigem vastupidi. Ka meie kaasaeg vajutab oma spetsiifilise pitseri kunstile. Oma osa peab selles olema samuti kaasaegsel teaduslikul maailmatunnetusel.

Voldemar Panso kirjutab: «...on olemas ajastu — XX saj. teine pool. See ajastu on täis jahmatavaid sündmusi, tormilist arengut ja äärmuseni kruvitud seesmist pinget. Ta ootab tegusid kõigilt, mis oleksid vastavuses ajaga.» Vastavu-

ses olla ajaga — selleks on kindlasti vaja kõiki muutusi meie ümber näha ja tunda, nii inimestevahelistes suhetes ja ühiskonna elus kui ka teaduslikus maailmapildis. Ja neid muutusi «peab mõistma ainult tõlkida oma kunstikeelde». Panso rõhutab: «Maailm on XX sajandil muutunud rohkem kui võib-olla kõigil sajandeil kokku. Küllap peab olema siis palju muutusi ka selle sajandi peegeldajas — kunstis.»

Meil on muidugi põhjust paljudegi seni loodud suurepärase ning kaasaja hingusest kantud kirjandus-, kujutava kunsti ja muusikateoste üle tõelist rõõmu tunda. XX sajandi elu- ja maailmatunnetuse paljud aspektid pole võõrad meiegi väikse sünnimaa tänapäevasele kunstile. Ent ei ole vist eriti suur norimine, kui väita, et paraku tundub ikka veel päevakajalisena ka vene poeedi Boriss Slutski tuntud luuletus «Füüsikud ja lüürikud», millest toome siin katkendi Jaan Krossi tõlkes:

«...leidmata on jäänud
mingid tähtsad tõed me teostel,
liiga vagusad on käänud
meie magusail trohheustel
ning me ratsud näivas kaoses
tiivust väetid on mis kole...
Sestap füüsikud on au sees,
sestap lüürikud ei ole.»

On vist vastuvaidlematu tõde, et mida sügavamalt tajub kunstnik aja vaimu, mida põhjalikumalt ta tunneb oma aja mõttelaadi, seda suurem on tema loomingu jõud ja laeng kaasaegsete jaoks. Stanislavski loetleb «talendi õige toidu» hulgas kunstiliste muljete ja ülendavate huvide kõrval ka teadmisi teaduse vallast. John Bernal kirjutab raamatus «Teadus ühiskonna ajaloos»: «Mida suurem on inimene, seda rohkem haarab teda tema aja vaim, ainult nii saab ta sellest küllalt avara ettekujutuse, mis võimaldab tal tunnetamise ja tegutsemise laadi põhjalikult muuta.»

Kindlasti tuleb kaasaja kunstnikul arvestada, et «rohkem kui kunagi varem vajab publik tänapäeval... mõtiskluste kaaslast ajastu keerulistes probleemides, mikro- ja makrokosmosesse avardunud maailmapildis» (V. Panso). Tänapäevalgi tuleb kunstnikul olla «aja koondatud, lühike kroonika», nagu on öelnud Hamlet. Ja ka kaasaegse teadusliku maailmamõistmise osas.

On toimunud ka huvide olulisi nihkeid tänapäeva kunstipublikus. On ju märgatavalt suurenenud teaduse, sealhulgas ka füüsika ja teiste reaalteaduste alal töötajate erikaal nende hulgas, kes vajavad kunsti. Uute, kaasaja teaduslikust maailmapildist hingestatud teemade, mõtteniitide ja loominguliste impulsside ilmumine kunsti huvitab väga. Neid huvitab kunstis kaasaegne elutunnetus kõige sügavamas ja kõige täielikumus mõttes.

Kas ei ole ka kirjanduse ja üldse kunsti üheks ning seejuures ühiskondlikult vägagi tähtsaks eesmärgiks (teiste kõrval) sisendada vaimuvärskust, erksust, virgutada mõtet tööle, teritada mõtet otsivaks? Läheb ju igapäevases elus ja töös kõigil seda vaja. Kas ei oleks tänapäeval siis vaja ikka enam kunstiteoseid, mille puhul on hädavajalik mõttetöö, mille puhul esteetiline nauding on seotud vaimsete pingutustega? Tänapäeva teaduse ja sealhulgas füüsika mõttemaailma tundmine annaks aga suurepäraseid loomingulisi impulsse selliste teoste loomiseks.

Muidugi on vaja kaasaegset teadust väga hästi tunda, et temalt loomingulisi impulsse saada, et originaalseid mõtteassotsiatsioone tabada, et kaasaegse teaduse ja tema poolt antud maailmapildi hõng kunstiloomingusse tuua. Ei saa läbi sellise suhtumisega teadusesse, nagu näiteks võib lugeda J. Jevtušenko «Autobio-

graafiast»: «... я не способен понять, что такое электричество и откуда оно берется.»

Kunstiinimeste vajadust tunda kaasaegset loodusteadust rõhutas juba Maksim Gorki. Loetlenud terve rea teaduslikke raamatuid, märkis ta ühes kirjas: «Need raamatud juhivad Teid kaasaegse katselise teaduse kõige huvitavasse ja revolutsioonilisemasse valdkonda — materia ehituse uue õpetuse valdkonda. Just selle distsipliini tundmine on fundamentaalset laadi teadmine, mis on meie ajastu mõtlevale inimesele täiesti vajalik.» Aga kas XX sajandi teisel poolel ei peaks kunsti looma just mõtlev inimene?

Füüsikute-lüürikute vaidluse puhul kutsus poeet Pavel Antokolski teisigi poeete üles omandama seda laia silmaringi, mida «meie ajal annab üksnes loodusteadus, ainult täppisteadus». Ja ta lisas, et «... kui meie aja poeedi jaoks ei kõla muusika ja rütmina Herakleitose voolav Universum ja märgitud aatomite liikumine vere ringesüsteemis, siis tähendab see, et ta ei ole veel meie aja poeet. Kui ta ei ole veel veetnud unetuid öötunde, püüdes ... tungida materia saladustesse, mida on avanud XX sajandi füüsikud, kui kogu see valdkond pole kõitev poeedi jaoks, siis järelikult ta pole üldsegi poeet.»

Ent kui kunstnik on ühel või teisel viisil inspireeritud kaasaja teaduslikust maailmapildist, siis kehtib tema kohta ülimal määral ka Ernest Hemingway' üldtuntud «tähenamissõna» jäämäest. «Kui jätab välja selle, mis sa tead, siis jääb see, mille sa välja oled jätnud, ikka alles ja avaldub sinu töös. Kui aga kirjanik jätab välja selle, mida ta ei tea, siis on tühikud selgesti nähtavad...» Nii on ka kaasaja teaduse sünnitatud «jäämägi» kunstiteoses seda tugevam, mida rohkem kunstnik teab teosest väljajäänud ainest. Teadmatusest väljajätmine toob paratamatult kaasa augu tekke teosesse. Analoogilist mõtet arendab Voldemar Panso, kui ta kirjutab näitlejaisiksuse kohta, et see peab olema kui «miljonist killust loodud mosaiik, v a i m s e t a g a m a a ja oskuste kokkuvõte, igavesti muutuv ja igavesti kujunev» (minu harvendus — A. K.).

On olnud vägagi meeldiv kogeda, et tänapäeva kunsti, eriti tänapäeva kirjandusse ja filmikunsti on juba mitmete tõsiste saavutustega astunud kaasaegsest teadusest inspireeritud teemad, probleemid, loomingulised impulsid, mõtteassotsiatsioonid. Nii on see olnud maailma ja üleliidulises mastaabis. Ja suuresti rõõmustavalt ka eesti kunstiloomingus.

Pakub tõsist heameelt lugeda, et nii mõnelgi meie kirjamehel, kui Mats Traadi sõnu kasutada,

«... peas kui ravimatu vähk
kummitab kaunis Galaktika»,

et ka kunstirahvas on valmis hüüdma: «Teie terviseks, maserid, laserid, sünkrofasotronid, robotrobinsonid!»

Väärivad tähelepanu nende kunstiinimeste pingutused, kes tõsiselt tahavad kaasaegse teaduse mõttemaailma tõelist olemust tundma õppida ning sellega endale huvitavaks kunstiloominguks vajalikku «vaimset tagamaad» ja «jäämäe» kujundamise võimalust luua, olgugi et pole kerge kaasaja teaduse kõigist saavutustest aru saada, tänapäeva teaduslikku maailmapilti täiuseni tundma õppida. Aga keegi ei peaks kahetsema selleks kulutatud vaeva. Sest nagu ütleb Walt Whitman oma suurepärasel «Laulus maanteest»:

«... on alguses
looduski karm ning arusaamatu,
ära julgust kaota, pea vastu, on olemas jumalikke asju,
hoolega varjatuid,
usu mind, on jumalikke asju, kaunimaid, kõigest
kaunimaid.»

FÜÜSIKA JA UUED TEEMAD NING MÖTTELAENGUD KUNSTIS. ILUSA SFÄÄRI LAIENEMINE

Avades kaasaja füüsika ja aktuaalsete ühiskondlike probleemide sügavaid seoseid, jutustab aatomifüüsikute elust ja tööst M. Rommi ja D. Hrabrovitski poolt loodud ja üks viimase aastakümne tugevamaid filme «Ühe aasta üheksa päeva». Laialt on tuntud Danil Granini romaan füüsikutest-äikeseuurijatest ja selle alusel tehtud film «Ründan äikest». (Et see romaan ja film jutustavad mitte ainult äikese kui loodusnähtuse ründamisest füüsikute poolt, vaid ka põhimõttekindlast ning äikeselist atmosfääri mittekartvast võitlusest konservatismi ja karjerismi vastu, siis minu arvates oleks pealkirja «Иду на грозу» tõlge «Lähen äikesesse» ammendavam käibelolevast.)

Noorte füüsikute elust, tööst ning püüdlustest räägivad veel vaatamist vääriavad filmid «Newtoni tn. 1» ja «Tere, see olen mina!». Hiljuti meie hulgast lahkunud Nõukogude Liidu rahvakunstniku Nikolai Tšerkassovi loominguliseks testamendiks kujunes füüsiku osa — akadeemik Dronovi roll sügavalt tähendusliku pealkirjaga filmis «Kõik jääb inimestele». Füüsikal ja astrofüüsikal, nende teaduste suurel sisemisel poeesial on suur osa Vadim Koröstõljovi romantilises draamas «Brigantiin» ja selle peategelase, füüsikaõpetaja Lavrovi saatuses.

«Füüsikateemaliste» kunstiteoste siintoodud kaugeltki mitte täielikku loetelusse (on piiratud ainult nõukogude autorite mõningate kõige tuntumatega) kuulub paraku ka astrofüüsikutest ja nende tööst rääkida tahtev eesti superfilm «Supernoova». (On küll väga kurb, kui just selle filmi alusel kujuneb meie laiemal üldsusel ettekujutus Tõravere observatooriumist, seal tehtavast tööst ja sealsetest noortest astrofüüsikutest.)

Nii on füüsikud, nende mõttemaailm ja neid huvitavad probleemid, füüsikute kõitev, kuid sageli väga raske töö, füüsika sotsiaalne aspekt juba mitmete kunstiteoste aineks. Kahtlemata peegeldab see füüsika suuresti kasvanud osatähtsust tänapäeva inimkonna elus ja väljendab tema poolt inimkonna vaimsele näole avaldatavat mõju. Siin avaldub ka füüsika tänapäevane populaarsus. Samal ajal on sellised kunstiteosed muidugi aidanud ka füüsikat veelgi enam populariseerida, füüsikute tööd ning kaasaja füüsika eksperimentaalvahendite arsenalit tutvustada.

Kuidas on aga seni lood olnud kaasaja füüsika, tema poolt avatud uute nähtuste valdkondade ning uute tunnetuslike võimaluste sügavama mõjuga kunstiloomingule?

Tänu kaasaja füüsikale tunneme loodust palju sügavamalt. Ja kindlasti on meil siis ka võimalik looduse ilu sügavamalt tajuda. Uute loodusnähtuste valdkondade avanemisega, inimtunnetuse uute võimaluste tundmaõppimisega peab laienema ka ilusa sfäär.

Jaan Kross kirjutab: «Olen matemaatikuid mitmel puhul mõne valemi kohal kuulnud rõõmustavat: kui ilus valem! Kas rõõmustavalt ilusa sfäär on siis nende jaoks nende valemite võrra kitsam? Muidugi mitte. Avaram on ta. Ja ses leius on kübeke lootust avardumisele ka mu enese jaoks.»

Ilutunne, millest võib osa saada valemite puhul, on hästi tuttav ka füüsikutele. Just füüsikas võib tajuda, kuidas kõige keerulisemaid ja mitmepalgelisemaid loodusnähtusi on võimalik kirjeldada harmooniliste ning elegantsete matemaatiliste võrrandite ja teooriate abil, just siin võib tunnetada matemaatika heuristilisest jõust sünnitatud suurt esteetilist naudingut, kui «sumisev elektronaju püüab integraali kõvera konksuga teadmatusest siputavaid saladusi», nagu on piltlikult matemaatika osa kohta teaduses öelnud Enn Vetemaa. Ilu ja esteetilise rahulduse tunnet võimaldab ka füüsika poolt ilmsiks toodud looduse sügav seesmine har-

moonia, seda võimaldab «kujutlematu kujutlemine» mikromaailmas ja «haaramatu haaramine» kosmose avarustes.

Tee kunsti peavad leidma samuti kaasaja füüsika poolt avaldatud loodusetunnetus, uued tundmaõpitud nähtuste valdkonnad. On ju loodus alati olnud kunsti objektiks. Sest «...ookean väärib samuti kirjeldamist nagu inimenegi», on öelnud Ernest Hemingway. Tee kunsti peavad leidma füüsika tänapäevasest maailmapildist, füüsika uusimatest saavutustest genereeritud loomingulised impulsid, mõttelaengud, assotsiatsioonid. See annaks kunstile veel palju rikkust juurde.

Eesti kaasaegsest kirjandusest võib juba nii mõnegi näite leida kaasaegse loodusteaduse, sealhulgas ka füüsika poolt avardatud loodusetunnetuse mõjust ja uute loodusnähtuste valdkondade poeetilisest kujutamisest. On kirjutatud inspireerituna kosmosest ja kunstlikest kuudest, Kassiopeias ja antimaaailmadest, valguse olemuse seesmisest dialektikast ja aatomituuma kätketud jõust.

Meenutagem siin huvitavat laboratooriumipilti Enn Vetemaa tekstist Arvo Pärdi oratooriumile «Maailma samm», milles avaneb kaasaegse keemialaboratooriumi poesia ja romantika, kus on sündimas uued ained. Ja ons see siis tõepoolest nii kuiv ja igav, ons see tõesti poeesiale ebasobiv ainevald, kui «...retordis mänglevad kvantide kiirgustes lahtirebitud valentssidemete otsivad käed...», kui «...ühel hetkel, mida iial varem pole olnud, süsinik püüab vesiniku rabelevad sõrmed...» ning siis «...rahunenud aatomite read rivistuvad pikkadeks ahelikeks...», kus «...süsinik ja vesinik, hoides üksteise käsi, on häbelikud ja õnnelikud kui noorpaar?»

Ei, kuiv ja igav pole see kahtlemata. Ning kindlasti ka mitte poeesiale kõlbmatu ainevald. Meie igapäevaste tundmuste sfäärist on aga see temaatika ainult seni eemale jäänud. Ta on lihtsalt esialgu võib-olla harjumatu ja võõras. Kuid Vetemaa on siin siiski osanud midagi uut poesia jaoks näha ja niiviisi rikastanud poesia ainevalda. Ja sama tõdeme Jaan Krossi, Mats Traadi, Jaan Kaplinski puhul.

Kaasaegne füüsika on oluliselt rikastanud aja, ruumi, kiiruse, energia ja teisi mõisteid. Ent neil mõisteval on tähtis koht ka kogu kaasaegses elu- ja maailmatunnetuses. Kaasaja teadusliku maailmapildi poolt antud mõtteimpulsid võivad viia paljudegi probleemide üleskerkimisele vägagi mitmekesiste mõtteassotsiatsioonide läbi.

«Noorte Hääl» avaldati hiljuti kirjanik Danil Granini poolt püstitatud küsimus ajaprobleemi tekke kohta kaasaegses kirjanduses. Ja tõepoolest — kas neis faktides, et «romaani tegevus aheneb ühe päevani, mõne tunnini, minutini...», et «...olevik seguneb mineviku ja tulevikuga, ajamastaabid muutuvad vabalt...», et «...aeg muutub diskreetseks», ei kajastu omapärasel (ja muidugi mitte alati kõige vahetumal) viisil kaasaegse füüsikalise maailmapildi mõju kunstile? Kas need asjaolud, et nii mõneski romaanis või novellis «tänapäeval me enam ei liigu, me lihtsalt kukume ühest maailmast teise, me saame järsku uue tegelikkuse tunnistajaiks», pole mitte omapärasteks mikromaailmale omaste kvantühüpete olemasolu poolt tekitatud mõtteassotsiatsioonideks?

Kaasaja teaduse poolt võimaldatud kiirused ja kaugused virgutasid 1959. aastal Voldemar Pansot «Sirbi ja Vasara» veergudel kirjutama kosmoseraketi ja teatri vahekorras. Ta rõhutas, et «11,2 tuleb arusaadavaks teha, lahti mõtestada, kujutlusvõimega laadida...» Ja esitas küsimuse: «Maailmapildi ja «mänguvälja» avardumine, kiiruse, kauguse ja energia, aga sellega ühtlasi ka aja uued mõisted, kas see kõik ei löö segi meie teatri praeguse mänguvälja...?»

Kaarel Ird on kirja pannud järgmise mõttemõlgutuse: «...mida kõrgemale ja kaugemale kosmosesse jõuavad inimese viia need insenerid, kes tegelevad teh-

nikaga, seda sügavamale inimhinge peavad tungima need insenerid, kes tegelevad inimhingega.»

Voldemar Panso veenab meid oma näitleja loomingut käsitlevas raamatus samuti selles, et raketid ja laser — need kaasaja füüsika lapsed — pole sugugi nii kaugel kunstist. Raketiga on Panso võrrelnud teatrietenduse sündi, märkides seejuures, et just «raketid on ajastu sümbol». Laseriga on ta leidnud analoogiat näitleja töös. «Kui teadlased tõendavad, et valguskiirega võib keevitada metalli ja lõigata läbi sambaid (kogu asi on energia tiheduses), miks ei või siis näitleja, kes oskab oma energiat tihendada ja kindlasse suunda paisata, mõjutada inimesi, panna mõtlema ja kujutlema nii, nagu tema tahab.» Lisagem siin vaid: ja samuti teised kunstimeistrid!?

«Kassiopeias» annavad Mats Traadile rikkalikku materjali mõtteassotsiatsioonideks tähtede plahvatused, neutriinod, «tavalise» maailma ja antimaaailma sümmeetria, mitteloodusliku iseloomuga kosmiline raadiokiirgus ja veel palju teisigi asju kaasaegsest füüsikalisest maailmapildist. Traat inspireerib

«See meeste mõttemõkade tants
võimatut võimaliku piiril»,

mida tunnetame tänapäeva füüsikas ja küberneetikas. Traat püüab näidata, et tõepoolest «uus mõtlemine, uus dialektika kasvab võitmatult peale nagu rohi» ja et «vanade mõtete põlenud palgiotsad lükkab teelt elektronbuldooser».

On muidugi täiesti omaette küsimus, kas Vetemaa «Laboratooriumis», Traadil «Kassiopeia» ja teised nende sarnased on šedöövrid oma poeetilise jõu ning kunstiliste väärtuste poolest või kas nad ka teaduse küllalt sügavast tundmisest kõnelevad. Küllap on neis paljugi vaieldavat ja nende puhul võib üles kerkida mõnigi küsimus. Kas näiteks Mats Traat «Kassiopeias» ei kasuta siiski mõnikord liiga vabu, liiga meelevaldseid, liiga nõrgalt seostuvaid assotsiatioone? Kas ta liiga kergekäeliselt ei käi ümber teaduslike mõistete ja kaasaegse loodusetunnetuse saavutustega? Jne. Sellised probleemid vajavad muidugi analüüsi ja vaieldemist. Ent kõigele vaatamata on selliste teadusest inspireeritud luulepalade ilmumine ikkagi rõõmustav ajamärk.

Üldse on vägagi raske ja komplitseeritud probleem, kuidas kunsti ainevalla laienemine kaasaegse teaduse vahetult mõjul just konkreetselt peaks välja nägema, millised teed oleksid siin kõige viljakamad. Enesestmõistetavalt peavad sellised uuelaadilised kunstiteosed sündima kunsti seestmiste seaduste ja esteetika seaduste kohaselt. Seejuures aga teaduse vaimu ignoreerimata, teaduse tõesid labastamata.

Oma kirjutuses «Sisust, vormist ja kaasaegsusest kunstis» ajalehe «Sirp ja Vasar» veergudel (5. juulil 1963) ütles Kalju Uibo: «Meil on avaldatud mõtteid, et kaasaja teaduse avastused mikrokosmoses ja kosmiliste kauguste vallutamine avab kunstile uue valdkonna, laiendab tunduvalt kunsti sisu sfääri... Siin on ilmselt tegemist kunsti ja teaduse objekti ning funktsiooni segiajamisega.» Kas ei mõista ta selles kirjutuses kunsti valdkonna laienemist aga väga kitsalt ja väga otseselt? Muidugi tuleb nõustuda, et «värvilaikude ja joonte juhuslikud kombinatsioonid või lihtsalt virr-varr ei tähenda veel elementaarosakeste, ruumi, aja jt. mõistete kaasaegse mõistmise kujutamist» ja et «abstraksionistide» teoste pealkirju, nagu «Neljamõõduline maailm», «Kontinuum»,... jne. võib uskuda niisama palju kui nimetust «Elevant kanguru puuri kohal». Ent kui kunsti valdkonna laienemist kaasaegse loodusteadusliku maailmapildi ajendusel mõista mõnevõrra laiemalt ja mitte nii väga otseselt? Kui seda ainevalla laienemist mõista nii, nagu oli juttu eespool?

Jaan Kross on kirjutanud samuti «Sirbi ja Vasara» veergudel (19. juunil 1964):

«...kui ajalehed, mis levivad päevast päeva kümneis tuhandeis eksemplarides, räägivad päevast päeva gammadefektoskoopidest ja raadioteleskoopidest, siis on ju küll ammu hilja arvata, et karjakellad ja sepaalasi on poeetilise sfääri piiri-märgid». Ja järgides neid mõtteid, on tahtud käesolevaski kirjutuses kutsuda kunstirahvast üles vabanema kohmakusest ja kunstipublikut laiskusest selles «suures ühises võitluses, mida kaasaegne luule [loe: kunst — A. K.] on pidamas intellektuaalselt aina vallutatava ruumi poeetiliseks hõivamiseks».

KAASAEGNE FÜÜSIKA JA OPTIMISM

Toetudes idealistlikule filosoofiale, on sageligi püütud kaasaegset füüsikat ära kasutada pessimismi ja kindlusetuse meeleolude loomiseks, dekadentliku kunsti seaduspärase tekke põhjendamiseks. Nii kirjutab ameerika kunstiteoreetik Peter Blanc: «Tänapäeval tõendab meile teadus, et me elame varjude maailmas, niivõrd abstraktses maailmas, et on võimatu kujundada mingit mõttelist pilti sellest, mis tegelikult toimub... Võrreldes sellega oli XIX sajandi materiaalne maailm inimese jaoks heaks ja mugavaks ümbruseks. ... Tänapäeval ei ole enam mitte midagi järele jäänud mateeriast, ja igasugune püsivuse aspekt on muutunud illusiooniks.» Siit järgnevad edasi vähelohutavad perspektiivid kaasaegse inimese ja kaasaegse kunsti jaoks: «... Tänapäeva kunsti paradoks seisab selles, et see, mida seni tunti realismi nime all, kujutab endast tegelikult eemaldumist reaalsusest... Inimese seos Universumiga ei saa enam mitte kunagi lähedasemaks, kui on see karmilt poolreligioosne usklikkus, mis tänapäeval iseloomustab nii paljude kunstnike ja õpetlaste mõttelaadi...»

Füüsikutel kui juba oma elukutse tõttu tõelistel materialistidel ja dialektikutel on üpris nukker lugeda sääraseid mõtteavaldusi ja järeldusi, mis liiatigi öeldakse saadud olevat kaasaegse teaduse, esmajoones just füüsikateaduse põhjal.

On tõsi, et kogu füüsika (nagu üldse kogu teaduse) arengulugu on olnud ka tõeline «ideede draama», nagu seda nimetas Albert Einstein. Siin on olnud paljudi ekslemisi ja kibedaid peitumusi, siin on inimesed ajutiselt paljusidki kordi tunnetanud oma jõuetust. Ent varem või hiljem on loov inimgeenius leidnud tee ka edasiminekuks, saanud teadlikuks oma jõu suurendamise viisidest ja alistanud endale ikka uusi looduse valdkondi, järjest laiendanud tunnetatava sfääri.

On tõsi, et XX sajandi teadus ja esmajoones füüsika on eredalt ilmsiks toonud inimese meelte suhtelise piiratuse. Me teame, et inimene suudab oma meeltega vahetult tajuda ainult murdosa looduse mitmekesisusest. Aga seejuures on teadus relvastanud inimesi ka täiesti uuelaadiliste looduse tunnetamise vahenditega, mis täielikult korvavad meie meelte puudujäägid. Inimesi aitavad fotoemulsioonid, termopaarid, fotoelemendid, transistorid, ostsilloskoobid, loendajad, udukambrid, raadioteleskoobid, elektronmikroskoobid ja terve rida teisi tarku seadmeid. Kaasaja füüsika tehniliste vahendite abil võib inimene tähtede temperatuuri mõõta, Kuu tagumist külge uurida, mikroosakeste muundumisi jälgida, nii mikromaailma üliväikestest ruumpiirkondadest kui ka kosmose ülikaugetest regioonidest informatsiooni hankida. Kõige selle tõttu suudame loodust hoopis ulatuslikumalt ja täiuslikumalt tajuda, kui seda võisid meie sajandi alguse inimesed. Ja tunnetuse tee ei peagi olema ainult otsene.

«Looduse tunnetamise protsessis on inimene võimeline ennast lahti rebima oma kujutlusvõimest, on võimeline avastama ja tunnetama isegi seda, mida ta pole võimeline ette kujutama,» on öelnud nõukogude füüsik Lev Landau.

Kaasaegne füüsika on näidanud, et ka siis võib tegelikkust tunnetada, kui tuleb paratamatult apriorsetest piltlikkuse ja «silmanähtavuse» nõuetest loobuda ning kui olukordi pole enam võimalik ette kujutada.

Seejuures on tunnetuslikust aspektist suur osatähtsus matemaatikal, mida tänapäeval õigusega võib ka füüsikute (teadlaste) «kuuendaks meeleks» nimetada. On ilmne, et «matemaatika on meie kirjaoskuse loomulikuks ja kaasajal ka tingimata vajalikuks jätkuks», et «matemaatiliste valemite abil saab inimene kirja panna niisuguseid mõtteid, mida sõnades väljendada oleks väga raske, kui mitte päris võimatu», et «osata matemaatikat, see ei tähenda mitte lihtsalt arvutusoskust, vaid oskust tunda uut ning väga rikast keelt» (Harry Öiglane), et ilma selle keeleta oleks looduse tunnetamine tänapäeval täiesti võimatu.

Füüsika on õpetanud paradoksaalsetenagi tunduvate faktide ees hirmu ületama ning selliseid paradoksaalseid fakte harmoonilisse maailmapilti lülitama. Mis sellest, et mõnelgi juhul on tulnud hakata loodust n.-ö. meeletute teooriatega tõlgendama. Mis sellest, et on tulnud luua selliseid kontseptsioone, mis esialgu näivad täiesti pöörastena ja vasturääkivatena «ilmsetele» loogilistele skeemidele, «tervele mõistusele» ning vaatluste «silmanähtavatele» tulemustele. See on olnud sageli lihtsalt ainuvõimalikuks teeks tundmatute looduseaduste olemuse avastamisel.

Tänapäeva füüsika on näidanud mitte üksnes inimtunnetuse hiiglaslikku jõudu, vaid ka tema tõeliselt piiramatuid võimalusi. «Ma olen sügavalt veendunud selles, et tase, mille füüsika on saavutanud tänapäeval, on üleminekutase, s. t. ta on ainult üks aste meie loodusteadusliku maailmapildi evolutsioonis, ning tuleb oodata, et see evolutsioon ei peatu, nagu ei peatu bioloogiline evolutsioon,» kirjutas 1963. aastal meie sajandi üks suuremaid füüsikuid Paul Adrien Maurice Dirac. «Võib täiesti kindlalt arvata, et paljud olemasolevad probleemid lahendatakse alles pärast olulisi muutusi meie fundamentaalsetes ideedes.»

Seega muutub meie füüsikaline maailmapilt tulevikus kindlasti veelgi rikkamaks ja täielikumaks. Avastatakse uusi põhiprintsiipe ja luuakse uusi teooriaid, mis kirjeldavad loodust senisest veelgi sügavamalt. Muidugi ei heida füüsika edasine areng seejuures üle parda seniseid, vanu teooriaid. Ta ainult näitab ära nende kehtivuse piirid. Füüsika areng tähendab vaid inimtunnetuse tõusu veelgi kõrgemale kvalitatiivsele tasemele, see kujutab endast A. Einsteini ja L. Infeldi sõnade järgi «uut mäkketõusu, kus avanevad uued ja avaramad vaated».

Niisiis mitte inimvaimu mannetus, vaid inimvaimu triumf, mitte maailma tunnetamise võimatus, vaid potentsiaalne võimalus tunnetada ka looduse kõige sügavamaid saladusi, mitte pessimism ja dekadentlikud meeleolud, vaid optimism ja usk inimgeeniuse jõusse — need on järeldused, mis tulenevad kaasaegse loodusteadusliku maailmapildi tõsisest ning mitmekülgsest analüüsist. Tänapäeva teadus on meid veennud, et tõepoolest

«... pole kapla
ega vaia,
mis me teadmisteapla
ja jultunud vaimu
veel kinni peaksid...»

(J. Semper)

Kaasaegne teadus kui inimese mõistuse ja kätesavuse hiiglsaavutustega püstitatud hoone on saanud ilusaimaks kinnituseks Hamleti sõnadele: «Milline meistriteos on inimene, kui ülev mõistuselt, kui piiritu võimeis, kujus ja liigutustes, kui sihiteadlik ja imetlusväärne tegudes, kui sarnane inglile mõistmiselt, kui sarnane jumalale: maailma ilu, kõige elava tipp...»

Hinnates kaasaja teaduse saavutusi, lõpetab väljapaistev ameerika astronoom Harlow Shapley oma raamatu «Tähtedest ja inimestest» sõnadega: «... veel kunagi varem pole arengut tõkestav ebauusk tänu inimese mõistusele nii laial rindel»

taandunud. Mõtlemine asendab usku üleloomulikesse jõududesse. Mõistus on haaranud paljud eelpostid meie paratamatult kestvas võitluses Tundmatu türan- niaga. Niisuguste probleemide lahendamisel, nagu elu tekkimine, nukleonide seostungid, tähtede liikumine täheparvedes, mõtlemisprotsessi elektrokeemiline dünaamika või mõne materiaalse maailma põhientiteedi olemus, ei tarvitse me enam abi otsida väljastpoolt loodust. Kõigile niisugustele küsimustele võime läheda mõistuse positsioonidelt.»

Milliseks tugevaks aluseks võimsa mõttejõuga optimistlikule kunstile võib seega olla kaasaegne teaduslik loodusetunnetus kui suurepärase tõestus inimtunnetuse ja inimvõimete mitte kunagi lõppevale avardumisele! Teadmine, et looduses on olemas palju enam, kui silmaga näha ja käega katsuda saab, suunab meid uute võimaluste ja ideede otsingutele ka kunstis. Uusi mõttelaenguid võivad anda kunstile kaasaja teaduse paradoksid ja nende veelgi paradoksaalsemainsa näivad lahendused, tänapäevasele teaduslikule maailmapildile omane sügav dialektika ja «ühendamatu ühendamine».

Voldemar Panso kirjutab oma «individuaalsest ideest» — Inimesest. «Mida suuremad avastused, seda enam olen imetlenud inimest — kõige kummalisemat, kõige vastuolulisemat ja kõige võimsamat ning kõige keerulisemat orgaanilise elu vormi... Ja kui minus elustub see «individuaalne idee», ma süttin, elavnen, põlen, avardun mõttelt ja pulbitsen energiasti.» Ning kõik, mis puudutab seda «ideed» ükskõik mis aspektist, äratub «...loomingulise fantaasia ja energiaküllusest võin saada enda jaoks ebatavalise loomingujõu». Kuivõrd haaravalt aga puudutab sellist «ideed» kaasaja teaduses kehastunud inimlik geenius! Ja just seda teaduse võimet, mis aitab kinnitada optimistlikku usku inimloomuse võimsusse ja loomingujõudu, tahakski pidada kaasaegse tunnetusliku loodusteaduse kõige inimlikumaks ja väärtuslikumaks mõjuks inimkonna vaimsele näole.

Paratamatult on samuti seotud tänapäeva teaduse mõjuga inimeste maailma- ja elutunnetusele kaasajale omane inimese tegude ja nende tagajärgede, inimtunnetete, aga samuti looduse inimestest n.-ö. võõrandumise probleem. Ka tänapäeva teaduse puhul inimesed nagu lakkaksid üha enam olemast oma maailma tsentriks, nagu langeksid üha enam sõltuvusse aparaatidest ja seadmetest. Inimese osatähtsus looduse tunnetamisel näib muutuvat üsnagi tühiseks, sest ikka keerukamaks muutuvad tunnetuskanalid, ikka rohkem käsitleb teadus looduse valdkondi, millest pole enam mingit vahetut kogemust. Teadus näib inimesele üha enam kinnitavat, et elame tõepoolest «sel õudselt külmal ajastul, millal kõige üle valitsevad masin ja matemaatiline valem», nagu on kirjutatud «Kaluri pojast» Vilis Lācis.

Nāhes teadust ainult sellises valguses, suutmata mõista kaasaja teaduse osa inimesele tõeliselt tänapäevase erilise jõu andjana, võib «võõrandumistunne» muidugi viia ettekujutusele inimese mahajätusest ja mannetusest, võib sünnitada pessimismi ja resignatsiooni. Nii võib teaduse ja tehnika progress tõepoolest näida vaid inimvaimu rõhuvana ning kõike ilusat ja vaimset tapvana.

Ent kas siis kaasaegne loodusteadus tõepoolest «võõrandab» inimest loodusest ja tema enda tegevuse viljadest? Kas pole inimese seos loodusega tegelikult veelgi tihedamaks muutunud? Kas muutudes üha rohkem Kõikemõistjaks, vallates üha täiuslikumaid tunnetusvahendeid, ei või inimene end tegelikult ikka rohkem looduse lahutamatu osana tunda? Antoine de Saint-Exupéry on kirjutatud: «Algul näis, et masin eemaldab inimese loodusest, kuid ta allutab inimese veel tugevama looduse suurtele probleemidele. ...Masin ei ole ju eesmärk. ...ta on tööriist... Tööriista taga või tema kaudu leiame uuesti vana looduse, aedniku, meresõitja või poeedi looduse.»

See suur prantslane on samuti märkinud: «Targa aparaadi käsitlemine ei ole seinud sinust kuiva tehnikut. Mulle tundub, et need, keda kohutab liialt meie

tehniline progress, ajavad segi eesmärgi ja abinõu.» Ja nii on muidugi ka tunnetusliku loodusteadusega. Iga meie uus edusamm tunnetusvahendite täiustamisel on vaid abinõu, et teha teadus üha sügavamalt inimlikumaks ja anda inimesele võimalusi tajuda üha kõikehaaravamalt seda poeesiat, mida kätkeb endas loodus.

Käesolevas kirjutuses on kogu aeg olnud juttu peamiselt loodusteaduse v a h e t u s t osatähtsusest inimkonna vaimse palge kujunemisel. Ka tema optimismiandvast jõust on räägitud looduses ja inimeses peituvate seasmiste võimaluste aspektist.

Kahtlemata võib aga kaasaegse füüsika mõningate tehniliste rakenduste aspekti olla märksa tõsisemalt pessimismi allikaks.

«Ma elan Vesinikupommi all
nagu kõik teisedki,
uus damoklese mõök ripub kõigi peade kohal...
...leinan elu, üksipäini oma hirmuga nagu kõik teised,
üksikuna nende seas, kes põgenevad oma hirmu eest...»

kirjutab Artur Lundkvist.

On tõepoolest koletislik oht, kui kaasaegse füüsika saavutused asuvad kuritegelikes kätes, — oht, mille tegi võimalikuks aatomituumas kätkeivate hiiglaslike jõudude avastamine füüsikute poolt. Ent kas selle pommilennukite ja raketide abil inimkonna kohale riputatud damoklese mõõga puhulgi pole siiski õigem olla rohkem optimist kui pessimist? Sest ikkagi

«nüüd otsustab käte puhtus,
südame sinine sinusoid...
kas jätkub ionide Odüsseia
või kordub kohutav Kassiopeia...»

nagu on kirja pannud Mats Traat.

Muidugi seisavad kõigil meie planeedi hea tahtega inimestel, inimkonna õnne ja progressi kaitsvatel jõududel veel ees titaanlikud pingutused, et kaasaegne teadus, kaasaegne füüsika saaksid inimkonnale ainult kasu toojateks, et teadus poleks enam kunagi surma ja hukatuse isaks. Aga kas loov inimteenius, nii paljude looduse saladuste väljaselgitaja, seda siis tõesti ei suuda?

Ja tundes end mitte üksikuna meie planeedil ja kohutavate hävitusjõudude poolt fataalselt hävingule määratuna, vaid tunnetades end Inimeste Maa täieõigusliku ning täiekohusliku asukana, ühena neist miljonitest, kes töötavad ja võitlevad tuleviku nimel, on siiski kõige inimeseväärsem kanda veendumust, et vaatamata kõigele ka sajandite pärast inimesed võivad «kirjutada kantaate ja mõõta Linnuteed» (A. de S.-Exypéry). Sest tõepoolest, nagu on lausunud M. Traat oma poemis,

«...milleks ennustada surma,
kui elu on võimsam ja ülevam.»

Inimene sõjas

Võrdlusjooni eesti ja teiste vennasrahvaste kirjanduse vahel

heks iseloomulikumaks jooneks kaasaegse nõukogude kirjanduse arengus on nõukogude rahvuskirjanduste vastastikune lähenemine. Selle lähenemisprotsessi omapära seisab aga selles, et ta ei toimu mitte ühe või teise kirjanduse rahvusliku spetsiifika nivelleerimise arvel, vaid üheaegselt nende õitsenguga. Kahjuks ei peeta seda dialektikat alati silmas kõnesoleva protsessi konkreetset uurimisel. Siin varitsevad uurijat kaks hädaohtu: kas liigne deklaratiivsus või «mõjutuste teooriaga» liialdamine. 50-ndate aastate esimesel poolel ilmunud uurimustes seletati rahvuskirjanduste vastastikuse toime keerukaid protsesse ainuüksi vene kirjanduse mõjuga, arvestamata seda, et kaasajal, kõrgelt arenenud rahvuskirjanduste eksisteerimise ajajärgul, «muutuvad nõukogude rahvuskirjanduste vastastikuste seoste vormid üha intensiivsemaks ja peenemaks, mitmekülgsemaks, tekivad uued seaduspärasused»,¹ et otsene mõjutamine kui kirjanduslike seoste algelisem vorm ei etenda tänapäeval nii suurt osa kui rahvuskirjanduste tekkimise ajal. «Arenenud sotsialistlike kirjanduste vastastikusel lähenemisel ja rikastumisel tekkivate uute seaduspärasuste» uurimist nimetab G. Lomidze kirjandusteaduse tähtsaks ülesandeks.²

Kahjuks pole kaasaegne eesti kirjandus siimaani olnud taoliste uurimuste objektiks. Tõsi küll, üleliidulise kirjandusprotsessi uurivad K. Zelinski, G. Lomidze, V. Piskunov jt. on juba hakanud vähehaaval eesti autorite teoseid kõrvutama samaaineliste teostega teistest rahvuskirjandustest,³ kuid iseenesestmõistetav on, et kogu paljurahvuselist nõukogude kirjandust käsitlevates töödes ei saagi kuigi põhjalikult süveneda eesti kirjanduse teoste spetsiifikasse. Eesti kriitikud (O. Jõgi, E. Nirk, K. Kääri, L. Rimmelgas) puudutavad küll ülalmainitud probleeme oma artiklites, kuid enamasti «möödamattes», kirjanduslike seoste dialektikasse süvenemata. Ei saa aga kurta antud aspektist huvipakkuvat ainekogu vähesuse üle kaasaegses eesti kirjanduses. Rääkimata J. Smuuli lüürilisest proosast, mis on juba pikemat aega «käibel olnud» mitmetes üleliidulist kirjandusprotsessi käsitlevates uurimistöodes, kuuluvad siia ajaloolis-revolutsiooniline romaan, kaasaegne sotsiaalsühholoogiline draama, noorte luule ja mitmed teised ainevallad. Suurt huvi pakkuv ainekogu on ka Suure Isamaasõja teema kaasaegses kirjanduses, eriti sellepärast, et mainitud teemat peetakse õigustatult nõukogude kirjanduse üheks kõige internatsionaalsemaks teemaks. Edaspidi püüamegi välja selgitada selle teema kaasaegsel käsit-

¹ Г. Ломидзе, Чудесный сплав (Об интернациональном и национальном в литературе народов СССР). «Дружба народов» 1964, № 6, lk. 250.

² Sealsamas, lk. 251.

³ Vt. К. Зелинский, Проблемы стиля в социалистическом реализме. — Kgt.: «Социалистический реализм в литературе народов СССР». М., Изд. АН СССР, 1962, lk. 80—112; Г. Ломидзе, Единство и многообразие. М., «Сов. писатель», 1960, lk. 155—159.

lemisel eesti ja teiste vennasrahvaste kirjanike poolt avalduvaid ühisjooni, piirates ainetikku žanriliselt (kaasaegne sõjaromaan ja -jutustus) ning probleemiliselt (inimene sõjas). Vaatluse alla tulevad eesti rahvuskorpuse võitlusteed kujutavad esimesed eesti sõjaromaanid, mille autoriteks olid Hans Leberecht ja Paul Kuusberg.

Eesti nõukogude sõjaromaan jätkas uuel arenguastmel 1945.—1954. a. eesti sõjaainelise proosakirjanduse parimaid traditsioone, mille hulgast ideeliselt ja kunstiliselt tugevamaks oli August Jakobsoni ja Eduard Männiku sõjajuttude traditsioon. Teatavasti oli nende autorite teostes mõjule pääsenud heroilis-patriootlik kontseptsioon, mis oli iseloomulik kogu nõukogude sõjaainelisele kirjandusele nii sõja ajal kui esimestel sõjajärgsetel aastatel. Ei läinud Jakobson ja Männik mööda ka Balti liiduvabariikidele vägagi spetsiifilisest inimese ümberkujunemise probleemist möödnud sõja taustal (A. Jakobsoni «Ärkamine», Ed. Männiku «Suurtükikomandör»), kuid vaatlesid seda vaid sõja ühe aspektina, keskendades peatähelepanu ideeliselt küpse rindevõitleja kangelaslikkusele. O. Toominga, R. Sirge jt. okupatsiooniainelistes teostes oli «pruuni katku» ikke all kannatava inimese «ärkamine» tähtsamaks probleemiks, kuid kangelane oli nõrgalt seotud kogu rahva võitlusega ja tema ümberkujunemist ei vaadeldud keeruka sotsiaalpsühholoogilise protsessina, nagu see tegelikus elus oli (erandina saab mainida üksnes O. Toominga «Pruuni katku aastail», 1950). Eesti nõukogude sõjaromaan kujunes aga üheaegselt romaaniks eesti rahvuskorpuse võitlusest fašismi vastu ja võitlejate ümberkujunemisest nõukogude patriootideks Suure Isamaasõja keeles. Täpsemalt — lugu inimese uuekskujunemisest sõjas oli «sisse joonistatud» eesti korpuse kangelaslikku sõjateesse, ümberkujunemine ise on aga näidatud keeruka sotsiaalpsühholoogilise protsessina. Tekib küsimus: kuidas seostub eesti sõjaromaanile omane spetsiifika nõukogude sõjaainelise kirjanduse üldpildiga? Et vastata sellele küsimusele, tuleks heita pilk üleliidulise kirjandusprotsessi, selles 50-ndate aastate keskpaiku toimunud nihetele.

Teatavasti domineeris sõjaainelises kirjanduses pikemat aega (kuni 50-ndate aastate keskpaigani) sünteetiline printsip, millel olid nii omad plussid kui ka miinused. Sõjajärgsetel aastatel tekkis vajadus nõukogude rahva suure kangelaslikkuse ja sõja üldpildi suuremastaabilise üldistamise järele, millest oligi tingitud laiahaardelise panoraamvormi tekkimine 40-ndate aastate lõpul ja 50-ndate aastate algul (O. Gontšari, I. Ehrenburgi, V. Grossmani, V. Lācise sõjaromaanid). Kuid sõjasündmuse üldistades läksid mõningad romaanikirjanikud mööda animisaatuste keerukusest: näidates rahva kangelaslikkuse sotsiaalseid põhjusi, ei valgustanud nad kangelasteo moraalseid ja psühholoogilisi eeldusi; keskendades tähelepanu faktidele ja sündmustele, käsitlesid vähe võitleja sisemaailma probleeme jne. Ei tulnud kasuks kirjanduse arenemisele ka normatiivse kriitika püüdlused absolutiseerida panoraamvormi kui nõukogude sõjaromaani ainuvõimaliku eksisteerimisvormi. Sellistes teostes, nagu näiteks film «Berliini langemine», keskendati peatähelepanu väljapaistva kangelaslikkuse faktidele, jättes varju tavalise rindevõitleja vaevarikka töö ja «märkamatu» kangelaslikkuse. Kuid selle perioodi parimates teostes (V. Nekrasovi «Stalingradi kaevikutes», 1946, E. Kazakevitši «Täht», 1947, V. Panova «Teekaaslased», 1946, jt.) on kesksel kohal just sõja «märkamatud» kangelased, nende mõtted ja tunded, inimlikkus ja tugevus. B. Polevoi («Jutustus tõelisest inimesest», 1946), näidates väljapaistvat kangelaslikkust, ei tõsta oma kangelast koturnidele, vaid kujutab Aleksei Meresjevit inimlikult veenvana, psühholoogiliselt tõepärasena.

Tõeliseks pöördepunktiks nõukogude sõjaainelise kirjanduse arengus sai 1956/1957. a. vahetusel «Pravdas» avaldatud M. Solohhovi «Inimese saatuse». Selles, nagu mõni aasta hiljem ilmunud J. Bondarevi, G. Baklanovi, V. Bõkovi, K. Simonovi jt. teosteski, oli tunda seda uut, mida tõi meie elusse NLKP XX kong-

ress. Algas uus etapp Suure Isamaasõja teema käsitlemises, mis kestab tänapäevani. Algul saab domineerivaks analüütiline printsiip, laiahaardelist panooramromaani asendab jutustus «inimese saatusest» sõjas. Hiljem, 60-ndatel aastatel, algab uue sünteesi periood, kuid see pole vana kordamine, vaid uus kvaliteet, mille olemust praegu veel uuritakse. Sellegipärast võib kindlalt öelda, et kaasaegne nõukogude sõjaromaan on analüütilisest käsitusprintsiibist rikastatud, see on romaan «inimsaatusest — rahva saatusest», ta näitab sõda kogu tema keerukuses, tungib sügavalt rahva elusse selle kõige dramaatilisel perioodil (1941—1945)⁴ jne. Viimase aastakümne sõjaainelistes teostes on eriti tugev humanistlik inimese-kontseptsioon.

Ei tarvitse mõelda, et selline kontseptsioon on sündinud esmakordselt ainult viimase aastakümne nõukogude kirjanduses. Kogu maailmas tuntakse nõukogude kirjandusklassika revolutsioonilist humanismi, mille juured peituvad «Vaiksus Donis» ja «Kannatuste rajas», «Linnades ja aastates» ja «Kaotuses» ning paljudes teistes 20—30-ndate aastate revolutsiooni- ja kodusõjaainelistes teostes. Need traditsioonid arenesid edasi ka parimates sõjaainelistes teostes, mis ilmusid Isamaasõja päevil ja esimestel sõjajärgsetel aastatel, nagu A. Tolstoi «Vene iseloom», A. Fadejevi «Noor Kaardivägi», A. Tvardovski «Maja tee ääres», E. Kazakevitši «Täht» jt. Võimsalt kõlab humanistlik teema ka sellistes eesti kirjanike teostes, nagu A. Jakobsoni «Tuleviku nimel», «Esimene armastus», «Ema», Ed. Männiku «Maja jaama taga», «Minu palat» jt. Nõukogude kirjanduse uusimal arenguetapil kõlab see eriti võimsalt — partei XX kongressi ja sellele järgnenud suurte ümberkujunduste vaimust kantuna, leninlikust ja gorkilikust armastusest inimese vastu mõjutatuna. Püüamegi järgnevalt välja selgitada, kuidas see avaldub Suurt Isamaasõda käsitlevates kirjandusteostes.

1956. aastal ajakirjas «Zvezda» avaldatud ja järgneval aastal eesti keelde tõlgitud Hans Leberechti romaan «Sõdurid lähevad koju» saigi esimeseks eesti nõukogude sõjaromaaniks. Leberechti teos ei äratanud lugejate ja kriitikute tähelepanu mitte niivõrd laia haardega sõjasündmuste kirjeldamisel kuivõrd süvenemisega lihtsa rindemehe karakterisse, sest autori põhieesmärgiks oli näidata eesti sõjameeste ümberkujunemist teadlikeks nõukogude võitlejaks Isamaasõja käigus, seega keerukat sotsiaalpsühholoogilist protsessi, mida teisiti kui analüütiliselt polnudki võimalik näidata. Üleliiduline kriitika võttis romaani tunnustavalt vastu kui sõjaainelise kirjanduse üldpilti täieenda vaate⁵, eesti kriitikud andsid talle kõrge hinnangu kui esimesele eesti sõjaromaanile⁶. Kuid ei ühed ega teised näinud H. Leberechti sõjaromaanis küllaltki olulisi uusi tendentse sõja käsitlemise printsiipide osas. Tõsi küll, vene nõukogude kirjanduses oli varemgi ilmunud teoseid inimese karakteri kujunemisest sõjas (B. Gorbatovi «Aleksi Kulikov, võitleja», 1942, M. Aleksejevi «Sõdurid», 1951—1953); psühholoogilise analüüsi erikaal kujunemisprotsessi käsitlemises on aga eriti suur

⁴ Ei maksa siiski arvata, et nõukogude sõjaainelise kirjanduse uusimal arenguetapil ei esine üksikuid vigu ja puudujääke. Nii näiteks V. Nekrassovi jutustuses «Teine öö» (1960) ja B. Okudžava jutustuses «Ole terve, koolipoiss!» (1961) pääsesid mõjule abstraktse patsifismi tendentsid, mõningates 1941. aasta taganemist käsitlevates teostes näidatakse selle perioodi traagilisi, kuid kangelaslikke sündmusi liiga mustades toonides jne. Kriitika on korduvalt rõhutanud, et Isamaasõja kujutamises peab olema rangelt tõetruu ning ei maksa ühest äärmusest kalduda teise. Nõukogude sõjaainelise kirjanduse üldist arengutendentsi võib aga iseloomustada kui olemuselt tervet ja ideeliselt tugevat.

⁵ Vt. näiteks В. Пискунов, Предисловие. — Rmt.: Г. Леберехт, Солдаты идут домой. М., Гослитгиздат, 1960, lk. 3—15; Л. Фоменко, А. Никитин, Образ советского воина в худож. литературе. М., Воениздат., 1963, lk. 78—80 jt.

⁶ J. Peegel, Romaan eesti korpuse sõjateest, «Keel ja Kirjandus» 1958, nr. 2, lk. 116—118; L. Rimmelgas, Esimene eesti romaan Suurest Isamaasõjast. «Sirp ja Vasar», 21. II 1958, jt.

1954. aastal ilmunud Leonid Sobolevi jutustuses «Roheline kiir», mida mõned uurijad peavad isegi uue etapi alguseks nõukogude sõjaainelises kirjanduses⁷. Mainitud teoste taustal vaadatuna paistab Leberechti romaan eriti silma kui teos inimeste ümberkujunemisest sõjas. Kuid nähtavasti ei saa juhinduda ainult sellisest kriteeriumist kui psühholoogiline käsitlusviis, arvestamata inimesekontseptsiooni; viimane aga tuleb kvalitatiivselt uudsenäes alles M. Šolohhovi teosesse «Inimese saatust». Kui vaadelda esimest eesti sõjaromaani sellest aspektist, selgub, et tegemist on n.-ö. «üleminekuromaaniga» sõja uue lahtimõtestamise juurde. Milles see avaldub?

Hinnatav on muidugi see, et Leberechti ei huvita mitte niipalju sõjasündmuste kirjeldamine kui sissevaadete tegemine lihtsa rindemehe mõtte- ja tundemaailma. Nii saab eriti veenvalt näidata Nõmmiku, Vagura jt. võitlejate ümberkujunemisprotsessi sõja käigus. Hinnatav on samuti see, et Leberechti rindemehed on kõik eripalgelised — mitte ainult sotsiaalselt, vaid ka psühholoogiliselt. Tähtis on ka kõlbeliste, intellektuaalsete ja emotsionaalsete külgede rõhutamine rindemehe elus, kuigi esimeste käsitlemine on Leberechtil palju paremini korda läinud kui viimane (romaanide tegelaste armastuslood on märksa nõrgemad kui Nõmmikuga seotud kõlbelised kollisioonid või Vagura intellektuaalsed arupidamised). Kõiges selles avaldubki kirjaniku humanism — eriline tähelepanu inimliku vastu inimeses. See avaldub ka kogu romaanide läbiva mõttes, et õiglase Isamaasõja käigus võivad paremaks muutuda isegi sellised ühe jalaga alles minevikus seisvad inimesed nagu Nõmmik; veelgi rohkem — et iga selline inimene, kui ta on aus ja armastab oma kodumaad, on võimeline kangelaste sooritamiseks. See on vahet kõige väärtuslikum Hans Leberechti inimesekontseptsioonis. Antud juhul aitaksid eesti kirjaniku taotlus ja vaatevinkel välja jõuda mõningate uute printsiipide juurde üleliidulises mastaabis (ega juhuslikult ei vaatle sõjaainelise kirjanduse uurijad L. Fomenko ja A. Nikitin Leberechti sõjaromaani E. Kazakevitši romaanide järel, kuid J. Bondarevi ja G. Baklanovi jutustuste eel!)⁸. Nagu kirjutab Olev Jõgi 1957. aastal, on Leberechti romaan hinnatav selle poolest, et «pompöosse heroismitaotluse» asemel näitab ta rindeelu raskeid argipäevi, lihtsate võitlejate vaevarikast tööd ja «märkamatu» kangelaslikkust⁹. Ta näitab ka, et sõda on raske, et inimese surm on kohutav jne. Kuid Leberecht ei puuduta veel paljudele eesti korpuse võitlejatele nii «valusat» maailmavaatelist ümberkujunemise probleemi, ainult läheneb sõjateema traagilisele küljele (seoses Oleski tapmise looga) jne. Sellel olid omad subjektiivsed kui ka objektiivsed põhjused (romaan ilmus 1956. aastal, enne Šolohhovi «Inimese saatust»). Sellegipoolest on tähtis Leberechti panus nõukogude sõjaainelise kirjanduse uude kontseptsiooni. Dialektilisemalt kui tema eelkäijad eesti kirjanduses käsitleb Leberecht sotsiaalsete ja psühholoogiliste tegurite vahelkorda inimese karakteris: kuigi sotsiaalne jääb määravaks, osutub siiski võimalikuks ka Nõmmiku-taolise väikeomaniku ümberkujunemine nõukogude patrioodiks. Teiselt poolt — inimese «nägijaks» muutumine ei paista enam «plahvatusena», kuna juttu on ümberkujunemisprotsessist, mis kulgeb seaduspäraselt eesti korpuse tüüpilistes oludes. See, et nõukogude sõjaromaani keskpunkti on võetud inimeste ümberkujunemise probleem (mitte ainult lahingute kirjeldamine), kõlas aga uudsenäes üleliidulises mastaabis ja näitas meie sõjaainelise kirjanduse järkjärgulist humaniseerumist. Ja sellepärast — kuigi on raske leida otseseid paralleele Leberechti

⁷ Vt. «История русской советской литературы», том III. М., Изд. АН СССР, 1961, lk. 114—116.

⁸ Vt. Л. Фоменко, А. Никитин, Образ советского воина в художественной литературе. М., Воениздат, 1963, lk. 78—80.

⁹ О. Жõги, Eesti nõukogude kirjandus 1956. «Looming» 1957, nr. 3, lk. 440—441.

sõjaromaanile vennasrahvaste kirjandusest, kuulub temale päris kindel koht nõukogude sõjaainelise kirjanduse n.-ö. «vertikaalses» arengusuunas.

Kõige väljaarenenumal kujul avaldub humanistlik inimese-kontseptsioon Paul Kuusbergi romaanis «Enn Kalmu kaks mina» (1960), ning see seobki teda kõige rohkem viimaste aastate nõukogude sõjaainelise kirjandusega. Selles romaanis käsitleb Paul Kuusberg vägagi spetsiifilist probleemi — inimese maa-ilmavaatelist ümberkujunemist möödunud sõjas, mis oli iseloomulik Balti liiduvabariikidele ja Ida-Euroopa sotsialismimaadele, kuid iseenesest mõistetavatel põhjustel ei võinudki enam esineda vene ja teiste vanemate liiduvabariikide kirjanduses. Sellegipoolest omab just «Enn Kalm» kõige rohkem kokkupuute-punkte teiste kaasaegsete sõjateemaliste teostega vennasrahvaste kirjandusest. K. Kääri nägi neid kokkupuuteid vaid sõja kujutamise printsiipides ja stiilis¹⁰, ometi ei piirdu asi ainult sellega. Meie arvates tuleks lähtuda eelkõige just inimese-kontseptsioonist, ülejäänu peaks sellest loogiliselt järelduma.

Mida võiks siis humanistliku inimese-kontseptsiooni kohta öelda? Mihhail Solohhovi suur humanism avaldub tema «Inimese saatuses» kõigepealt selles, et ta näitab Andrei Sokolovi suurt inimlikkust, mida sõda ei suutnud murda ja mis aitas sellel lihtsal vene sõduril ületada kõik ebainimlikud kannatused, mis langesid talle osaks möödunud sõjas. Teiselt poolt on ilmne, et Sokolovile orgaaniliselt omase kangelaslikkusega ei oleks ta sõjas vastu pidanud ja fašismi võitnud. Samad motiivid kõlavad ka Oless Gontšari romaanis «Inimene ja relvad» (1960), Juri Bondarevi jutustuses «Viimased kogupaugud» (1959) ja paljudes teistes tänapäeva sõjaainelistes teostes. Olles ühtsed peamises — sotsialistliku humanismi vaimust kantud inimese-kontseptsioonid —, arendavad nõukogude kirjanikud seda kontseptsiooni mitmes suunas, eri vormides, vastavalt iga kirjanduse rahvuslikule spetsiifikale ja iga kirjaniku loomingu- lisele omapärale. Ühtseks aga jääb humanistlik lähtepunkt, võitlevalt humanistlik hoiak, mis ei nõua mitte ainult kaasatundmist sõjas kannatavale inimesele (seda võib leida ka Lääne kirjanduse patsifistlikes teostes), vaid eelkõige kannatuste mehhist ületamist sotsiaalselt sihikindla tegevusega. Kaasaegse nõukogude sõjateemalise kirjanduse parimate teoste iseloomulikumaks jooneks ongi humanismi orgaaniline seos heroismiga, kannatuste mehise ületamise paatos, mille ta ei saa ette kujutada ei Andrei Sokolovi ega Gontšari, Bondarevi, Simo-novi jt. kangelasi.

Paul Kuusbergi humanism avaldub eelkõige tema kindlas veendumuses, et Enn Kalmu teine, parem mina tingimata võidab. Selle eelduseks on Enn Kalmu sisemine ausus ja kodumaa-armastus. Et aga see osutuks võimalikuks, et sõjakeerises äraeksinud inimese hinges pääseksid võidule tema paremad, inimlikumad iseloomujooned, mis raudse paratamatusega viivad ta välja ideelisest ummikust ja toovad sotsialismi eest võitlejate ridadesse, on tarvis usaldada Enn Kalmu. Usaldus inimese vastu etendab üldse väga tähtsat osa kaasaegse nõukogude kirjanduse humanismi-kontseptsioonis. Kui näiteks Vilis Lācis oma romaanis «Uuele rannale» (1952) tõstis küsimuse usaldusest kulakuperes üleskasvanud Aivar Lidumsi vastu, kes oli siiski pärit ausa tööinimese perekonnast ja läks rindele juba tõelise nõukogude patrioodina (sellegipoolest sai Lācise romaan omal ajal «normatiivse» kriitika hoopide osaliseks)¹¹, siis Kuusberg käsitleb märksa keerukamat juhtumit. Enn Kalm on küll sündinud ja üles kasvanud töölise perekonnas, kuid kodanluseaegne kool ja propaganda on tema hingesse nii tugeva pitseri vajutanud, et ideelisele selgusele jõuab ta alles sõja

¹⁰ Vt. K. Kääri, Eesti romaan 1960. aastal. «Keel ja Kirjandus» 1961, nr. 3, lk. 142.

¹¹ Tugevaks vastulöögiks sellele oli «Pravdas» avaldatud lugejate kiri — vt. По поводу романа В. Лациса «К новому берегу». «Правда», 25, II 1952.

viimasel aastal; seegi ei tule lihtsalt, vaid raskete siseheitluste tulemusena. Kas võibki usaldada nii kõhklevat inimest, nagu seda oli Enn Kalm? Kuusberg vastab siiski jaatavalt, kuigi pidepunkte sääraseks usaldamiseks ei olnud esialgu kuigi palju (subjektiivne ausus, armastus Eestimaa vastu, proletaarne päritolu). Selles, kuidas Paul Kuusberg käsitleb usalduseprobleemi, avaldub ilmekalt humanismimõiste avardamine partei XX kongressile järgnenud aastail. Selles osas on eesti kirjanikul häid eelkäijaid ka vennasrahvaste kirjanduses, nagu P. Nilin («Karmus», 1956), E. Kazakevitš («Maja väljaku ääres», 1956), K. Simonov («Elavad ja surnud», 1959) jt. Usalduse aspektid on muidugi erinevad — Nilin tõstab küsimuse usaldusest valgete poolel sõdinud Siberi talupoja Lazar Baukini vastu, keda kommunist Malõšev oli ümber veennud; Kazakevitš räägib usaldusest võidetud Saksamaa rahuliku elanikkonna vastu; Simonov — usaldusest ausa nõukogude patrioodi Sintsovi vastu, kes on sõjas kaotanud kõik oma dokumendid ja sidemed väeosaga; Kuusberg — Enn Kalmust, kelle esimene mina oli meelestatud Nõukogude-vastaselt ja keda sellepärast oli vahest kõige vähem põhjust usaldada, kuid kellel oli ka teine mina, aus ja patriootlik. Kui võrrelda «Enn Kalmu kahte mina» sama probleemi käsitlevate teostega vennasrahvaste kirjandusest, näeme, et Kuusbergi romaanis esineb usalduseküsimus sotsiaalpoliitiliselt palju teravamalt, mis on ka täiesti arusaadav ajaloolist ja rahvuslikku spetsiifikat arvesse võttes. Probleem lahendatakse kõigis mainitud teostes ühtsest humanismi-kontseptsioonist lähtudes. Sealjuures ei ole tegemist mitte endiste pattude andeksandmisega, vaid nõudliku, võitleva humanismiga, mis usaldab inimest — isegi niivõrd äraeksinut nagu Enn Kalm — mitte paljast ligimesearmastusest, vaid nõudes inimeselt talle osutatud usalduse õigustamist praktilise tegevusega. Seda nõuab Simonov Sintsovit, seda nõuab ka Kuusberg Kalmult.

Kuusbergi humanism avaldub veel selles, et autor koos romaani tegelastega võitleb Kalmu eest, et temast saaks täisväärtuslik nõukogude inimene ja võitleja. Selgub aga, et parema, inimlikuma mina lõplik võidulepääs Enn Kalmus ei saa teoks enne, kui lõplikult kaob esimene mina. Et aga see vabatahtlikult oma kohta ei loovuta, on tarvis ta hävitada. Ning Gorki võitleva humanismi printsiipi — «kui vaenlane ei alistu, ta hävitatakse» — arendabki Kuusberg kahes suunas: nii Kalmu esimese mina kui ka elusa vaenlase Mati Reinopi vastu. Kuni maa peal elavad Reinopid, ei saa, ei tohi rahuneda Kalmude südametunnistus — selles avaldubki teise eesti sõjajärgse romaani võitlev humanism. Ent kui tõsised ka on Kalmu varasemad eksimused, ta ei vääri nende eest siiski nii ränka karistust, nagu määras talle autor romaani esimeses variandis¹². Teose finaali ümber-tegemisega süvendas kirjanik oma humanismi-kontseptsiooni, andes sellele optimistlikku kõla, avades ellujäänud kangelasele (kelles teine mina oli nüüd lõplikult võitnud) tee tulevikku. Arusaadav, et selles osas (Kalmu siseheitlused, Kalmu ja Reinopi konflikt) me ei leia paralleele kaasaegses sõjaainelises nõukogude kirjanduses, kuid siin areneb edasi sotsialistliku realismi üks tugevamaid traditsioone — võitlev humanism. Mis puutub finaali muutmisse autori poolt, siis selles avaldub tänapäeva nõukogude kirjandusele vägagi iseloomulik humaniseerumise tendents. Väites oma romaaniga, et õiglase Isamaasõja käigus võivad ümber kujuneda (ja kujunevadki ümber) isegi Kalmu-taolised inimesed, avardab Kuusberg tunduvalt meie sõjaainelise kirjanduse humanismi-kontseptsiooni. Võrreldes Leberechtiga oli see suureks sammuks edasi eelkõige inimese-kontseptsiooni osas — mitte ainult Nõmmikud, vaid isegi Kalmud võivad ümber kujuneda, ja mitte ainult kõlbeliselt, vaid ka maailmavaateliselt.

Teise eesti sõjajärgse romaani humanism avaldub ka inimese tragöödia humanistlikus käsitlemises. Kui esimese sõjajärgse aastakümne kirjanduses oli domineerivaks

¹² Vt. P. Kuusberg, Enn Kalmu kaks mina. «Looming» 1960, nr. 12, lk. 1869.

õiglase ürituse eest elu ohverdava kangelase traagika (Aleksander Matrossov, noorkaardiväelased, Ed. Männiku «Südamete proovi» ja «Kuuenda pealetungi» kangelased), siis kaasaegsel etapil on traagilise diapaseon nõukogude kirjan-
duses tunduvalt laienenud. Vene ja teistes vanemates rahvuskirjandustes on viimastel aastatel laialt levinud niinimetatud «olukordade traagika», mille tüüpiliseks näiteks on Andrei Sokolovi tragöödia jutustusest «Inimese saatus».¹³ Nõukogude sõjaromaani uuriija L. Plotkin väidab, et Isamaasõja-ainelises kirjan-
duses ei saagi enam esineda sotsiaalsete eksimuste traagika,¹⁴ kuid kriitik ei võtnud arvesse Baltimaade kirjandust, kus ajalooline olukord ise oli tinginud sõja-aastail nii sotsiaalseid eksimusi kui sellest tulenevaid tragöödiaid. Enn Kalmu tragöödiat võibki tuua sotsiaalse eksimuse ereda näitena. Milles see avaldub? Kõigepealt Kalmu siseheitlustes, tema kõikumistes kahe mina vahel, romaani lõpus aga kõhklevas suhtumises Mati Reinopisse, mille eest tuli maksta vägagi ränka hinda. Enn Kalmu tragöödiat võiks selles suhtes võrrelda näiteks poola kirjaniku J. Andrzejewski romaanis «Tuhk ja teemant» (1948) kirjeldatud traagilise looga, mille peategelaseks on kahe mina vahel kõikuv kodanlik-natsio-
nalistliku pörandaaluse armee võitleja Macei Chelmicki, kes ei leiagi väljapääsu suletud ringist. Arusaadav, et kaasaegses vene nõukogude kirjanduses ei ole võimalik leida midagi taolist, kuid eesti kirjaniku romaani ühendab tänapäeva nõukogude sõjaromaaniga tema sügavalt optimistlik tragism, mis on ise-
loomulik nii O. Gontšari «Inimesele ja relvadele», J. Bondarevi «Viimastele kogupaukudele», V. Bõkovi «Alpi ballaadile» (1963) kui ka paljudele teistele sõjaainelistele teostele.

Humanistlik inimese-kontseptsioon avaldub ka selles, kuidas käsitletakse nõu-
kogude võitlejat lahinguolukorras. Iseloomulik on see, et kirjanikud keskendavad tähelepanu möödunud sõja kõige raskematele lahingutele, näidates, kuivõrd raske hinnaga võit saavutati. Varjamata sõja koledat palgepoolt, tuuakse esile nõu-
kogude võitlejate suurt inimlikkust ja mehisust, mille poolest nõukogude sõja-
romaan erinebki samaainelistest Lääne kirjandusteostest (E.-M. Remarque'i «Aeg antud elada, aeg antud surra», 1954; H. W. Richteri «Ära tapa!», 1955; H. Bölli «Kus olid sa, Aadam?», 1951, jt.), kus valitseb bioloogiline hirm sõja koleduste ees ning põhikontseptsiooniks on inimese absoluutne võimetus sõja fataalsete jõudude vastu (selle kontseptsiooni järelkajased võib leida näiteks B. Okudžava jutustuses «Ole terve, koolipoiss!», mille «kangelane» tunneb muret vaid selle üle, kuidas pääseda eluga sellest koledast sõjast, miski muu teda ei huvita). Ka P. Kuusbergi kirjeldatud Tehumardi lahingut võib nimetada koledaks veresaunaks, nagu neidki lahingustseene, mida näitab Juri Bondarev «Viimas-
tes kogupaukudes» või Vassil Bõkov «Kolmandas raketis» (1961). Kuid nõukogude võitleja jääb Inimeseks ja kangelaseks ka kõige verisemas heitluses. Rääkimata Täägerist, ilmutavad suurt mehisust ja inimlikkust isegi sellised nagu Viies; Kalm ei suuda endale andeks anda, et lahinguväljal valitsenud kottpimeduses sööstis surnukeha kallale ning hakkas seda kägistama... Juri Bondarevi kirjel-
datud lahingustseenist jääb kõige rohkem meelde kapten Novikovi suur inim-
likkus ja kangelaslikkus. Ei kaota oma kõrgeid moraaliseid omadusi ka Ivan Laznjak, V. Bõkovi «Kolmanda raketi» kangelane, jne.

Nii et tänapäeva nõukogude sõjaainelistes teostes on heroism humanismist lahutamatu. Iseloomulik on see, et kirjanike tähelepanu keskpunktis on lihtsate rindevõitlejate igapäevane, märkamatu, kuid sellegipoolest väga väärtuslik massiline kangelaslikkus. Kriitikas on kuulda olnud häält selle kohta, et kujuneva kangelase võtmine peamiseks kujutamisobjektiks eesti nõukogude sõja-

¹³ Vt. Л. Плоткин, Подвиг народа. «Звезда» 1964, nr. 2, lk. 196—197.

¹⁴ Sealsamas, lk. 196.

romaanis tähendab justkui sõja positiivse kangelase varjujätmist.¹⁵ Tõsi küll, Mõttuse ja Männa taolised kangelased on Nõmmiku ja Kalmu taolistest märksa kahvatumad, kuid Leberechti ja Kuusbergi peaesmärgiks oli ju näidata, kelleks viimased välja arenesid, — ja see oli ülimal määral tähtis. Olgu veel juurde lisatud, et nii Leberechti kui Kuusbergi sõjaromaanide kollektiivseks kangelaseks on siiski «inimesed sõdurisinelis», kes annavad summaarselt välja Isamaasõja positiivse jõu. Selge on see, et lugejad ootavad ka positiivse peategelasega eesti sõjaromaane; et selline kangelane võib ühtlasi olla ka sõjas karastuv ja arenev kangelane, seda tõestab ilmekalt kas või Oless Gontšar oma romaaniga «Inimene ja relvad».

Humanistlik inimese-kontseptsioon avaldub Kuusbergi romaanis rohkem kui Leberechtil psühholoogiliste, kõlbliste, intellektuaalsete ja emotsionaalsete külgede esiletoomises sõjas viibiva inimese elust. Kuusberg (nagu mõned vene kirjanikudki, näiteks A. Kalinin, J. Piljar, S. Zlobin) tunneb huvi kõige keerukamate inimsaatuste vastu sõjas, ta tungib julgelt säärase inimeste psüühilise elu sügavustesse (Enn Kalmu kahe mina sisedialoog). Nagu Bondarev ja Bõkov, käsitleb ta äärmiselt teravaid eetilisi kollisioone, nagu näiteks Kalmu vahekorrad Kirsti, Männa ja Reinopiga. Nagu O. Gontšar, J. Jarmagajev, V. Rosljakov jt., näitab ta rindevõitlejaid intellektuaalselt arenenud isiksustena. Tähtsat osa etendab Kuusbergi romaani põhikontseptsioonis «eetilise primaadiga»¹⁶ Kirsti armastus Kalmu vastu, mis äratas Kalmus inimese. Armastuseteema humanistlik käsitlusprintsip on omane ka paljudele vennasrahvaste teostele sõjast, näiteks V. Bõkovi «Alpi ballaadile» (1963), kus fašistlikust koonduslaagrist põgenenud nõukogude sõjamehe Ivan Tereška armastus itaallanna Julia vastu on samuti eetilise primaadiga ning aitab kaasa ka tütarlapse maailmavaatelisele küpsemisele.

Mis puutub sõja kujutamisse, siis näeme Kuusbergi sõjaromaanis analüütilist käsitlusviisi veelgi väljaarenenumal kujul kui Leberechtil — kuni peategelase hingese toimuva siseheitluse kahe mina vahel. Kaasaegses nõukogude sõjaainelises proosas leiame vägagi erinevaid psühholoogilise analüüsi vorme (eriti huvitavad on selles suhtes L. Pervomaiski «Metsmesi», 1964, ja A. Ananjevi «Tankid liiguvad rombina», 1965), kuid väljaspool kahtlust on, et analüütiline lähenemiskiis on 60-ndate aastate alguse sõjateemalise kirjanduse üks iseloomulikumaid ühisjooni.

Teiselt poolt iseloomustab Kuusbergi sõjaromaani niivõrd karm, ilustamata tõetruudus sõja kujutamises, et see muutub kohati isegi mõnevõrra naturalistlikuks. Võib ju väidelda, kas üks või teine naturalistlik detail on ühel või teisel juhul esteetiliselt kõige otstarbekohasem, kuid tegemist on tänapäeva nõukogude sõjaproosa vägagi iseloomuliku tendentsiga — selles suhtes on Kuusberg eriti lähedane sellistele vene kirjanikele, nagu J. Bondarev, G. Baklanov, K. Vorobjov. Kuid ei tahaks jällegi antud stiilmaneeeri absolutiseerida. Tuletagem meelde kas või O. Gontšari eredalt romantilist stiili («Inimene ja relvad»), G. Tšuhrai ja V. Ježovi kristallpuhast lüürismi («Ballaad sõdurist») jne.

Nagu võisime veenduda, ei ole tänapäeva eesti nõukogude kirjanike teostel sugugi vähe kokkupuutepunkte samaaineliste teostega vennasrahvaste kirjanduses, vaatamata neile kõigile nii omasele rahvuslikule spetsiifikale. Tegemist on enamasti ühtsetes sotsiaalsetes oludes sündivale ja ühiseid või lähedasi teemasid käsitlevale kirjandusele nii omase ja täiesti seaduspärase tüpoloogilise

¹⁵ Vt. L. Remmelgas, Palun sõna! Tallinn, «Eesti Raamat», 1964, lk. 152—155.

¹⁶ Vt. N. Andresen, Ühe aasta kunstilisest proosast. «Looming» 1962, nr. 4, lk. 618.

sarnasusega. Peab nõustuma paljude tänapäeva uurijate arvamusega, et asi pole mitte üksikutes kokkulangemistes, üksikutes süžeeliinides, situatsioonides jne., vaid milleski palju sügavamas ja olulisemas — kirjandusteoste ideelis-kunstilistes kontseptsioonides. Sõjaaineliste teoste puhul oli selleks oluliseks kontseptsioon inimesest sõjas, milles võisime veenduda ülaltoodud vaatluste käigus.

Need vaatlused kinnitavad ka seda mõtet, et tänapäeva rahvuskirjandusteoste vormid muutuvad üha mitmekesisemaks ja peenemaks, nad ei allu kaugeltki ühele šabloonile. Samal ajal aga muutuvad nad iga aastaga intensiivsemaks, lähendades üksteisele veelgi rohkem nõukogude rahvaid.

Eesti nõukogude kirjanduskriitikast 1950. aasta paiku

1

irjanduse ja kriitika suhted on muutlikud. Kui kirjanduse olukord on soodne, kui kirjandus tuleb oma ülesannetega toime, pannakse kriitikat ja tema osa kirjandusprotsessis vähem tähele. Ning küllap see on ka põhjendatud, sest kriitika osatähtsus, eriti aga tema vastutus sellistel puhkudel ilmselt väheneb. Teisiti on lugu, kui kirjanduse areng takerdub: kriitika vastutus kasvab — nii sisuliselt kui ka avaliku arvamuse silmis. Loomulik, et tagantjärele tekib vajadus selgitada, missugune on kirjanduse arenemise eri etappidel olnud kriitika osa kirjandusprotsessis. Kuidas suutis kriitika abistada kasvuraskuste ületamisel, kui hästi aitas võidelda arengut segavate tegurite vastu? Kas kriitika jäi häirimatuks kõrvalseisjaks või hakkas omaltki poolt pidurdama ja tagasi kiskuma?

Sõjajärgsed aastad — 1940. aastate teine pool ja järgneva kümnendi algus — moodustavad eesti nõukogude kirjanduses väga komplitseeritud ja vastuolude-rikka arengujärgu. Põhiline oli nendel aastatel kardinaalne maailmavaateline ja kunstiline pööre — samm-sammult toimunud üleminek sotsialistliku realismi loominguulise meetodi rakendamisele. Niisugused murdekohad kirjanduse arengus on seotud paljude vältimatute raskuste ja keerdsõlmedega — nagu ikka üleminek uuele kvaliteedile. Kuid loomulike, kirjanduse enda arengust tingitud kasvuraskuste kõrval andsid noil aastail tugevasti tunda häirivad mõjud väljastpoolt — isikukultuslik mõtlemine ning sellele vastav ühiskondlik praktika. Nende aastate täpsem kirjanduslooline uurimine on alles ees, kuid mitte enam kaugema tuleviku, vaid lähemate aastate ülesandena. Seni tehtud uurimiskatsetes on sõjajärgsete aastate kirjandust vaadeldud lahus kriitikast ning omaaegse ühiskondliku mõtlemise atmosfääri kuigivõrd arvestamata.¹ Tulemused näitavad, et niisugune lihtsustav menetlus ei saa anda veenvat arengupilti.

Järgnev lühikäsitlus, mis tahab olla väikeseks eelmõtiskluseks eesti nõukogude kirjanduse ajaloo süvendatud tundmaõppimise lävel seistes, on tekkelt kirjanduslooline. Oli vaja uurida Rudolf Sirge loomingut, kaasa arvatud selle keerukas sisemine arengujoon sõjajärgsetel aastatel. Kirjaniku loomingu täpsemal jälgimisel ilmnesid olemasolevate ülevaatekäsitluste ebajärjekindlus ja pealiskaudsus. Tekkis vajadus selgitada kriitika ja üldse ajajärju teoreetilise mõtlemise iseloomu ning nende mõju kirjanduslikule loominguale. Selliselt kogunesid järgnevad tähelepanekud ning kujunesid arvamused.

Kirjandusloolise sihiseade kõrval on sellel käsitlusel ka teine, vahetumalt kaas-

¹ Tõsi küll, üks rõõmustav erand on juba olemas: R. Lindströmi dissertatsioon, mille kaitsmine toimus käesoleva aasta mais; selle väärtusliku uurimuse tulemused on aga seni ainult osaliselt publitseeritud.

ajaga seotud aspekt. Dogmaatilne ja lihtsustav mõtlemine, mida kirjanduse mineviku seletamisel ja oleviku suunamisel 1950. aasta paiku juurutati, ei kao ilmselt niisama kiiresti, kui taandusid selle taga olnud ühiskondlikud põhjused. Oli ju tegemist laialdase mõtlemissüsteemiga, mis hõlmas filosoofiat, poliitikat ja esteetikat ning ulatus praktiliste rakenduste kaudu kõigile elualadele. Pealegi on mõtlemine inertne, palju inertsem, kui me sellest endale sageli aru anname. Kui me ei orienteeru kindlalt minevikus, mõistame vähem ka olevikku ning oleme abitud selle probleemide ees. Just niisugusest vaatepunktist on kriitika ja kirjandusliku mõtlemise minevikku ja olevikku, 1950. aasta ümbrust ja tänapäeva seostatud vene nõukogude uuemas kriitikakirjanduses. Huvitavalt arendatakse neid küsimusi näiteks V. Lakšini artiklis «Kirjanik, lugeja, kriitik».² Autori kasutada on olnud suuretiraazilise ning autoriteetse ajakirja lugejate kirjad, nendes väljaõeldud arvamused. Ta seab tänase kriitika nende nõudliku kohtu ette: kas ja kuivõrd lugeja arvestab kriitikat? Otsus on küllaltki karm: kriitikal ei ole lugeja silmis veel vajalikku autoriteeti, ning peamiselt seepärast, et ei ole suudetud täiesti vabaneda sõjajärgsetel aastatel juurdunud dogmaatilise mõtlemise koor- mast.

Käesolev teema on mõistagi väga lai ning paljuprobleemiline. Kirjanduse ning kirjanduselu juhtimine, kirjanduslugu (mis nendel aastatel taandus peaaesjalikult kirjanduspärandi ümberhindamise katsetele), uudisteoste kriitika ja kriitika osa kirjandusprotsessis — kõik need on võimalused omaette ulatuslikeks käsitlusteks ning kõik need probleemid vajavad üksikasjalikumat uurimist. Alljärgnevas on keskendutud viimatinimetatule: kriitika iseloom, kriitika ja kirjanduse vahekorra sõjajärgsetel aastatel.

2

Kriitika osale sõjajärgsete aastate kirjanduses on juba korduvalt hinnanguid antud. Missugusest aspektist seda ühel või teisel juhul ka poleks tehtud, on nendel käsitlustel üks ühine joon: kriitikat ja kirjandust on vaadeldud enam-vähem lahus. On nenditud kirjandusliku mõtlemise eksikäike ja kriitika halbu mõjusid kirjandusele. On aga nagu täiesti unustatud, et mõlemad, nii kirjandus kui kriitika, allusid samadele mõjudele.

Juba 1953. aastal kirjutati ajakirjas «Looming»: «Kirjandusteoreetilise mõtte areng vabariigis kulgeb läbi kõikumiste, on üsna ebakindel. Suurt kahju tegi eesti kirjanduse arengule tüüpilisuse küsimuse ebaõige, vulgaarne mõistmine ja sellega seotud konfliktituse «teooria», mis tingis elu vastuolude kinnimätsimist ja elutegelikkuse tarbetut ilustamist ning lakeerimist. Kõik see viis elutõe moonutamisele, elutõest eemaldumisele. Konfliktituse «teooria» oli tõsiseks kammitšaks kirjanike ja kriitikute jalus, elas tugevasti kirjanduslikus praktikas ning murdis sisse ka väljastpoolt kirjandust nende inimeste nõuetena, kellel kirjanduse suhtes oli vahel rohkem administratiivset sõnaõigust kui arusaamist kirjandusest.»³

Kirjanduse ja kriitika vahekorra konkreetsemalt mõtiskles Juhan Smuul Eesti Nõukogude Kirjanike Liidu III kongressi järel, tehes seda just kirjaniku vaatevinklist: «Kui me vaatame meie luule arengut peale 50. aastat, seda, kuidas luule hakkas tammuma paigal, kuidas osa luuletajaid läks proosa peale, kuidas kängusid suured eepilised vormid, kuidas luules löödi kord majasse (kui me mõistame korra all vaikust), siis võime öelda, et selliseil kriitikuil pole selleks vähteeneid. Säärane kriitika löi eeldused elu lakeerimiseks, vastuolude kinnimätsimi-

² В. Лакшин, Писатель, читатель, критик. «Новый мир» 1965, nr. 4, lk. 222—240; 1966, nr. 8, lk. 216—256.

³ Eesti nõukogude kirjanike võitlusülesandeid. «Looming» 1953, nr. 12, lk. 1413.

seks, pressis luulele peale eluvõõraid stampe, kitsendas igati luuletajate temaatilist haaret, sellises kriitikas ei lähenetud luulele kui kunstile, mis on kaunis. Ja kui selles räägiti elu kujutamisest, siis polnud peaasi tõetruudus, vaid need normatiivid, mis valmisisid kriitiku peas.»⁴ Kriitikat, mida J. Smuul siin iseloomustas, nimetas ta «printsipiaalsusest ragisevaks». Selle ilmeka, publitsistliku intonatsiooniga kujundi sisu mõistmiseks peaksid kaasa aitama ka järgnevad pögsad vaatlused.

Analoogilisi väljakirjutusi süüdistuskokkuvõtetest sõjajärgsete aastate eesti nõukogude kirjanduskriitika kohta võiks esitada veelgi. Konkreetne vaatlus ja analüüs on see uus aste, milleni tuleb nende üldiste etteheidete juurest jõuda. Miks kriitika lihtsustas, miks ahendas kirjanduse vaatevälja, kuidas ta seda tegi. Konkreetset analüüsi on vaja sellekski, et selgitada, kas nende aastate kriitikas kõik oli nii halb, nagu esitatud katkendite järgi võib paista. Positiivse, edasiviiva osa väljaselgitamine nende aastate kriitikas peab näitama, et oleks väärikke negatiivset tuletada kirjandusvälistest tingimustest ja mõjust. Küllalt palju olenes igast inimesest endast, tema mõtlemise selgusest, inimlikust vastutustundest ja teistest kodanikuväärtustest.

On mõistetav, et me ei ole oma järelehinnangutes rahul 1950. aasta paiku avaldatud eesti nõukogude kirjanduskriitikaga. Raskemini mõistetav ja esimesel pilgul üllatav on, et rahul ei olnud selle kriitikaga ka ilmumise ajal. 1947. aastast alates võib nimetada pika rea juhtkirju ja artikleid, meenutada Kirjanike Liidu juhatuses pleenumeid Moskvas ja nõupidamisi Tallinnas, kus üsna ühtelangevates formuleeringutes nenditi, et kriitika ei tule oma ülesannetega toime. Nendes artiklites ja kõnedes oli palju õigeid põhimõttelisi lähtekohti ja praktilisi tähelepanekuid, kuid nende soodsat mõju kahandas tunduvalt üks üldkäibiv väärarusaamine: kriitika tehti peaaegu et ainuvastutajaks kirjanduse kõikide puuduste — tõeliste ja juurde-mõeldute — eest. Kriitika olukord ei paranenud — kõigist rünnakutest hoolimata. Just neid aastaid silmas pidades kirjutab V. Lakšin: «Kriitiliste artiklite ja retsensioonide ideeline ning kultuuriline tasapind langes katastroofiliselt, ja olid aastad, mil intensiivselt ühisele nimetajale taandatud kriitika paksudest ajakirjadest peaaegu täiesti kadus.»⁵

3

Missugune oli eesti nõukogude kirjanduskriitika baas 1940. aastate teisel poolel ja 1950. aastate algul? Millised olid tookordse kriitika sotsiaalsed lähtekohad, kirjandusteoreetilised alused ja metodoloogia?

Kõigepealt tuleb muidugi meeles pidada, et eesti nõukogude kirjanduskriitika oli esimestel sõjajärgsetel aastatel alles välja kujunemata, kaader — kogemusliku aluseta, vähese ning ebaühtlase ettevalmistusega. Esimesel nõukogude aastal oli julgelt ja usaldavalt toetunud varasema demokraatliku kirjandusarvustuse kogemustele ja traditsioonidele. Pärast sõda annab aga varsti tunda püüd kriitilise realismi traditsioonidesse ulatuvaid sidemeid võimalikult rangelt vältida, alustada algusest ja täiesti uutmoodi. Marksistliku esteetika tundjaid oli vähe ja needki vähesed said tookord kirjanduskriitikale anda ainult osa oma tööjõust: spetsialistide koorem oli mitmekordne. Kriitika nõrkusest kõneldi vabariigis pärast 1946. aastal ajakirjade «Zvezda» ja «Leningrad» kohta avaldatud Partei Keskkomitee otsust peaaegu igas üldisema iseloomuga kirjanduslikus artiklis. Õigete konstateeringute kõrval on nendes käsitlustes liialdatud etteheiteid, kriitika ja

⁴ J. Smuul, Kongressijärgseid mõtteid. «Sirp ja Vasar» 11. II 1955, nr. 6.

⁵ В. Лакшин, Писатель, читатель, критик. «Новый мир» 1965, nr. 4, lk. 229.

kirjanduse tõeliste arenguprobleemide ignoreerimist. Korduvalt väidetakse, et kriitika puudused on peamiseks takistuseks kirjanduse arengule. Kuski 1947.—1948. aasta paiku võibki tähele panna, kuidas äsja peaaegu alles olematuks tunnistatud kriitika on äkki enamasti muutunud äärmiselt iseteadvaks, resoluutseks, õpetavaks. Kirjanduse ja kriitika vahekorra väline pilt kangastub paljude tolleaegsete retsensioonide üldistusena küllaltki kummaliselt, ligikaudu järgmiselt. Kriitik on valvas, printsiipaalne ja nõudlik inimene. Kogu oma väsimatu printsiipiaalsuse rakendab ta rangelt arvustustesse. Nendest arvustustest selgub, et paljud kirjanikud on ideoloogiliselt ja poliitiliselt üsna puuduliku kirjaoskusega, mistõttu nende teosed on täis vigu, «tegelikkust moonutavaid», nagu tol ajal harjumuspäraselt kirjutati (elutõe kriteeriumi erilist tähtsust rõhutas kriitika pidevalt). Veel võis arvustustest sageli järeldada, et ka seda, kuidas romaani või jutustust üles ehitada, milliseid inimesi kujutada, missugust ainetikku kasutada — kõike seda oskas kriitik kirjanikust paremini.

Millest siis niisugune vastuoluline situatsioon: ühelt poolt kriitika iseteadvuse ja enesekindluse järsk tõus, otsuste ja hinnangute kategoorilisus, teiselt poolt aga samal ajal lõppematud etteheited kriitika aadressil — mitte kirjanikelt, nagu võiks arvata, vaid järelikriitikutele, kirjanduse üldolukorra hindamise resultaadina. Väga paljuga tolleaegses kriitika kriitikas ei saa nõus olla. On ju aloogiline näha loovkirjanduse hädade põhjust kõigepealt kriitika nii- või teistsuguses tasemes. Ning samal ajal süveneb materjali tundmaõppimisel arusaamine, et kriitika ei suutnud aastate jooksul tõepoolest tõusta oma ülesannete kõrgusele. Miks?

Kõigepealt seepärast, et kriitika sotsiaalse mõtlemise aluseks kujunes niinimetatud konfliktituse teooria. Viimane mõiste tuli käibele alles hiljem, 1952. aastal, ja kriitilises tähenduses, ometi iseloomustab konfliktituse teooria kui termin hästi seda sügavat vastuolu, mis isikukultuse nähtuste kõrgeastatel tekkis sotsiaalse tegelikkuse ja selle teoreetilise ning kunstilise peegelduse vahel. Elutõest kõneldi ja kirjutati tol ajal palju. Elutõest kinnipidamist loeti nõukogude kirjanduse rangeks põhinõudeks. Just nendel aastatel muutus kriitikas üldkasutatavaks ning omandas purustava jõu fraas: «Elus nii ei ole.» Elutõe kriteeriumi rakendades ei lähtunud aga tegelikkusest. Teoses esitatud elupildi tõepärasuse mõõdupuuks võeti skeem, mille järgi tõsisemad raskused olid nõukogude ühiskonnas juba ületatud, ning vastuolud olid siin üldse minetanud arengut stimuleeriva rolli. Ka muutus üsna tavaliseks esitada soovitatavat juba olemasolevana. Õpetliku näite sellest, missuguste mõttekäikudega seda tehti, pakub kriitik Tarassenkovi artikkel «Elu tõest». Selle autor kinnitab, et eksivad kõik, kes nõuavad elu ilustamist, sest meie elu ja inimesed on nii üllad, et mingit paremakstegemist pole vaja. Tõestavaks näiteks on toodud Tutarinovi kuju Babajevski romaanist «Kuldtahe kavalier». ⁶ Kaks numbrit hiljem avaldatud artiklis kinnitatakse koguni: «Kirjanduse praegust arenemisetappi iseloomustab kriitilise elemendi tugevnemine.» ⁷ Kui tegelikkuse mõistmine ja hindamine oli kord juba selliselt vildak, ei olnud raske elutõe moonutamist tegelikkuse kunstiväärtuslikuks peegelduseks tunnistada.

Konfliktituse teooria autoreid ei nimetatud selle hukkamõistmise järel ja pole seda tehtud ka hiljem. Ja kust neid nimesid leida? Tegemist ei olnud ühe või teise teoreetiku väljamõeldud süstremiga, vaid isikukultusliku atmosfääri vastupeegeldusega kirjanduses ja kunstis. Teooria praktikasse rakendamise tagajärjed olid aga kirjandusele niivõrd kahjulikud, et teooria ise paljastati enne kui selle baasiks olnud nähtused.

Konfliktituse teooria tõestuslikuks nurgakiviks sai tüüpilisuse mõistele antud

⁶ A. Tarassenkov, Elu tõest. «Sirp ja Vasar» 4. XII 1948, nr. 49.

⁷ Tänapäeva kirjanduse jooni (J. Kovaltšiki järgi). «Sirp ja Vasar» 18. XII 1948, nr. 51.

uus käsitlus. Küsimus tüüpilisest oli eesti nõukogude kirjandusele tol ajal, sotsialistliku realismi meetodile ülemineku aastatel, äärmiselt tähtis nii praktiliselt kui teoreetiliselt. Igasugune teoreetiline vassimine kajastus loomingulises praktikas, mida iseloomustas uue otsimine ning sellega seotud ebakindlus. Seda ohtu ei suudetud vältida. Nõukogude elule ja kirjandusele ainutüüpiliseks tunnistati positiivne, mille osa elus määrati konfliktituse teooria skeemide järgi. Niisuguse arusaamise kohta leiame 1950. aasta paiku näiteid suurest enamikust kirjandusküsimuste teoreetilistest käsitlestest.⁸

Nii viisi jäeti väljapoole kirjanduse aineala suur hulk inimesi ja elunähtusi, mis ei olnud küllalt konfliktivabad, küllalt «valmis», küllalt tüüpilised tollal kehtiva arusaama järgi. Need inimesed aga, kes raamatutesse pääsesid, pidid sellesama tüüpilisuse nimel loobuma paljudest elavalt inimlikest joontest. Range kontroll algas juba kirjandusteose tegelase ankeedist. R. Sirge jutustuses «Teine töö» on möödaminnes märgitud, et peategelane — nõukogude ettevõttes ausalt töötav noor naine — on kaupmehe tütar. Kriitika leidis, et kirjanik on sellega teinud vea, «minnes... klassivahede lepitamise, rahuliku sissekasvamise jutlustamise ohtlikule teele».⁹ Kuidas nimelt oli vaja positiivset peategelast, «tüüpilist nõukogude inimest» kujutada, seda iseloomustab repliik ühest arvustusest E. Krusteni raamatule «Rahu nimel». Raamatu nimijutustuse peategelasel tuleb isiklikus elus läbi teha väga tõsiseid katsumusi. Tema Nõukogude armees võitlev mees saab rindel raskesti vigastada ega anna endast seejärel tükil ajal elumärki. Nende olukordade peegelduse kohta Meeta Kriistali elamustes kirjutab kriitik: «Peakangelasele Meeta Kriistalile on autor asjata külge pookinud omadusi, mis ei ole iseloomulikud eesrindlikule nõukogude inimesele. Autor omistab talle nõukogude inimesele võõrast alaväärsustunnet ja hingelist lõhestatust.»¹⁰

Esitatud näited iseloomustavad 1950. aasta paiku rakendatud tüüpilisuse normist lähtuvaid kitsendusi, mis andsid väga valusasti tunda just karakteriloomingus. Samal ajal saame siit aimu toleaege kriitika metodoloogias. See oli järsult sotsiologiseeriva kallakuga. Hüljatud või üsna vaeslapse osas kõrvale tõrjutud oli suur osa esteetilisi ja kirjandusteoreetilisi põhimõisteid, ignoreeriti inimpsühholoogia põhitõdesid. Opereeriti eeskätt poliitiliste ning üldfilosoofiliste kategooriatega. Väga primitiivselt ja kitsalt mõisteti sageli kirjanduse ühiskondlikku väärtust ja mõju. Nii leidis A. Tulik, et E. Krusteni esimeses nõukogude-aegses novellikogus «Pöördepunktid» on väga vähe ühiskondlikult-kasvatulikkult väärtuslikku «peale mõningate kodanlust paljastavate mõttekäikude «Noores aednikus» ja üksikute tööõõmupiltide «Õnnestunud külvis». Sellest ilmselt ei piisa.»¹¹

4

Missugused olid toleaege kriitikapraktika iseloomulikud jooned, mis määrasid kirjanduse ja kriitika vahekorra ning kriitika mõju kirjanike loominguale?

Sõjajärgsete aastate kriitika voorusena on mõnikord esile tõstetud printsiipiaalsust, võitlevat iseloomu. Formaalselt võttes see oligi nii, kuid sisuline analüüs vee-

⁸ Vt. näit. A. Uibo, Marksistlik-leninlik filosoofia — nõukogude kirjanike loomingu maailmavaateline alus. «Looming» 1950, nr. 9, lk. 1090; J. Tarmu, Tüüpilisuse probleemid kirjanduses. «Edasi» 10. I 1950, nr. 8; H. Tobias, Sotsialistliku realismi põhijooni. «Looming» 1951, nr. 1, lk. 115.

⁹ K. Kivi, V. Raudsepp, «Loomingu» teine poolaasta. «Rahva Hää!» 25. I 1950, nr. 21.

¹⁰ H. Lumet, Raamat rahulikust loovast tööst. «Rahva Hää!» 16. X 1951, nr. 244.

¹¹ A. Tulik, Abi, juhtimist, tihedamat sõela. «Sirp ja Vasar» 1. III 1947, nr. 9.

nab, et kiitmiseks pole põhjust. Ei ole seetõttu, et just printsiipaalsuse lipu all toimus sageli nõukogude kirjanduse parteilisuse printsiibi moonutamine, mis on tekitanud kirjandusele kahju nii otseselt kui ka hilisemate retsiidiivide näol. Miks me veel tänapäevalgi nii harva ja ettevaatlikult kõneleme tüüpilisusest kirjanduses? Kas ei ole üheks põhjuseks selle mõiste omaaegne moonutamine ja diskrediteerimine, mille järelmõju end ikka veel tunda annab?

Kas tollal siis hoopiski ei kirjutatud ega ilmunud sisukat, edasiviivat kriitikat, kus kirjandust oleks mõistetud kui kunsti, kus oleks lähtutud inimeste ja elu mitmepalgelisusest? Muidugi kirjutati ja avaldati, kuid niisugused arvustused jäid hulga poolest ilmselt vähemusse. Kriitikutest kõneldes tuleb heas mõttes esile tõsta mitmeid O. Urgarti ja tollal kriitikuna alles debüteerinud E. Nirgi retsensioone ja artikleid. Kõige rohkem kirjutasiid tollal aga asjalikke ja kasulikke arvustusi kirjanikud ise. Eeskätt tuleb nimetada Aadu Hinti, Rudolf Sirget, Paul Viidingut. Tingimused ei olnud nende jaoks teistsugused, ometi suutsid nad ilmunud uudisteostelega anda asjatundlikke ja tasakaalukaid hinnanguid. Kriitika üldilme määramiseks sellest küll ei piisanud. Kuid nendel kirjanikel ja kriitikutel on suuri teeneid eesti nõukogude kirjanduskriitika väärtuslike traditsioonide rajamisel. Ühtlasi annavad nende toleaeagsed kirjutused meile väärtusliku mõõdupuu vulgariseerijate ja printsiipaalsusemõiste kuritarvitajate tegevuse hindamiseks.

On oluline tähele panna, et toleaeagsetes arvustustes on küllaltki sageli tunda kriitiku sisemist rahulolematust — nii tema enda poolt rakendatava või vähemalt silmaspeetava «ajavaimulise» metodoloogiaga kui ka arvustatava teose puudustega, mis sellesama metodoloogia tollipulgaga mõõtes ei olnudki puudused. Niisuguse poolvarjatud kriitilise hoiaku elemente võib eriti märgata toleaeagse kirjanduse ühe üldisema puuduse — inimeste ühekülgse, vaesestatud kujutamise suhtes. Otsese väljenduseeni jõudis see aga harva. Näiteks osutas R. Sirge 1950. aastal O. Toominga «Rohelist kulda» arvustades, et autor on püüdnud peategelasi esitada vähimagi puuduseta, nagu kriitika seda soovib, kuid et see ei ole karakteritele kasuks tulnud.¹² Selles mõttekäigus on sõnaselgelt ära märgitud ajavaimulise kriitika üks halvemaid ebakohti.

Järgnevalt vaadeldava etapi kriitikapraktika mõnest üldistavast joonest, mis nende aastate kirjanduse uurimisel esile kerkiivad.

1. Teemaatiline lähenemine kirjandusele, teema ületähtsustamine. Teemaatika, pealegi ilukirjanduse spetsiifikat lihtsustavalt käsitava teemaatika muutmine üheks tähtsamaks hindamiskriteeriumiks. Selle kohta võib esitada ulatusliku loetelu suunavate artiklite pealkirjadest à la «Kirjanike ülesanded maaparandustööde läbi viimisel Eesti NSV-s»¹³ või siis teese nendest artiklitest: «Teaduse ja tehnika probleemid peavad muutuma meie kirjanduse üheks põhiteemaks.»¹⁴ Ilmekaid näiteid sisaldavad ka retsensioonid. Nii kirjutati H. Leberechti jutustuse «Teel» kohta: «Jutustuse «Teel» teemaks on üks tähtsamaid külg meie vabariigi elus: kolhoosikorra edasine tugevdamine külas, eesrindliku tehnilise varustuse kasutuselevõtmine ja grandioossed maaparandustööd eesti rahvale ammusest ajast nuhtluseks olnud soode kuivendamiseks.»¹⁵ Niisugune sissejuhatus arvustusele näitas, et kriitik hindab arvustatavat teost kõrgelt.

2. Eelnevaga on tihedalt seotud kriitika normatiivsus. Ma mõtlen normatiivsuse all kriitikas tavaks saanud ja üldkäibivaid otsustusi selle kohta, mida kirjanik oleks pidanud antud teoses kujutama — mida lisama, mida ära jätma —, ja kui-

¹² R. Sirge, Ääremärkusi «Rohelise kulla» puhul. «Õhtuleht» 13. IX 1950, nr. 217.

¹³ «Sirp ja Vasar» 3. IX 1949, nr. 36.

¹⁴ Kirjandus ja teadus. «Sirp ja Vasar» 1. VI 1946, nr. 22.

¹⁵ I. Freško, «Teel». «Noorte Hääl» 15. VIII 1951, nr. 191.

das, missugusena oleks tulnud inimesi ja sündmusi näidata. Kriitik näis täpselt teadvat, milline oleks olnud arvustatava teose parim variant. Kui kaugele võis arvustaja niisuguste soovitude ja nõudmiste esitamisel minna, seda näitab üks Ed. Männiku raamatule «Viisteist sammu» kirjutatud retsensioone. Kriitikut ei rahuldanud, et kirjanik oli kujutanud ainult reakoosseisu kuni seersantideni. Ta soovis lugejate nimel «ka meie stalinlike väejuhtide näitamist koos nende pidevate faktoritega, mis meile võidu töid».¹⁶ Järgneb nimetatud faktorite üksikasjalik loetelu. Seejärel pöördub arvustaja Suure Isamaasõja aegse tagala tähtsuse juurde ja avaldab soovi, et kirjanik kujutaks ka tagalaelu.

Unustada ei saa ka normatiivsuse administratiivset varianti, mille puhul kriitika soovid esitati konkreetsete parandusettepanekutena ja nõudmistena. Viimaste aktsepteerimisest sõltus teose ilmumine (näiteks novellikogude puhul).

3. Väärtuskriteeriumid ähmastusid, kriitika muutus nivelleerivaks. Niisugune oli kirjanduse kunstiväärtuse hindamisest loobumise tagajärg. Raske on tolleaegse kriitika varal võrrelda eri teoste väärtust ja tähtsust kirjanduse üldpildis. Kriitikas ei peegeldunud peaaegu üldse kirjanike suutlikkus ja kunstiline omapära. Andest ja andekusest tollal ei kõneldud. Kriteeriumsõnaks sai meisterlikkus, mida käsitati kui täies ulatuses õpitavat.

4. Nivelleerus kriitika ise. Stiilis, keelepruugis, isegi retsensiooni kompositsioonis löid läbi stambid. Nii kiitust kui laimust jagati valmisretseptide järgi. Sellele lisaks kohanes kriitika ka kvantitatiivselt. Arvustused muutusid küll koletu pikaks (just üldiste tõdede väsimatu kordamise ning teose sündmustiku laiutava ümberjutustamise tõttu), kriitikat kirjutati aga vähe. Lisaks sellele võib leida rohkesti sisuliselt täiesti kattuvaid retsensioone. A. Fadejevi poolt 1949. aastal Moskva ja Leningradi kriitikute ning kirjandusteadlaste kohta esitatud arvudest selgub, et olevikukirjandusega tegelejate hulk oli viimasel ajal märgatavalt vähenenud.¹⁷ «Pögeneti» minevikku, kirjandusteadusse, kus — pean silmas vene nõukogude kirjandust — vulgariseerivate põhimõtete pitsitus polnud nii äge. Võib arvata, et kirjanduse taseme langemine ning kirjanike viljakuse vähenemine (viimane oli eriti tuntav proosas) kahandasid samuti kriitikute huvi oma töö vastu. Aastate jooksul tuli kriitikasse ainult üksikuid niisuguseid uusi inimesi, kes jäidki sellele alale.

5. Palju defitsiitset kriitikaenergiat kulutati ebaökonoomselt kampaaniate läbiviimiseks ja pendeldamiseks. Kampaaniate käigus kanti mujal esilekerkinud probleemid mehaaniliselt ja vägivaldselt üle eesti kirjandusse. Selliselt desorienteeriti nii kirjanikke kui ka kriitikuid. Kirjanduselu normaalset kulgu häirisid ka mitmed kriitilise mõtte suunamise katsed. Nii sattus kodanliku ideoloogia vastu peetava võitluse käigus põlu ja kahtluse alla suur osa eesti progressiivsest kultuuripärandist. See aga tähendas, et noor eesti nõukogude kirjandus isoleeriti ajutiselt oma kasvupinnast — rahvusliku kirjanduse traditsioonidest.

6. Eelnevat kokku võttes tuleb ühe kõige negatiivsema momendina märkida, et kriitika kaotas tol ajal tunduvalt oma võimest näha ja toetada tõeliselt uut ning väärtuslikku, mis kirjanike loomingus ilmsiks tuli ja mille varal toimus eesti kirjanduse areng sotsialistliku realismi kvaliteedi poole. Kriitik õpetas kirjanikku kõikvõimalikes asjades, asjalikku nõu ja abi suutis aga anda harva. 1949. aastal ilmus «Loomingus» R. Sirge pikem jutustus «Otsustav pöörak», millest selgesti nähtub, kui suuri edusamme oli kirjanik sotsialistliku realismi meetodi rakendamisel juba teinud. Jutustuse sügavamat analüüsi kriitikas aga ei järgnenud. Ei selgitatud teose tähendust autori loomingus ega eesti nõukogude

¹⁶ H. L u m e t, Raamat neist, kes sammusid võidule. «Sirp ja Vasar» 21. II 1948, nr. 8.

¹⁷ A. F a d e j e v, Kirjanduskriitikast. «Sirp ja Vasar» 1. X 1949, nr. 40.

kirjanduse üldpildis. Küll aga leiti jutustusest tõsiseid patustusi normatiivsete kaanonite vastu ja niiviisi jäigi teos, mis on oluliseks eelastmeks kirjaniku liikumisel «Maa ja rahva» monumentaalse eepika suunas, aastateks «Loomingu» kaante vahele.

Missugune võis kujunenud olukorras olla kirjanduse mõju kriitikale?

Oleks muidugi ühekiuline kujutleda tolleaegset kirjanduselu selliselt, et kriitika oli ainuaktiivne, ründav pool, kirjanduslik looming aga passiivne kriitika omavoli all kannataja. Suure osa isikukultusliku ideoloogia pärssivatest mõjudest võttis kirjandus vastu otse, ilma kriitika vahendusest. Samade mõjude vaimus väljapeetud kriitika ülesandeks jäi kontrollida, et kirjanikud tõepoolest ikka püsiksid etteseatud raamides, samuti nende raamide teoreetiline põhjendamine. Kuivõrd kirjandus ajajärgu sotsiaalse mõtlemise otsemõju ja normatiivse kriitika surve all arengus takerdus, nivelleerus, kahanes ja kadus muidugi ka reaalne pind kriitilise mõtte arendamiseks. Kuid kaugeltki mitte sellisel määral, et kriitikal oleks võimatu olnud edasi minna. Eesti nõukogude kirjanduse areng jätkus, ja selle tõhusad tulemused on meile hästi teada. Just läbi nende aastate kirjutasid end sotsialistliku realismi kirjanikeks Hint, Krusten, Männik, Raud, Tooming. Jõudsalt läksid edasi mitmed sõja-aastail kirjandusse tulnud noored luuletajad. Kriitikal oli, millele toetuda ja mida toetada, kuid sageli oli ta liiga küündimatu seda tegema.

Kas kirjanikud hakkasid kriitika kaudu esitatud ebamõistlikele nõudmistele vastu? Loomingus tuli nendel autoritel, kes ausalt taotlesid elu ja inimese tõepärasust ning sügavat kujutamist, küllalt sageli astla vastu lüüa. Oli ka n.-õ. põhimõttelisi väljaastumisi kriitika tõeliste puuduste vastu. Näiteks heitis R. Sirge 1950. aasta dekaadi järgses sõnavõtus meie kriitikale, mis «seni kunagi polnud õieti võimeline orienteeruma või autoreid juhtima», ette «ahtrat dogmatismi, raamatust õpitud printsiipaalsust»¹⁸. Nende ränkade sõnade taga ei olnud kriitika ebaõiglusest hingepõhjani solvatud autor, vaid kirjanik, kes läbi ebamõistlike kitsenduste liikus visalt oma teise kirjandusliku küpsuse poole. Praktelist tulu niisugusest südamepuistamisest vaevalt oli, aga ühe olulise joone kirjanduse ja kriitika, loomingu ja loomingut suunama seatud normide vahekorra fikseerib see ometi.

Eesti nõukogude kriitika ei suutnud 1950. aasta paiku anda kaasaegsele kirjandusele usaldusväärset hinnangut. Eksiti peamiselt kahes suhtes: nivelleeriti ja hinnati üle. Konfliktituse teooria üheks avaldumisvormiks oli siin nagu mujalgi puuduste mahavaikimine, arenguraskuste ignoreerimine. Kui eesti kirjanduse ajaloo uurimisel jõutakse nõukogude kirjanduse juurde, on vaja paljutki uuesti kaaluda ja mõõta. Muidugi tuleb seejuures hakata kirjanike loomingut vaatlema tihedas seoses ajajärgu kriitika ja kõikide nõudmistega, mis tollal kirjandusele esitati. Küllap saame siis senisest hoopis tõepärasema pildi eesti nõukogude kirjanduse olulisest arengulõigust, mille vältel juurdus sotsialistliku realismi loominguline meetod.

¹⁸ R. Sirge, Edasi, veelgi viljakamale tööle. «Looming» 1950, nr. 6, lk. 668—671.

Karamzin dialektilises vaatluses

1. KIRJANDUSLOOLINE KOHALEPANEK

LÄHTESITUATSIOON: KLASSITSISMI KRIIS

enemaal on kaheksateistkümnenda, nn. filosoofiasajandi saabumise tunnuseks Peeter I poolt teostatud kultuurirevolutsioon: selle «vaskratsaniku» eestvedamisel asetati Venemaa põhimõtteliselt üldeuroopalikku arengusse, mis andis uue suuna ka vene kirjandusele. Murrang tekkis ajastul, mil Euroopa kirjanduses üritati reglementeerida kogu kirjanduslikku loomingut. Nii tekkisid klassitsistlik esteetika ja klassitsistlik poeetika, mis ka vene uemas kirjanduses kehtima hakkasid. Vaimulikku kirjandust ikka enam väljatõrjuv ilmalik klassitsistlik sõnakunst tuli Venemaale reeglite, eeskirjade ja printsiipide seostatud kompleksina, mis meenutas pigemini teaduslikku süsteemi kui loomingulise vaimu virvendusi. Väljendusvahendeid tuli, nagu uusi riietuse tegumoodisidki, esialgu laenata Läänest ja parukais autorid täitsid oodi või klassitsistliku näidendi alal omad kirjanduslikud kohustused aadlikkirjanduse traditsioonilistes raamides.

Ka revolutsioonijärgse, uuema vene kirjanduse filosoofiliseks ja esteetiliseks baasiks oli XVIII saj. valitsenud klassitsism. Prantsuse suurest kodanlikust revolutsioonist tulenevad tegurid asetasiid päevakorraks kunsti ja tegelikkuse vahetõrjuva probleemi, mis on keskeks jäänud tänapäevani. Filosoofiliste süsteemide ja ideaalinormide sajad oli kehtestanud kirjanduse jaoks reeglite ning normide etalooni, mis uues, revolutsioonijärgses olukorras hakkas muutuma juba tõsiseks takistuseks edasisele arengule. Klassitsismi keelud ja eeskirjad, lubatud ja soovitatud väljendusvahendid vastasiid aadlikkirjanduse tarvidustele, kuid nad võimaldasid demokraatlikuma, realistlikuma kirjanduse tekkimist ainult sel määral, kui võrd autorid nende rangust lõdvendada või hoopis ületadagi suutsid.

Sentimentalismi sissetung sajadivahetusel avardas lugejaskonna teadvust ja viis kirjandusliku loomingu mõnevõrra lähemale realiteedile, kuigi teemade repertuaar ja väljendusvahendite arsenal horisonti omakorda kitsendasid. Siiski tõi sentimentalism, mille esilekõõndivamaks autoriks Venemaal oli noor Karamzin, esimese suure murrangu maitsetes.

HUMANITAARTEADUSED ON KEERUKAMAD KUI FÜÜSIKA

Kirjandusvoolude iseloomustamine kuulub kirjandusteaduse kõige keerukamate probleemide hulka. Kriteeriumid, definitsioonid, isegi nimetuste tähendused erinevad eri aegadel ja eri leerides. Mõõdu aastakümneid, enne kui õpiti ajalooliselt eristama sentimentalismi romantismist, millega tal on palju ühiseid tunnuseid: vabanemine klassitsismi reeglitest, loodusearmastus, emotsionaalsuse esile nihutamine jms. Tänapäeva kirjandusteaduses on arvessevõetavaid autoreid, kes üldse eitavad sentimentalismi olemasolu Euroopa eelromantilise kirjanduse are-

nemises. Meie jääme siin traditsioonilise terminoloogia juurde, laskumata ajaloolise poeetika keerdkäikudesse, sest täpselt võttes ei tohiks ju ka realismist reservatsioonideta kõnelda, nagu see on kombeks.

Isegi lihtsa auto skeemi või selle käimapaneva mehhanismi — bensiinimootori — kirjeldamise puhul võib informeeritav mõista näiteks väntvõlli olemust alles siis, kui ta ka kolbide, ventiilide, karburaatori ja paljude, paljude teiste osakeste mõttest on aru saanud ning mõistab nende koostoimet. Inimene ja inimkonna areng on aga palju komplitseeritum transpordimasinast. Einsteini arvates on psühholoogia palju keerukam kui füüsika¹ — mida siis öelda ajaloo protsessi ammendava mõistmise kohta?

«Sentimentalism», «romantism» ja «realism» modelleeritakse kirjandusajaloolise protsessi kujunemisel lihtsa järgnevusena ainult didaktilise koolimudeli tarbeks, kui aga asuda algmaterjali juurde, osutub pilt palju komplitseeritumaks. Selle reservatsiooniga asume oma teema kirjandusliku tausta käsitlemisele.

Uuema vene kirjanduse tekkimisel kehtisid klassitsistlik esteetika ja poeetika kõigis kirjandust kontrollivais instantsides (kriitika, avalik arvamus). Sellel taustal tungisid sajandi lõpul «tundeline» jutustus ja luuletus sentimentalismi lähtemaalt — Inglismaalt — mandrile ning Venemaalegi. Sentimentalismil polnud Venemaal pikka iga, ta ei sobinud ju üldse kokku tsaaririigi elutavade ega ka seal valitseva pärimusliku vaimsusega. Aga siiski aitas see «tundelisuse» sissetung kaasa lugejaskonna teadvuse avardamisele ja sai võitluses tegelikkuse õige peegeldamise eest mõneks ajaks edasiviivaks teguriks.

Selles mõttes oli progressiivne ka haritud kirjamehe ning eduka keeleuendaja Nikolai Karamzini (1766—1826) mitmeti novaatorlik tegevus. Psühhologiseeritud reisikirjelduse, tundelise jutustuse, olukirjelduse, psühholoogilise etüüdi, kultuuriloolise artikli, koguni karakterromaani ja belletristliku ajaloo vaatluse (tinglikult öeldes) «esmaleiutajalt» ning julgelt keeleuendajalt õppisid uue sajandi geniaalsed noored; tema teoste najal kasvas emakeelne lugejaskond. Karamzini võib kronoloogilises vaatluses vististi suurema õigusega tituleerida vene uue kirjanduse rajajaks kui tema geniaalset õpilast A. Puškinit, kes oma võimsa sõnakunstiga Karamzini algatused lõplikule võidule viis. Vulgaarsotsioloogilistest kontseptsioonidest mõjutatud ettekujutust Karamzinist kui kesisest ning tagurlikust kirjamehest tuleb vastavalt faktidele ja ajaloolise tausta teaduslikule mõistmisele põhjalikult korrigeerida.²

Seda ei saa muidugi teha nõnda, et me hinnangu «reaktsiooniline» korrigeerime niisama staatiliselt mõistetud «progressiivseks». Need mõisted iseenesest pole küllalt dialektilised ja muutuvad kergesti välispidisteks etikettideks. Ebadialektilises või materjalist irdunud vaatluses nad kas ei funktsioneerid üldse või jäävad üsna viljatuks. Nad omandavad mõtte ainult reaalselt eksisteerivas olukorras, konkreetse ajaloolises situatsioonis. Aga selle reaalse olukorra mõtestamine sõltub omakorda ka meie teadvuse küllaldasest avarusest. Juba sellepärast me ei saa leppida ei Karamzini 100 aasta juubeli (1866) puhul kehtinud kontseptsioonidega (kuigi neil oli suur mõju oma ajastule), ega ka näiteks meie sajandi neljakümnendail aastail käibel-olnutega — siis ei olnud nende mõistete käsitlemine küllalt dialektiline. Uute uurimuste valgusel ning meie enda teadvuse

¹ Einsteini ütlus Jean Piaget'le, mida viimane tsiteeris XVIII rahvusvahelisel psühholoogide kongressil Moskvast. Vt. Moskva Riikliku Ülikooli rotaprint-väljaandes: Jean Piaget, Psychology, interdisciplinary relations and the system of sciences. Moscow, 1966, lk. 12.

² Karamzini loomingu evolutsiooni mõistmiseks pean tähtsaks J. Lotmani paljusid sellekohaseid töid, mis on ilmunud TRÜ Toimetistes. Samas vaimus on kirjutatud ka P. N. Berkovi ja G. P. Makogonenko eessõna Karamzini valitud teoste väljaandes: H. M. K а р а м з и н, Избранные сочинения в двух томах. М.-Л., 1964. (Edaspidi tsiteeritud tekstis leheküljele viitamisega.)

uelt tasandilt peame ümber hindama ka Karamzini koht ajaloolises protsessis — arvesse võttes tema vaadete polüfoonilisust ja arengut (varajase ja hilise Karamzini erinevus).

Kui uurida Karamzini loomingut retseptiooniajalooliselt (s. o. «lugejalt autorile» suunas), siis selgub, et Karamzin vastas valitsevast reeglisundusest vabeneda ihaldava XVIII saj. vene lugeja lugemisnäljale. Samasugune pöörak maitseis tekkis teistelgi kunstialadel, ka maalikunstis ja isegi aianduses; viimane asendas rangelt sümmeetrilise «prantsuse» aia vabalt kujundatud «inglise» aiaga.

Karamzini jutustamisstiili iseloomustavad kiirus ja kirevus, ütleksin filmilikus, kusjuures autori tundetoon vaheldub kergesti lüürilisest irooniliseni, ilma et sellest toonimuutusest igakord eelnevalt märku antaks.

Allpool vaatleme mõningaid valitud lõike Karamzini loomingust, pannes peaarõhu vähem tuttavale, eriti sellisele produktiivsele ning hübriidrikkale alale, nagu on reisikirjeldus.

2. MIS ON JA KUST TULI «TUNDELINE TEEKOND»?

UUS KVALITEET — «TUNDELISUS»

Reisikirjeldus on kõige mitmekesisem, eripalgelisem, tabamatum žanr kirjanduses. Sellepärast oleks reisikirjelduste teoreetiline klassifitseerimine kas või Xenophoni «Anabasisest» kuni Juhan Smuuli «Jäise raamatuni» kirjandusajaloo problemaatilisemaid ülesandeid. Samal ajal võib julgesti ütelda, et see žanr nagu luulegi liigub oma suure ning populaarse informatiivsuse tõttu kirjandusliku protsessi avangardis. Siin käib uute maade «avastamine» käsikäes uute väljendusvahendite rakendamisega. Ka on reisikirjelduste retseptioon eriti kiire ja laiaulatuslik. Selle žanri kirevas arengus tekkis XVIII saj. keskpaiku uus, väga produktiivne alaliik — nn. tundeline teekond.

Tundelise teekonna isaks võib tinglikult pidada inglasi Lawrence Sterne'i, võrratut ja ainulaadset stiilimeistrit. Sterne viibis a. 1761—64 Prantsusmaal, a. 1765—66 Itaalias ja kirjutas oma elamustest võrratu žanriloova raamatu («Sentimental Journey», 1768), mis kuni tänapäevani mõjutab järelsalklasi ja ümberütlejaid. Tema püsimatul pilk ei fikseeri maid ega rahvaid, Sterne valgub laiali tundmustesse ja pilgetesse, ta püüab lugejaile sisendada, et matkamine ise on tähtsam kui lõppeesmärk, sest tee tingib liikumise ja liikumine ongi matkamise päriseesmärgiks. Tema stiilivõteteks on jutuheidte sagedane katkestamine ja kõrvalpeõiked, vihjamine, tunnete valangud ja tunnete tagasivõtmised. Ta annab mõista, et reisib oma unistustes ja soovunelmates, et ta sõnanooled on taidurliku mängukire manifestatsioonid ja taotlevad vabanemist kehtivaist kirjutamisreeglidest. Voltaire'i-naeratusena jumalakartmatu vaimulik, kiirarmuja ja kohetaanduja ei näita meile ei Prantsusmaad ega Itaaliat, vaid ainult nähtu kajastusi oma minas. Tema romaanis jäävad ju kõik otsad lahti, ütleks moodne kirjandusdogmaatik. Ent Sterne oskas võita ka Marxi ja Engelsi poolehoidu.³

Koos Rousseau'ga kuulub Sterne vana korra kukutajate ja uue ajastu algatajate avangardi Euroopa kirjanduses. Klassitsismi mõistusekultus pidi nüüd esikoha loovutama uuele kriteeriumile, mida inglased nimetasid «sensitivity», prantslased «sensibilité», sakslased «Empfindsamkeit», venelased «чувствительность», G. Suits oma loenguis «tundelisuseks».

Karamzin laulis sellest värssides ja kummardas seda proosas: «Oo, armas

³ Vt. väljaandes: К. Маркс и Ф. Энгельс об искусстве, I kd., lk. 375, II kd., lk. 454—456. Kirjavahetuses on veel teisigi viiteid Sterne'ile.

tundelisus, kõige kallimeelse läte,» deklareeris ta korduvalt. Goethe arvas: «Iga haritud inimene peab olema lugenud Sterne'i.» Ta ise ehitas sellele uuele kvaliteedile oma «Wertheri», kes valab alatasa pisaraid ja lõpetab suure armastuse ajal enesetapmisega (aja moemotiiv, mis esineb korduvalt ka Karamzini reisirakjades). Selle XVIII saj. «bestselleri» — «Noore Wertheri kannatuste» — mõju kogu maailma kultuurielule (tõlked, jäljendused, isegi pildid kohvitassidel ja daamide lehvikuil) oli uue suurmoe sümptomiks.

Kujunes sentimentalistlik stiil. Südant ja inimlikkust kanti nähtaval kohal nagu ilurätikut. Inglise eelromantikud tõid ilukirjandusse kuupaiste ja levitasid oma «kalmistuluules» demokraatlikke mõtteid kõikide inimeste võrdsusest. Tundelised poeedid kiitsid täiel häälele vooruslikku elu, rikkumatut loodust ja «looduselähedast» inimest.

Uue maailmatunde etteküündivaks kuulutajaks Venemaal oli Karamzin, kes tõi kirjandusse kaasa hea maitse ja menuka keeleuendaja eelised.

«VENE MATKAJA KIRJAD»

Karamzini esimese suurema teosena ilmusid 1791/92 «Vene matkaja kirjad». Sellega olid vene pinnasesse istutatud «tundelise teekonna» traditsioonid eeskätt Sterne'i järglaste Dupaty, K. Ph. Moritzi jt. eeskujul, kuigi Karamzini reisirakjadel on täiesti algupäraseid jooni.

On kahju, et seda lugemisväärset teost, mida veel XIX saj. teisel poolel kasutati Tartus koolilektüürina⁴, meie tehokraatliku ajastu kirevais argipäevaaskeldustes enam ei loeta. Ükski kultuuritahteline lugeja ei paneks enne põhjalikku sirvimist raamatut käest — nii värsket, huvitavat ja informatsioonirohket on see osalt tundeline, osalt õpetatud, osalt valgustuslik reisirakjeldus. Karamzin ühendab reisirakjel nähtud vaatamisväärsete täpse kirjelduse alati erkasa vaatleja tundmustega. Aga oma aja kohta tähendas Karamzini reisirakmat veel palju enamatki: Karamzin andis piltiderikka, vaimuka ja paljudele mahavaikimistele vaatamata üsnagi tõetruu ning ülevaatliku ettekujutuse elust Lääne-Euroopas, tutvustas vene lugejatele kriitiliselt teiste kultuurrahvaste kombeid ja eluviise, kasvas omakeelset lugejaskonda. Noore kirjaniku suurest lugemusest kõnelevad otsesed ja kaudsed viited tolleaegsetele kultuuritegelastele. Saksamaalt läbi sõites külastab ta Immanuel Kanti Königsbergis (tõsi küll, Kanti filosoofiat ta õigesti ei mõistnud), kohtub uue, antiklassitsistliku kirjandusvoolu silmapaistvate esindajatega: Fr. Nicolaiga Berliinis (jutt keerles jesuiitide ümber), Karl Philipp Moritziga, kelle «Uhe sakslase reisirak Inglismaal» oli üks Karamzini eeskujusid, tolleaegse saksa «kirjanduspaavsti» prof. Wielandiga jt. Ta kuulab Leipzigit prof. Platneri esteetikaloenguid, käib Dresdeni kunstigaleriis, Pariisi teatrites, Inglise kohtutes ja hullumajas. Ta oli õhinal lugenud Ossiani, Goethe «Wertherit», Sterne'i, Pariisis neelab Schillerit, korduvalt mõtleb ta Liivimaalt pärit tormtunglejale, Goethe sõbrale Lenzile, kaua ning visalt uurib ta tollal uudse distsipliini — füsiognoomika — võimalusi kõnelustes ja kirjavahetuses selle looja Lavateriga.

Karamzini «Vene matkaja kirjade» vorm jäi Venemaal veel kauaks reisirakjelduse standardiks, nii et selle teose alusel oleks võimalik konstrueerida tundelise teekonna tüüpmodelit. Alustatakse lahkumissentimentidega, sellele järgneb «kirjade» vormi valatud jutustus, mida kogu aeg katkestavad põgusad kõrvalepõiked, lüürilised vahepalad, napid, kuid tundeküllased dialoogid, sissepõimitud vaimukused, anekdoodid, autori enda värsid, avalikud ja varjatud tsitaadid (nagu Thomas Mannil — *sapientii sat*). Lõpetatakse obligatoorse rõõmuavaldusega kodumaale saabumise ja vene keele jällekuulmise puhul («võõrsil hea, kodus parem»).

⁴ Русская классная библиотека для Дерптского учебного округа. Выпуск III. Кaramзин. Письма русского путешественника. Дерпт, 1872.

Lühilugude, jutuepisoodide ja ajalooliste reministsentside sissemonteerimine annab reisipäevikule vajaliku sügavuse. Leidub ka alltekstilisi vihjeid. Sõitnud läbi Eesti, meenutab Karamzin mõisnikelt kuulnud kaebusi maarahva laiskuse üle ja lõpetab küllaltki kahemõttelise lausega: «niisiis on vajalik, et neid [töötavat talurahvast — V. A.] kangesti sunnitakse, sest nad töötavad väga palju ja mužikk Liivi- või Eestimaal toob härrale neli korda rohkem sisse kui meie oma Kaasani või Simbirski kubermangus» (I, 19). Mõista ise, armas lugeja, kas ja keda siin nõõgitakse! Ja veel teine näide. Karamzin oli kindlasti kiriku kuulekas liige, aga Mainzis keeldus muidu nii uudishimulik matkaja siiski huvi tundmast «püha Bonifatiuse sisikonna» vastu, mida säilitati ühes kohalikus kirikus (lk. 197).

«Vene matkaja kirjad» ei saanud omal ajal ilmuda täielikult, sest ei «valgustatud» Katariina II ega jõhkra Paul I ajal, kes inimesi roodude kaupa laskis külmale maale küüditada, ei tohtinud keegi punaseid prantslasi meenutada. Aga seegi, mis ilmus, oli lugejaile avatud aknaks avaramasse maailma, aidates omajagu kaasa Paul I isiku kultuse aastate masendava õhkkonna vaimsele leevendamisele.

Lugejale uudse maailma avab Karamzin kord kobamisi, kord julgelt ja haaravalt, valades oma muljeid elegantsesse, teemat selgesti artikleerivasse keelisse vormi, kusjuures ta leiab sobiva sõnastuse nii oma vabamüürlikule inimvennastuspaatosele (I, 594) kui ka näiteks... saksa ja vene sõimutavade võrdlusele (I, 140). Jälgides ta sorava stiili leebet lainetust, tunned ometi, et autori kavatsuseks oli anda enamasti lihtsast kirjeldusest, et siin toimub uute väärtuste loominguine omandamine sõnakunsti kaudu.

Sellepärast kuulub Karamzini teos reisikirjelduste žanri «kõrge kunsti» valdkonda, oma kirjandusajalooliselt tähtsuselt reastub see K. P. Moritzi, Dupaty, Goethe reisikirjelduste kõrvale. Võrdleksin Karamzini reisikirju prantsuse impressionistide maalidega (Claude Monet' peisaažidega) ja M.-K. Čiurlionise mitesümbolistlike pastellide ja temperatega (tal on ka selliseid). Kui kirjandusajaloolasel oleks lubatav segi paisata ajaloolisi stiilikatgoriaid, nagu seda tehakse igapäevases keeles («ta on sentimentaalne tüdruk», «romantiline noormees» jms.). Monet'd meenutab ka Karamzini looduspiltide «seeriasüsteemsus».⁵

Mis puutub Karamzini teose kuuluvusse «tundelise teekonna» žanri, siis see liigitus osutub arusaadavaks alles kõrgemal üldistustasandil. Väliselt ei sarnanenud see üldse Sterne'i «Sentimental Journey'ga». Tundeliseks teekonnaks võib pidada iga reisikirjeldust, kus konkreetne informatsioon on organiseeritud autori emotsionaalse suunitlusprintsipi järgi.

See oli Sterne'il teadlikult rakendatud novaatorlik võte, mis tema järglaste teostes omandas väga erineva kuju: ühtedel prevaleerib valgustuslik või õpetatud informatiivsus (alates Karamzinist kuni kas või Marietta Šaginjanini), teistel sotsiaalne protest (Radištševi revolutsiooniline «Teekond Peterburist Moskvasse»), kolmandail «sterniseerimine» (Jean Paulist kuni H. Heineni). Enamik hilisemaist «tundelistest teekondadest» kuulub segatüüpidesse.

Ka meie Juhan Smuuli «Jäine raamat» on mõningal määral «tundeline teekond», kuigi autor võib-olla pole tuttavgi vana Sterne'iga. Sest kirjanduslike «mõjude» (retseptiooni) tee on väga keeruline.

Karamzin imetleb Sterne'i ja tsiteerib teda alatasa, ta tunneb teda viimsete pisiasjadeni, kuid ajalooline situatsioon andis Karamzini «tundelisele teekonnale» hoopis teise vormi ja suunitlusegi.

Eesti kirjandusse tuli «tundeline teekond» hoopis teisi kanaleid mööda. Vene kirjandusloos andis «Vene matkaja kirjade» ilmumine lähtekohti ja perspektiive uuteks tundelisteks (ja intellektuaalseteks) teekondadeks.

⁵ W. Balzer, Der französische Impressionismus. Dresden [1958], lk. 29.

3. VAENE LIISA — VALGUS JA VARJUD

Vene sentimentalismi tähtteos «Vaene Liisa» tõi Karamzinile lugejaskonnas suure populaarsuse. See on hale lugu talutüdrukust, kes armus aadli-noorhärasse. Aga kergemeelne elumees jätab lihtsa looduselapse peagi maha, et abielluda rikka lesega. Kui «vaene Liisa» oma võrgutaja õiget palet näeb, uputab ta enese linna-lähedasse järve.

«Vaese Liisa» ilmumine (1792) tähistas vene psühholoogilise jutustuse sünni,» konstateerib uusim autoriteetne akadeemiline kirjanduslugu.⁶

Sellel pisaraterohkel ja tänapäeva aspektist naiivsena näival lool oli Vene-maal samalaadne mõju kui «Noore Wertheri kannatustel» Saksamaal. Kuigi Liisa traagikat käsitleti siin mitte sotsiaalses, vaid psühholoogilises ja moraliseerivas plaanis, jäi kõlama kiiresti populaarseks saanud teose humanistlik paatos, mis on formuleeritud lööksõnas «ka talunaised suudavad armastada». Vaese Liisa kuju on antud ajastu meeleliigutust-harrastavas vaimus. Maaelu idülliline käsitlus ei ulatu kusagil üle aadlikkirjanduse lamburiluule konventsioonide: sotsiaalsed konfliktid vaikitakse maha, sotsiaalseid vastuolusid püütakse lepitada «tundelisuse»-kultusega. Karamzinil pole ega saagi olla sellist sügavat analüüsi, nagu näeme samasuguse konflikti kujundamisel L. Tolstoi «Ülestõusmises», kus Nehljudov otsustab tema poolt võrgutatud Katjuša Maslovale järgneda Siberisse — kusjuures selgub, et konflikt sellegagi ei lahene.

Siinkohal huvitab meid eelkõige Karamzini osatähtsus vene kirjanduse arengu protsessis. Karamzini novaatorliku jutustamiskunsti mõju võiks piltlikult võrrelda esimese auto ilmumisega hobuveokite hulka. Jutu traditsiooniline, kuid samal ajal eluline süžee aadliku armastusest talutütre vastu saab Karamzini sule all mitte ainult emotsionaalse värvingu ning humanistliku suunitluse, vaid näitab meile ka Karamzini kui jutustaja meisterlikkust.

Ka tänapäeva lugejat võib kaasa kiskuda tema jõuline ja elav süžeearendus, lakooniline ja selge sõnastus, mis kantud sellistest kujundusvõtetest, nagu loodusekirjelduste kasutamine «saatemuusikana», tunderikas dialoog ja jutustaja sekkumise tegevusse (hilisemas kirjanduses kasutavad seda võtet näiteks A. Gide ja Th. Mann; vahepeal oli kaua nõutav, et autor oma tegelaste selja taha jääks). Sealjuures sünnivad tähenduste ümberkodeerimised ühest aspektist teise j u t u s t u s t kui tervikut kahjustamata, sest autor toimib otsekui mingisuguse «lugeja-mina» ülesannetes.

Üksainus näide paljudest illustreerigu seda väidet. Erasti kaunist meeleliigutust kirjeldades kasutab Karamzin tolle aja bukoolika russooliku aspekti: «Erastile näis nüüd, et ta on leidnud Liisas tolle, keda ta süda on ammu otsinud» ja «Loodus kutsus mind oma sülelusse, oma puhaste rõõmude juurde», aga autor sähvab vahele: «Meeletu noormees! Kas tunnedki oma südant? Kas võid alati vastutada oma meeleliigutuste eest? Kas mõistus on alati Su tunnete valitsejaks?» (I, 614.)

Eriline koht XVIII—XIX saj. jutustavas proosas kuulub loodusekirjeldustele. Meil, urbanistliku ajastu lastel, kes me end kaitseme loodusjõudude vastu tumedate prillide, plastikaatmantlite, päikesekreemide ja ilmaennustuste abil, on raske kujutledagi XVIII saj. loodusekultust. Veel Gogoli ajal nägid autorid erilist vaeva loodusekirjelduste loomisega, lugejad kirjutasid neid välja ja õppisid pähegi. Karamzini loodusetunne oli veel russoolik, aga ta rakendas seda siiski rohkem esteetiliselt, peaaegu dekoratiivses funktsioonis. Tema loodus («Natura») on lahke, helde ja isegi tundeline, kõvasti sentimentaliseeritud. Näide sellest, kuidas Karamzin kirjeldab varahommikut jõe kaldal: «Kõikjal valitses vaikus.

⁶ История русской литературы в трех томах. М.-Л., I kd., 1958, lk. 631.

Kuid varsti äratas tõusev valguseallikas kogu looduse: salad ja põõsakesed elustusi; linnukesed tõusid lendu ja hakkasid laulma; lilled tõstsid oma peakesi, et juua elustavaist valgusekiirtest.»⁷

Sellistel loodusekirjeldustel on otseku «saatemuusika» funktsioon: loodus on jutukangelaste tundmustele kaasaelav tunnistaja. Karamzin oli esimesi vene kirjanikke, kes tõi oma jutustustesse lokaalkoloriidi ning kasutas parallelismi tege- laste psühholoogia ja peisaaži vahel. Selline võte tunduks praegu naivne, aga sedagi kasutatakse ooperi- ja balletikunstis, samuti filmides.

Autoripoolsete arutluste, õpetuste ja lüüriliste kõrvalepõigete tehnikat harras- tas Karamzin Sterne'i stiilis, aga loodusetunde aluseks olid talle veel J.-J. Rous- seau' «Émile» ja «Nouvelle Héloïse», mille lugemisest tundeline autor ikka uuesti innustub (vt. peatükk «Lausanne» «Vene matkaja kirjades»). Kui kaugel on see looduseheldimus Hemingway' või kas või tänapäeva sportlasturisti, vabaõhuini- mese realistlikust loodusetundest!

Loodusekirjeldused on praegu kirjandusliku teose spetsiifiliseks koostisosaks. Aga looduse käsitlemine omaette, inimesest sõltumatu realiteedina (mitte metafüüsiline ideena) on võrdlemisi hiline saavutus. Teatud liialdusega, kuid suu- res laastus tabavalt ütleb V. Savodnik oma monograafias «Loodusetunne Puškini, Lermontovi ja Tjutševi luules»: «Looduse avastas J.-J. Rousseau nagu Kolumbus Ameerika.»⁸ Küsimust struktuurilise aspektis vaadeldes tundub mulle, et algul kasutati loodusekirjeldusi parallelismina (rahvaluule, Homeros), hiljem reisikir- jelduste taustana, veel hiljem aksessuaarina lüürikas. Vanasti oli suhtumine kuusse ja taevatähtedesse ainult esteetiliselt (ning usulist) laadi. Neis nähti iga- vikusära, mitte kosmilisi kiiri, akompanementi kangelase esinemisele, mitte sõl- tumatut realiteeti. Täiesti realistliku loodusekirjelduse tõid vene kirjandusse alles XIX saj. teise poole suured realistid, eriti I. Turgenev ja L. Tolstoi.

KIITUS KARAMZINI KOMBINATOORIKALE

Teeme mõned järeldused teoreetilisel tasandil. Väljendusvahendid seisavad Karamzinil kunstikavatsuslikult mõttearenduse teenistuses: kujundusvõtete kom- binatsioonid, süntaks, nappide dialoogide tihedus, autori mitmesugused lüürilised kõrvalepõiked, sõnastus, loodusekirjelduste funktsioon «saatemuusikana» — kõik see kokku moodustab kirjandusliku sentimentalismi stiili. Seda terminit tuleb mõista historistlikult. XVIII sajandil hinnati tundelisust positiivse omadusena — kui tundeelu rikkust, sentimentide head kultuuri. «Epoohil, millele Rousseau oli vajutanud oma tundeliselt (empfandsam) mässulise vaimu,»⁹ nagu ütleb Th. Mann, tähendas see tundeelu emantsipatsiooni, vastuhakkamist konventsiooni ja kodan-liku kitsarinnalisuse vastu.

Kunstikavatsuslik sõnaseadmine on omane igale stiilile, mis taotleb enamat puhtast informatsioonist (neutraalselt-objektiivsest signaalist) — näiteks poeeti- line, retooriline, žurnalistlik sõnastus jms. Stiilikatgoriate hindamisel peame neid nägema nende õigel taustal, et neid mõista. Või veel enam üldistatud väljen- duses: keel ja mõistmine on alati korrelaadid.

Karamzini proosa sisaldas ka uusi žanrielemente. Need tulenesid konkreetse ini- mese psühholoogia sissetoomisest ja viisid katseni nende najal karakterit kujun- dada. «Vaeses Liisas» tulevad uued jooned ilmsiks vähem Liisa, rohkem Erasti ku- jus. Erast kuulub küll veel võrgutajate tüüpi (nagu Richardsoni Lovelace), aga

⁷ Vene kirjandus. Lugemik keskkooli VIII klassile, Tallinn, 1957. (Originaal: II, 611.)

⁸ В. Ф. Саводник, Чувство природы в поэзии Пушкина, Лермонтова и Тютчева, М., 1911, lk. 7.

⁹ Th. Mann, Goethes Werther. Gesammelte Werke, XI. B., lk. 229.

tema käitumine on juba psühholoogiliselt motiveeritud. Erast polegi kaval võrgutaja, vaid tundustekeerisesse sattunud inimene. Ta isegi armastab Liisat oma-moodi, kuid reaalsuse surve ja tema klassi maailmavaade ei luba tal toimida oma seisuse kommete vastu. Liisa ja Erasti armuidüllil murrab sisse tõelisus (kuigi Karamzin ei jää sellele lõpuni truuks). Nii saab Karamzin psühholoogilise karakterikujunduse eelkäijaks, külvates seemne, mis andis vilja Lermontovi psühholoogilises ning karakteroloogilises romaanis «Meie aja kangelane».

4. RAJAD ROMAANI SUURTEELE

Väide, et Lermontov olewat vene psühholoogilise romaani looja, on õige ainult suhteliselt. Sellise romaani idu näeme juba oma aja kohta novaatorlikus N. Karamzini proosas. Karamzini jutustav proosa, vastandades end klassitsismi normidele, sisaldas uusi žanrielemente, mis hiljem koostoimes teiste teguritega kujundasid vene sotsiaalpsühholoogilise romaani. Selles suhtes võib eriti produktiivseks pidada Karamzini sajandivahetusel kirjutatud romaanifragmenti «Meie aja rüütel» (I, 755—781). See on esimesi katseid anda noore vene intelligendi kuju areneva karakterina. Et see tegelane on mõeldud tüüpilisena, sellele vihjab juba pealkiri, mille hiljem Lermontov teisendab «Meie aja kangelaseks». B. M. Eichenbaumi hüpotees, kes Lermontovi romaani tiitli tagasi viib Musset' romaanitiitlile «Confession d'un enfant de siècle», ei välista seda hüpoteesi: on ju mõeldav ka mõlema pealkirja kontaminatsioon. «Meie aja rüütel» on psühholoogiline jutustus, milles autor tol ajal valitseva «ajaloolise romaani asemel mõtleb kirjutada ühe oma sõbra romantilise loo» (I, 755). Aga see «romantiline» kuju on asetatud vene tegelikkusse. Jutustuse kangelane on tundmustega inimene, kuid teda ei tõlgendata ei loomupäraselt heana (nagu olid Rousseau' järelkäijate tegelased) ega loomupäraselt õelana («deemonlikuna» nagu romantikute tegelased). Karamzin kirjeldab karakterit, isiksust kõigis ta konkreetseis vasturääkivustes, saades seega vene kirjanduses esimeseks karakterist lähtuvaks kirjanikuks. Karamzini psühholoogilises etüüdis «Чувствительный и холодный»¹⁰ leiab see karakteroloogiline lähenemismeetod printsiipiaalse põhjenduse.

XVIII saj. klassitsistlikus kirjanduses esinevat kangelase pärimuslikku «lakeerimist» leiame Karamzini jutustustes aina vähemal määral. Jutustuses «Minu pihtimus» (I, 729—740) võtab ta selle lakikihi põhimõtteliselt maha, öeldes, et kangelase «pihtimustel ei olewat mingisugust moraalset eesmärki», ta kirjutavat «niisamuti» («пишу — так!»). Selline kangelase vabastamine sunduslikust moraliseerimisest kostab läbi veel Lermontovi eessõnas «Meie aja kangelase» teisele trükile, mille autor lõpetab tuntud passaažiga: «Teie ütlete, et moraal ei võida sellest? Vabandage! Küllalt on inimesi toidetud maiustustega; neil on sellest seedimishäired: on vaja kibedat rohtu, teravat tõde. ... Aga ärge mõelge pärast seda, nagu oleks selle raamatu autoril olnud uhke unistus hakata inimeste pahede parandajaks. ... Tal oli lihtsalt lõbus joonistada («просто было весело рисовать») tänapäeva inimest, nagu ta seda mõistab ja teie ning enese õnnetuseks on liiga sageli kohanud.» (M. Lermontov, Meie aja kangelane, Tallinn, 1953, lk. 6.)

Lauserütm ja autorihoiaku motiveerimine («просто... так») on peaaegu sõnasõnaliselt sarnased. Ajaloolises aspektis näeme, kuidas teadvuse avardumine ja isiksustunde tekkimine XVIII saj. lõpul kutsuvad esile aina suurema vabanemise kehtiva kroonuideoloogia kitsaist reeglitest, näeme huvi süvenemist inimese sise-maailma, üksikinimese konkreetse psühholoogia ja karakteri vastu. See põhjustab

¹⁰ Eestindus ilmus Viljandis 1900. a.: «Erast ja Leonid ehk tundeline ja külma-vereline. Kaks karakterit. Karamzini järele vabalt H. K a h u». Tõlkija järelsõnast näeme, et meil veel XIX saj. lõpul kahtlustati Karamzini liberalismis ja ateismis.

ka klassitsismi esteetika ja selle koolkonna peażanride (ood, tragöödia) taandumist kirjandusest. Niisugune pöörak maitseis tekkis vene kirjanduses pärast seda, kui vene lugejaskond oli tutvunud Lääne-Euroopa uelaadse romaani- ja novelliga (Sterne, Richardson, Rousseau). Sajandivahetusel ja XIX saj. esimesel kümnendil ilmus vene keeles üle tuhande tõlketöö, mille kannul käisid kohandamised ja matkimised. Karamzin võitles rahvusliku vene kultuuri eest, aga (vastupidi šiškovistidele ja teistele arhaistidele) ajakohasel euroopalikul tasemel.

5. ARTIKLITE KOHT KARAMZINI LOOMINGULISES PÄRANDIS

Karamzini tegevus kirjanduskriitikuna, ajakirjanikuna ja poeedina on eesti lugejale veel tundmatu. Tema värsitööd on aga ainult kirjandusajalooline väärtus ja aktuaalses aspektis ei tarvitseks meil seda puudutada, kui meid ei seoks teadmine, et poeetiline stiil avaldub mitte ainult autori värssides, vaid ka tema keeletarvituses üldse.

M. Lotman ütleb oma eessõnas Karamzini luuletuste vastilmunud väljaandele: «Karamzini värssidel oli tema kaasaegsete jaoks veel üks külg, mida meie enam ei taju, — see oli seotud poeedi isiksusega, ta kodanikupositiooniga. Karamzin oli poet mitte ainult sellepärast, et ta luuletusi kirjutas. Tema poeetiline anne avaldus võib-olla isegi suurema jõuga proosas, tema oskuses poeetilist leida, muuta poeesiaks süžeed, mida keegi enne teda ei julgenud vaadelda sellest küljest, — taluneiu armastusest kuni vene riikluse ajalooni.»¹¹

Uurimused on näidanud, et «poetiseeriv» stiil on omane ka luuletajate proosale, nende esseedele, artiklitele, isegi kirjavahetusele. Poetiseerivas stiilis kasutatakse keeletelemente teisiti kui puhtinformatiivses või objektiivselt jutustavas keeletarvituses. Teksti poeetilisus avaldub stiili suuremas kujundlikkuses, mõttearenduse lüürilises toonis.¹² Lihtlugeja tajub seda ainult kui «elavamat käsitlusviisi», teaduslik mikrosüntaktiline uurimus aga näitab, et poeedi keeles esineb tavalisest tihedam metaforiseerimine ja «omapära», mis on põhiliselt jäljendamatu. Poetiseeriv tekst liigub küll tavalise keele baasil, kuid avaldab poeetilist intentsiooni motiivi- ja sõnavalikus, tekstilõikude paigutuses, mõttearenduses, isegi polügraafilise pildi ja kirjavahemärkide erilises kasutamises (näiteks Andrei Belõil ja M. Tsvetajeval «ülepaakumine» mõttekriipsudega). Selle küsimuse juurde kuulub ka iga omapärase autori nähtamatu partnerisuhe «oma» kogudusega (näiteks Hemingway' või Kafka eriline mõistetavus neid pidevalt jälginud lugejale ja «mittemõistetavus» neile, kes autori jutustamisemeetodiga pole harjunud).

Nende teoreetiliste üldistuste selgitamiseks heidame veel põgusa pilgu Karamzini artiklitele.

Karamzin seisis oma aja eesrindliku kultuuri kõrgemal astmel. Vulgaarsotsioloogide poolt käibele lastud valejutt naiivsest «matkajast» ja lihtsameelsest sentimentaalsete lookeste seipitsemisest, kes «ei saanud aru Prantsuse revolutsiooni tähtsusest», puruneb pihuks ja põrmuks, kui hakkame sirvima tema artikleid. Sealjuures on kasulik meeles pidada Karamzini enda sõnu «Meie aja rüütli» lõpust: «Meie, vanad mehed, teame kõik — teame, et võib vaadata, aga on vaja vaikida» (I, 781).

Karamzini kirjandusliku tegevuse algusperioodil seisavad tema retsensioonid ning glossid antiklassitsistliku propaganda teenistuses ja tutvustavad järjekindlalt vene avarduvale lugejaskonnale uute kirjandusvoolude printsiipe ning silmapaistvamaid autoreid. Pärast tõusevad ta sõnavõttud teoreetiliste üldistusteni, täp-

¹¹ Пoesия Карамзина. Eessõna raamatule: Н. М. Карамзин. Полное собрание стихотворений. Библиотека поэта, большая серия, М.-Л., 1966, I kd., lk. 51.

¹² Näiteks leiame poetiseeriva stiili tunnuseid Lilli Prometi proosaminiaatuuride kogus «Lamav tiiger» (1964).

sustades tema enda tõekspidamisi (näiteks poleemikas J.-J. Rousseau' tsivilisatsioonikriitikaga artiklis «Mõnda teadustest, kunstidest ja rahvavalgustusest» — II, 122—142) või juhtides tähelepanu tähtsaile kultuurielu sündmustele valgustaja positsioonilt (näiteks vastavastatud «Igori loo» puhul).

Omaette peatükiks on Karamzini katsed vahendada vene kirjandust lääne lugejatele. Prantsuskeelses artiklis «Natuke vene kirjandusest» püüdis ta juba 1797 tutvustada vene rahvaluulet «prantslaste moodi» («à la française» — huvitav tähenduste ümberkodeerimise katse) ja resümeeris oma «Vene matkaja kirju». Karamzin oli vene kirjanduse esimesi «saadikuid» Lääne-Euroopas, kus tema isik ja looming polnud päris tundmatud: ilmusid ju ta reisikirjad veel tema eluajal saksa keeles Johannes Richteri tõlkes, mis autori enda poolt redigeeriti (kordustrükkid avaldati 1922 Viinis ja 1964 Leipzgis); «Vene riigi ajaloo» prantsuskeelne tõlge ilmus samuti veel Karamzini eluajal, a. 1819—1821.

Hoolimata Karamzini tsaartruust meelsusest puhusid tema kirjutustes julge kriitika tuuled. Ka Karamzinile hiljem Dobroljubovi, Antonovitši ja Pissarevi poolt osakssaanud ning oma aja lähtekohast täiesti õiglane terav kriitika ei saa siiski vähendada tema artiklite tähtsust ajaloolisest aspektist vaadatuna. Karamzini artikleid luges mitte enam õukonna ja akadeemiliste filoloogide kitsas ringkond, vaid kogu vene haritlaskonna laiem üldsus. Ei tohi unustada rahvavalgustaja vaimsust, mis läbib Karamzini artikleid ja sõnavõtte algusest lõpuni. Kohe pärast Aleksander I liberalistlikuma valitsusaja algust publitseeris Karamzin artikli (1802) «Miks Venemaal on vähe andekaid autoreid» (I, 183), milles ta väljendas oma muret kultuuri saatuse pärast ja otsis vahendeid keele ning kirjanduse taseme tõstmiseks. Kirjandusliku keele rikastamist ja sõnalise väljenduskunsti kultiveerimist pidas ta vajalikuks kirjanduse taseme tõstmiseks, kirjandust aga kodanike teadlikkuse avardajaks. «Autorid aitavad kaaskodanikel paremini mõelda ja kõnelda,» märkis ta tabavalt.

Seesama õilis kultuurimure kõlab veel 16 aastat hiljem kõnes, mille nüüd juba prominentne Karamzin pidas akadeemikuks saamise puhul. Kõneldes vene keele suure, akadeemilise sõnaraamatu koostamisest, lähtub ta samast valgustuslikust põhimõttest: keele rikkus tähendab ka mõtete rikkust (II, 233).

Lisaks sellele osale, mida Karamzin etendas vene kirjanduse arenguloos, jääb ta ajalukku püsima oma rahva valgustajana.

Rahva arenguromaan isikusaatustes

1

Aadu Hindi tetraloogia «Tuuline rand» on lõpule viidud¹. Suure lugejaskonna poolt mitmekülgse huviga vastuvõetud mahukas kunstiteos on ilmunud viieteistkümne aasta kestel. Ligikaudu kahekümne aastaga, mis on möödunud töö alustamisest viimase raamatu ilmumiseni, on maailm ja kirjaniku lähim ümbrus, kuid ka kirjanik ise tunduvalt muutunud. Teadlase taoliselt tööd planeeriv Zola muutis oma umbkaudu sama pika aja kestel valminud «Rougon-Macquart'ide» tsükli töö käigus — meie murrangulistest aastakümnetest, aga ka Aadu Hindi elavast, vahel püsimatustki temperamendist sõltudes on «Tuulise ranna» kava allunud märksa suuremaile teisendustele. Kavatsatud viieköitelisest romaanist on saanud neli raamatut, kavatsatud faabula on väga palju muutunud, mõned arendada mõeldud inimsaatused on jäänud episoodideks, on lisandunud uusi tegelasi lõpetatud elusaatustega.

Esimese köite ilmumisel — see kuulus meie maa kultuurirevolutsiooni kommetesse — nõudis ühiskondlike kaasautorite aktiiv ajalooünnimuste tõhusamat kujutamist (mida ajaloolased ei olnud suutelised tegema). Juba täiendatud väljaande puhul nõudis teosesse tunnustusega suhtuv autoriteetne

¹ Aadu Hint, Tuuline rand I. Tallinn, 1951; teine, täiendatud trükk: Tallinn, 1952. Aadu Hint, Tuuline rand II. Tallinn, 1954; teine, täiendatud trükk: Tallinn, 1956. Aadu Hint, Tuuline rand III. Tallinn, 1960. Aadu Hint, Tuuline rand IV. Tallinn, 1966.

arvustaja (M. Saginjan) M. Kalinini kuju sügavat arendamist romaani tegelaseks — ajaloo huvides. Arvustajate ajaloohuvisid pole kirjanik päriselt suutnud ega tahtnudki rahuldada. Kolmanda raamatu ilmumisel õhkas mitu arvustajat pettunult ajaloolise romaani põhimõtete kristalse puhtuse järele.

Lugejate suurt huvi romaani vastu dokumenteerivad kõige ilmekamalt suured trükiarvud. Romaani on tõlgitud vene, valgevene, läti, soome ja tšehhi keelde.

2

«Tuulise ranna» esimene raamat annab suure hulga tegelasi. Ei selgu veel, kes neist edaspidi võiks hõivata keskse koha. Esimese raamatu põhjal suudaksid seda Tõnis Tihu, Peeter Tihu ja vallakirjutaja Saar. Raamatu sugestiivselt sümboliseerivat poeetilist vagu ajab Pime-Kaarli, laulik, kellela lihtsalt pole võimalik Kaugatoma meeste suurüritus, ühislaeva ehitamine. Mõisa põletamisel saab Pime-Kaarli nägijaks, ise talutatuna muutub ta rahva sümboliseks juhiks ja eeskäijaks. Riti ja pooleldi sunniviisiline kirikulaulude tegemine ei varjuta Pime-Kaarli poeetilisust, tema lauludes esineb rahvaliku eepose omataolist vallatust. Kunstiline jõud on tõusnud kõrgeimale astmele kuuendas, seitsmendas ja kaheksandas peatükis, laevaehitamise sise-eeposes, Vanaõue Mihkli meistritöö ning töövaimustuses ühinenud rahva kujutuses. Siin puhkeb rahva aktiivne unistus vabast tööst, ajab õisi vabaduse riiki astumise eelaimus. Tetraloogia hilisemas arengus osutuvad värsivormis

kõrvalepõiked vahel liigseks. Pime-Kaarli tehtud laevapulma laul tundub selle sangarieepose orgaanilise osana, rahva vaimu suurepärase väljendajana. Episoodi lõpp on dialektiline: Tõnis Tihu isiklik käänak osutub pöördeks ka romaani arengus.

Linnapeatükid — täiendatud redaktionides — püüavad esitada ajaloolõike revolutsiooni valmistamise ja küpsenemise sissejuhatusena, Peeter Tihut ja ta kaaslasid mõnevõrra ajalooliste illustatsioonidena. Tiit Rautsiku ja ta tütre Lonni lugu moodustab ühe kirjanduslikultki korduva episoodi (vrd. A. H. Tammsaare, «Tõde ja õigus» III). Peeter Tihu ja tema kaaslaste teadlikuksaamine vajas selles raamatus esitamist, kuid sellel ei ole Saaremaa-lugudega võrreldavat kunstilist veenvust. Peeter jääb siin nagu edaspidigi ajalooaaliks, vahel küll teiste tegelaste arengu kaaskujundajaks, aga romaani aktiivseks tegelaseks ainult nime poolest. Tunnetame esimest raamatut kui ühe romaani ideelist ekspositsiooni: rahvas otsib teed vabadusse, rakendab vabaduse otsimiseks kogu oma jõu, esitötsa pidades teeks vabaduse poole randlastele nii omast ühist tööd. Siis puhkeb aga tõeline vabadusvõitlus, ja mõisa põletamise vabadusvõitluse suur luule. Rahva vaba vaimu võrdkujuks on Pime-Kaarli.

Tunne raamatu lõpul: tegelaseks on rahvas, esialgu küll ainult Kaugatoma rahvas, perspektiivis igatahes rahvas nii rahvuselistes kui rahvusvahelisteski mõõtetes. Ideeline ekspositsioon juhib lugejat rahvaromaani juurde, jättes isikuromaanid suure rahvaromaani siseepisoodideks, kord detailtseenide, kord sümboliteemängu vahendajatena.

3

Kuidas kõik sandisti läks, sellest jutustab autor nagu vastu tahtmist. Ta teab ainult, et tuli jäi tuha alla leegitsema, «Internatsionaali» sõnade tuli, «et aastaid hiljem uuesti lõkkele lüüa». Ühiskonna arenguseadused avalduvad isi-

kuis: Tõnis Tihu sai lõviosa rahva töövaimustuse viljast, kujunes kapitalistiks. Romaani teine raamat annab teateid hukatuist ja põgenenuist. Ruumiliseltki valdavana ja lugejat vallutavana astub esile Mare kuju. See kuju avar-dub Mare ja Sandri stseenides, eriti aga epistolaarseks siseromaaniks arenevas kirjavahetuses.

Mare kuju võis kirjanikul kangastuda ainult oma ema meenutades. Sügavalt poetilise, otse sümboliväärtusega Mare, samal ajal kõige ilusa, kõige poetilise, ka luuletajana lähedale astuva Juhan Liivi vaenlasena marsib mele ette uräännik Kirill Kiisk. Klassikaline on mundrimehe osa luule kahtlustavas ja inkrimineerivas tõlgitsemises, lausa eeskujuks mitmele meieaegsele kirjaseletajale! Üha rohkem selgub kirjaniku idee: rahvale vaenulik võim vihkab kõike ilusat, mis on rahvale kallis, vihkab suurt luulet, mis teeb rahva täisväärtuslikuks. Võim ja vaim on purevas vastuolus, nagu peabki olema klassiühiskonnas.

Mare ja Sandri päikesepaisteline romaan kirjavahetustes kui ka vahetus elus esitab kõike kaunist, mida inimene kätkeb. Tõnis Tihu ümber kasvab kapitalismi tuumik. Paljuütlev on uueaegne orjatöö. Rahva uus koostöö on suunatud juba Tõnis Tihu vastu nii «Kaugatoma» korrastamise loos kui ka tarbijateühingu arendamises — siin esineb võitlus uutest vormides. Autori isiklikeks vaenlasteks on rahva vaenlased, nii Tõnis Tihu ja veelgi rohkem ta kompanjonid, kuid kõige vihatuma vaenlase joned omandab kubermangu kõige kangem uräännik Kirill Kiisk, kellel pole mingeid inimlike väärtusi ja kes jääbki kõigist inimestest isoleerituks.

Selles raamatus ei ole ükskõiksest registreerivat teksti. Autor on kõikjal kaasas oma energilise eitamise ja kuuma pooldamisega, hoolimata eepilisest vormist on romaani põhitoon sügavalt lüüriiline. Haruldase kaasaelamisega on kujutatud karjalaste episood, üks tetraloogia kauneid siseromaane.

Kolmandas raamatus jääb Mare romaani peamisest arengujoonest kõrvale, piirdudes ainult episoodilise osaga. Raamat on olulises osas Joonas Tihu romaan täis pinevust, õudust, groteskseid olukordi. Kangelane kogu oma keeruka saatusega kasvab nende rahutute aastate sümboliks, tema kaudu aimatakse ette tuleviku arengut. Ütlesin kuue aasta eest ja tahaksin nüüdki korrata: «Sellesse ellu on kontsentreeritud vastavate aastate tegelikkus, samuti mõndagi, mis ei esine ainult nende aastate piirides, ja tegelikkuse taoliselt on romaani sündmustik sageli ebatavaline, üksikasjade iga-suguste pöörasustega küllastatud.»

Tõnis Tihugi kasvab siin lausa viirastuslikuks, andes juba võluva siseromaani. Tema inimeseks-saamise püüete esimesed peatükid on siin omaette kvaliteedis. Tõnis Tihu tunnetab eelolevat katastroofi — missugune see on, pole talle lõpuni selge —, ja selle vastu hakkab ta abi otsima filosoofiast. Valatuses võrratu kõrvalepõike moodustab Mats Mõtliku essee «Kas prii tahtmine või ette ära määratud tahtmine?». Sellega võrdne on Salava saare ja selle asukate lugu. Tõnis Tihu ja Salava Robert täiendavad teineteist filosoferimises, mille tipuks on esimese tõeksarvamus: «Asjad on muutumas, teiseks saamas, ja üksnes see igavene muutumine, voolamine on jääv, muud mitte ühtegi», mida täiendab Salava Roberti otsus: «Jah, kõik peab siin maailmas ükskord otsa saama.»

Rahvaga leiab Joonas sideme siis, kui ta on kaotanud varanduse, perekonna ja paberite järgi elugi. Siis saab tema üheks neist, kes tahavad luua uut tulevikku. Ta sureb selle uue ja suure unistuse teostamisel, jäädes lahinguski rohkem unistajaks kui teostajaks.

Võimas, nägemuslik, groteskselt traagilise tundega raamat! Lüürilise tunde-ga on kolmas raamat usutavam kui esimene raamat ajalooliste faktide esitamise-ga, isegi sugereerivam kui teine raamat Sandri-Mare siseromaaniga

ning Kaugatoma rahva ühisevõitluse vaimuga.

Esimeses ja teises raamatus oli Tõnis Tihu esmajoones rahakoguja ja rikkusekasvataja. Kolmandas raamatus hakkab ta katastroofiainimuse all kannatama ning teeb esimesi katseid saada inimeseks. See elu näib episoodideks tükelduvat, omaette romaani moodustamata. Küll aga on Tõnis Tihul esimeses ja teises raamatus sündmuste algataja, romaani motoorse jõu osa. Joonas Tihu esmakordne surm näib korduvat temalgi: «...kunagine vägev Kaugatoma kuningas oli just enne oma Ameerikasse sõitu — uppunud», teatakse selle loo puhul, kui Tõnis Tihu loobus oma ettevõttest. Neljandas raamatus teostuski see inimeseks-saamine! Eelviimases peatükis jätkub tema elu pärast fiktiivset surma; pole oluline, et juba Tuha nimega endist elu tühistades ja tuhastades. Peatükk Tõnis Tuha-st ja Säarelõpe kiriku kellalööja naisest Estrist, läbi põimitud kogu Euroopa kroonikaga kolmekümnendate aastate lõpust, on mõtestatud Tõnis Tuha murega liivlaste, õieti ka lätlaste ning kõigi väikerahvaste pärast pealeveereva fašistliku maailmavallutamise ohus. See on Aadu Hindi fantaasia originaalsemaid ja üllatuslikumaid väl-gatusi. Lätlaste ja liivlaste liigotulede-valgel sõidab habemik noore naisega läände, kus tahab vähemalt kolmandat elu alustada, ilma et tal mõttesegi tuleks teiste ekspluateerimist või mistahes rikastumist. «Õo polnud küll külm, kuid meri oli alles jahe, ning hoides ühe käega tüüripinni, kohendas vanamees teise-ga «oma kõige viimasele-naisele» mantlihõlma varjuks.»

Mare on viimases raamatus palju muutunud, vahel tundmatuse-ni, küllap-kohati ka autori tahtmata. Külaso-Maret ei tunne me ära Tallinna poole-sõitval laeval ega Tallinnaski, haljalk-oksal istuva venna juures. Kuid endine Mare tõuseb endises suuruses, kui on ohus lapsed, ja pole juhus, et ta elu lõpeb emadepäeva aktusel, kui ta äkit-

selt tunnetab koos oma kirjanikust pojaga: rüvetatakse «Kerkokella» ja kõigi emade mälestust.

Peeter Tihugi muutub viimases raamatus üürikeseks ajaks tõeliseks inimeseks; seni on ta olnud enamasti abstraktne ajalootegija. Inimeseks muutub ta oma elutöö suure idee ajutises kokkuvarisemises, misjuures talle enesele vabaduse ja elu ohverdamine näib juhusliku kokkusattumisenä. Seda traagilist lugu kuuleme ainuüksi Sander Tihu jutustusest pojale, ja see vahendatud tõlgitsus kaotab vahetu sündmuse jõust väga palju. «Peeter oli viiendast aastast saadik, viis aastat enne sinu sündimist, nende partei liige, praegu kirjutatakse aastasnumber 1937 — kolmkümmend aastat parteis ja... Noh, kõike võib ilmas juhtuda — on reetureid, kes ennast osavasti maskeerivad —, aga inimene, kes paar kuud enne kinniviimist oma lihase vennaga nii räägib, ei saa ju ometi nende riigi äraandja olla» — nii jutustab Sander lugu oma pojale. Peeter on üks neid, kes sotsialismi võidu eest on andnud kõik, mis tal oli anda. Karl Kõvamees, Peeter Tihust küllap noorem, kuid ka võrratult printsiipiaalsem, kes suudab igaüht reetmises kahtlustada, oli õigel ajal avastanud: Tihul on vend Valge-Eestis, kuid ta pole sellest iial rääkinud, ise aga ajab sellesama vennaga Leningradis juttu. Peetri naist saab Sander järgmisel aastal esimest korda näha, kui Elsa koos teiste vahi all olevate naistega Sorokas laudu alusele laadib, ja selle esimene teade naiste laulu saatel on: «Peeter viidi vana-aasta öösel kinni. Ma ei tea, mispärast, ja ei tea ka, kas ta veel elus on.»

Neljas raamat on põhiosas Mare ja Sandri vanema poja Ennu arenguromaan. Siin on väga kunstilisi peatükke, nagu alguses kolme venna iseseisev kalalkäimine, siis Ennu ellu lõikuv traagiline karje tema südamesõbra Aili pidalisse jäämisega: «Ära mulle enam kirjuta. Ma olen juba surnud.» Selline ülimalt sünye sisu on Aili viimisel kirjal, ja varsti järgneki ta emale

pidalitõbiste majja, kust põgeneb merre.

Pidalitõvega on seotud ka järgmine liigutav peatükk, Mare nakatumiskahtlused, tema ja Sandri kavatsus ühiselt surma minna. See õudne kartus hajub. Kuid Aili pidalitõve-traagika haarab Ennu eluks ajaks, nii et ükski naine ei suuda hiljem ta saatusesse tungida. Aili tragöödia on lühikene, kuid suure järeelmõjuga.

Pidalitõvel on väga mitmekülgne osa Ennu elusaatuses, kord tegeliku, kord sümboolse tähendusega. Keskkooliõpilasena kardab ta pidalitõppe jäämist. Siis hakkab ta üha selgemini nägema pidalitõbe ühiskondlikus elus. Ta loodab ühiskondliku pidalitõve ravimise meetodite arenemist selletaoliselt kui arstiteaduseski. Enn Tihu ei ole sotsialismist mõelnud, ühiskonnaravis ei ole tal selgeid sihte. Ka selline kobamine ühiskondlikus tööetsimises on lausa päritud, kui meenutada Sandri kõnelust pojaga: «Mina kapitaliorjust ei poolda — näed ise, kuidas see elu meil praegu on —, aga ma ei ole ka kommunist.» Kui kaitsepolitsei ametnik nimetab Ennu kommunistiks, siis soodustabki see temas eluideaali ja ühiskonna tulevikuaarengu otsimist kommunismis. Kuid lell Peetri saatus on värskest meeles. Tekkinud nõutust süvendab teade, et «Kommunistliku partei manifesti» esimene eesti keelde tõlkija Hans Pöögemann on «koos paljude teiste eesti kommunistlike juhtidega Nõukogude Venes vangistatud». Tuge annab küll «Eesti Entsüklopeedia» teadetega rahvahariduse tõusust sotsialismimaal. Midagi suurt on Venemaal toimunud, tunnetab Enn, kuid ka rahvahariduse tõusu vaieldamatu fakt ei suuda nõukogude ühiskonna arengu vastuoksusi olematuks teha. Romaani lõpus on Enn alles uue arengu alguses. On juba ilmne, et kommunistliku õpetuse omaksvõtmisega ja revolutsioonilisse tegevusse lülitumisega püüab ta edaspidi kahjutuks teha pidalitõve avaldumisnähtusi enese ümber ning suudab nii leida hingelise tasakaalu.

«Tuulise ranna» tegevus on suletud aastaarvude 1901 ja 1939 vahele. Tege- laste areng ja tegevuse peajoon on seotud vastava aja sündmustega, mis vii- mases raamatus on esindatud üldeuroo- palises mõõtkavas. Nende sündmuste raamita poleks antud tegelased ning tegevuse peajoongi võimalikud. Küllap neil põhjustel on arvustustes sageli rakendatud sellist skeemi: esiteks mäa- ratletakse «Tuulist randa» kui aja- loolist romaani; teiseks uuritakse, mida tuleb mõista ajaloolise romaani nime all; järgnevalt on leitud ühes raamatus vähem, teises rohkem puudujääke aja- loolise romaani seisukohast. Sellepärast on ka nõutud ajalooliste isikute sisse- toomist romaani faabulasse.

Tetraloogia «Tuuline rand» võiks olla ajalooline romaan ainult seepoo- lest, et seal esineb selle sajandi nelja esimese kümnendi võimalikke sünd- musi ja nende kümnendite tüüpilisi inimsaatusi. Näeme aga ajaloolise taus- ta osa romaani tegevuse peajoones aina vähenevat. Varakult paistab läbi romaani teine tahk: ajalooliste sünd- muste kaudu otsitakse vastuseid ole- viku aktuaalseile küsimustele, tõuskugi need küsimused juba sotsialistlikus ühiskonnas. Ajaloolisi fakte on vali- tud olevikuprobleemide läbimõtlemisel, ajalugu kujuneb nii olevikusündmuste valikpeegelduseks. Näiteks on Kauga- toma rahva töövaimustus vastuseks neile, kes sotsialistlikku ühiskonda ehitades pole igakord arvestanud rahvas peituvaid loominguilisi jõude ning kes rahvast üldse kahtlustasid mineviku taastamise püüetes.

Romaani tegelaste saatuste uurimisel jõuame mitugi korda autori autobio- graafiliste impulsside juurde. Kuid need ained on leidnud korduvalt rakendamist selliste tegelaste juures, kes ei tule kõnesse autori portreedena. Autobiograafilised ained on aga läbi- nud fantaasia, vahel ka fantastika kur- na, mille kaudu on jõutud uute seos- teni, uute sünteesideni. Selletaoline protsess on toimunud ka ajalooliselt

kontrollitavate sündmuste kujunda- mises.

Esimesel raamatul puudub keskne tegelane tavalises mõttes. Kollektiiv- seks tegelaseks on Kaugatoma rahvas. Tihude sugukonna toimimine mitme- kesistes harudes ei tee «Tuulist randa» igatahes mitte sugukonnaromaaniks — pigemini on Tihude sugukond ise rah- va sümboliks. Teise raamatu keskse tegevuse kandjateks võime pidada Ma- ret ja Sandrit. Kolmandas on selleks Joonas Tihu, tetraloogia tegelaste hulgas omal viisil kõrvaline, oma romaaniga, mis teiste omadega oluli- ses osas ei põimu. Neljas raamat jäl- gib arenguromaanina Enn Tihu kaju- nemisaastaid. Kõigist romaanidest käib läbi Tõnis Tihu, ilma et ta kuskil oleks keskne tegelane. Tema osaks on eriti kahes esimeses raamatus teiste saatuste kujundamine, viimases raamatus aga koonduvad temaga seotud sündmused omaette romaaniks, mille muhedalt fantastiline lõplahendus on ilmselt sümboolse tähendusega.

Selletaoliselt kui neljandas raamatus on meie ees Enn Tihu arenguromaan, on tetraloogia tervikuna rahva arenguromaan kõigis neis ajaloo keerdkäi- kudes, mille läbis mitte ainult Kau- gatoma, mitte üksnes Saaremaa, isegi mitte ainult Eesti, vaid üldjoontes kogu Euroopa.

Õpetatud kirjanduseuurijad vangu- tavad umbusklikult päid: mingi õpik ei luba arenguromaaniga laiendada ühelt tegelaselt rahvale. Kuid Aadu Hint pole oma tetraloogiat kirjutanud ilm- selt mitte õpiku järgi. Selle romaani kompositsioon kaldub kõrvale romaani- teooriate üldistest reeglitest. Kui siin on tegemist ajalooaga, siis kõige enam Lion Feuchtwangeri mõttes.

Olen varem märkinud romaani mõ- nesuguseid tõuse ja mõõnu. Romaani neli raamatut on omapärane, kunsti- liste üllatustega teos, mille pinge nel- jandas raamatus vahetevahel küll lõt- vub, kuid siis jõuavad Tõnis Tihu oma lõpuepisoodiga ning Enn Tihu oma poolkõhkleva lõpuga tervikliku kokku- võtteni. Viimasel leheküljel tunneme:

Enn Tihu esines multiplitseeritult, ta otsustas siiski sotsialismi kasuks, kui pööre oli käes. Enn Tihu on inimene, kes on valmis ka uues ühiskonnas

võitlema tõe ja õiguse eest, mineviku varjude uuesti esinemise vastu.

N. Andresen

«Vana võrukaela» naeru tõsidusest

Erni Krusteni «Vana võrukael»¹ on naeruraamat, seda kindlasti, lusti ja nalja on siin rohkesti. Autor muigab enamasti, lugejal on põhjust rõkatada mõnikord päris suure häälega.

Nii imelik kui see ka ei ole — just naer ja nali on vajanud ja nähtavasti vajavad ikka veel väljavabandamist, seletamist, isegi kaitsmist. Sest, üks ta ole, nii ju arvati ja õeldi meil tõe-meeli mõnda aega, et kui naeruraamat, siis ka vaata et kergemeelne, igatahes mitte eriti tõsiselt võetav raamat. Üks enda ametlikust prestiižist lugupidav autor ütles tollal presiidiumilaua tagant alla saali rahvale tõsiseid õpetussõnu ega kuulanud seda lora, mida need seal omavahel rääkisid, sellesama pidujutluse ajal ning enne sinna tulekut tööpinkide juures ja ühispõldudel. Oli küll ka klausel — saltõkovide, gogolite ja, tähendab, štšedrinide suhtes, aga selle juures oli praktikas uus klausel, mis tunnustas nende uute saltõkovide jt. naeru elujaatavaks ja positiivseks vaid siis, kui nad rahuldusid korrast ära vihmaveetorude «olukorra printsiipiaalse lahkamisega» ning pragasid majahoidjatega liivatamata kõnniteede pä-rast.

Kui käia teooriakirjade järgi, siis on nüüdki «Vana võrukaela» humoristli-kuks kvalifitseerimine autori suhtes üks kaunikesti alatu tegu; siis nimelt on selle sisuks vaid «heasüdamlik, lõbus naer». Tõsi küll, nagu öeldakse edasi, «sellise naeru järele tunneb vajadust iga inimene, see tõstab meele-olu, aitab ületada raskusi», ja lõpuks on sõnatud koguni, et ka «huumoriga naerdakse positiivsete nähtuste üksi-

kuid negatiivseid jooni, mida leitakse mitte ainult teiste, vaid ka iseenda juures». Nii et «üksikuid negatiivseid jooni» siiski.

Kui tahta anda «Vanale võrukaelale» arvestatavat ühiskondlikku kaalu, oleks mõistlikum nimetada seda satiiriliseks raamatuks, arvata saltõkov-štšedrinide ja gogolite liiki.

«Vana võrukael» on tõsiselt võetav raamat heasüdamlikule naerule vaatama, aga võib-olla just tänu «heasüdamlikule, lõbusale» naerule, täpsemalt — head soovivale naerule.

Esimesel hoobil võiks seda pidada Mau-raamatuks, portreevisandiks tollest kaduvast rannaküla taadist, kellel on igas olukorras, igaks puhuks oma sõnad ja oma jutud, raamatuks tema tegutsemistest ja tema elujõust. Mau kõnelemine, tema jutud ja ütlemised pole sellest liigist, kus mittemeeldimist väljendab «jamps» ja meeldimist «kihvt» ning kus väga palju muid sõnu polegi vaja; ka mitte nende liigist, kus räägitakse teostamise-läbiviimise-kindlustamise keeles ja saab samuti üsnäpiskuga läbi. Erni Krustenil on Mau, Voldemar Pansol aga Lepa Anna, Krustenil «Vana võrukael», Smuulil aga «Muhulaste imelikud juhtumised Tallinna juubelilaulupeol». Ja kui vaadata veelgi kaugemalt ringi — R. Roland'il «Colas Breugnon». Vististi on põhjust tõmmata seesuguseid paral-leele.

Mau pole üksnes naljajanune, vaid ka ilujanune. Autori kinnitust mööda peab ta lugu värskest kasevihast, kuumast leilisärakast, kullakarvalisest veinist, mida «rüüpa kas või ilu pärast», ta ülistab kõike, mis heaks naeruks põhjust annab — on elulisem kui tihti-peale elu tema ümber. Aga samas tasub mäletada tema ütlemist-küsimist selle-

¹ Erni Krusten: «Vana võrukael». «Eesti Raamat», Tallinn, 1965. 88 lk. Hind 23 kop.

järel, kui autor on ära rääkinud, kuidas ta kuuse all vihma üleminekut oodates hiiri jälgis. Mau: «Eks olnud ilus vaadata?» Ja perenaine: «Kas lõite maha?»

Mau on karakter, meeldejääv ja eripärane isiksus, ta on kahtlemata teose peamisi kandetalasid, selle selgroog. Aga Maul on ka oma küla, oma paikkond, kuhu ta kuulub ja mille osa ta on. Mis oleks Mau Tutita, perenaiseta, Künka Marita, aga samuti Pokkenita ja Vikita, professorite ja baleriinideta, nende «ähkijateta», nagu ütleb Mau, kes suvel kõik küla vähegi elamiskõlblikud eluruumid vallutavad. (Mõistatuseks jääb, miks pole selle raamatu kaante vahel Mau, kauplusejuhataja Ludmilla ja tema pisikese Andra puravikulkäimise lugu, seda lahtist peatükki «Vanast võrukaelast», mis ilmus möödunud aasta viimases «Sirbi ja Vasara» numbris.)

Sellel külal on oma minevik, oma kabel ja surnuaed, oma ajalugu, mis on erinev paljude teiste näiliselt samsuguste külade minevikukroonikast, niisamuti nagu tal on oma olevik, ainult sellele külale omaste reaallidega tänapäev.

Juba selles mõttes on «Vana võrukael» rohkem kui Mau-raamat. Aga ta on seda ka muus mõttes.

Võib öelda mitmeti: olustikudetail on kirjanduses jällegi hinnas, rohkem kui vahepealsetel aastatel, aga võib öelda ka, et olustikudetail on ikka jäänud hinda. Nende loomingus, kellele reaaliid on jälle hinnas, esineb olustikudetail tihtipeale üksnes kui moeasi, ja siis on see otsekui vanaemade vokk või vanaisade õllekapp äraeksinult «Standardi» mööbli seltskonnas. Kuna nii on nüüd moes. Erni Krustenile ei ole olustik pelgalt dekoor, olustik on «Vana võrukaela» olemus. See teos on ehitatud olustikukujunditele ja teisalt on olustik selle raamatu sisuks. Ja ometi ei saa me «Vana võrukaela» nimetada olukirjelduseks, vähemalt mitte selles mõttes, nagu oleks kirjaniku eesmärgiks olnud üksnes kirjeldada ühe rannaküla inimesi ja olusid nii, nagu nad on. Niisamuti

nagu pole mingit õigust väita, et kirjanik on talletanud oma tähelepanevate magnetofonilindile üsna juhuslikke seiku. Niisamuti nagu pole mingit alust pidada «Vana võrukaela» odavaks anekdootidekoguks.

Nii et kui nüüd küsida Mau ja nendesamade massikommunikatsioonide standardiseeritud ütleliste segakeeles: «Mis küsimuses kirjanik naerab?» — niisuguste sõnadega umbkaudu võiks see võrukael küsida küll —, siis tuleks kosta, et üsna tõsistes küsimustes. Inimese küsimuses, ja eriti inimese hõimsete päevade küsimuses. Et Erni Krusteni naerul on tõsi taga. Talle teeb muret, kas inimesed ka pärast meid oskavad ja tahavad naerda. Kui juba nüüd on seesuguseid inimesi nagu too turske ja tähtsa olemisega mees teose lõpulehekülgedel, kes pidi linnas mingi ülemus või natsalnik olema ja kes kõikide väliliste tundemärkide järgi nalja mõistmisest, rääkimata selle vajalikkuse mõistmisest, üsna kaugel näikse olevat.

Kas koos Mau-taolistega kaob ka maulik huumor? Ja maulik elamislust, rõõm olemisest? Ja siit veelgi edasi. Me ütleme — inglise huumor, prantsuse huumor, soome huumor. Kas needki eraldusmärgid on määratud häabumisele? Ja mis tuleb asemele? On omailmeline Vana-Tallinn, on hoopiski teisenäoline Vana-Leningrad, on Vana-Riia ja Vana-Pihkva. Aga nende keskuste uued linnaosad — ons ka neil sel määral isikupärast võlu?

Inimene on loonud tsivilisatsiooni. On loonud linna ja linnaühiskonna, mis tema meelest on parem kui küla ja külaühiskond. Aga kui saabub suvepuhkuste aeg, põgeneb ta ometi sealt välja — rohelusse, puhtama vee äärde, saastamata õhu kätte. Ja teeb seda hea meelega ka teistel aastaagadel — suuskadega, marja- või seenekorviga käevangus või mõnel muul viisil ja ettekäändel. Aga siin on ta tihtipeale juba võõras, linnamürk on juba veres; ta tahab olla üks, aga ei oska enam olla üks loodusega, ja kas mitte mõnikord isegi ei karda olla üks?

Mau laseb endale linnast taskuraadio

tuua ja kui see käes, riputab oma Musikule kaela. Groteskne situatsioon? Küllap vist, aga kui mõelda, et inimesed neidsamu transistorraadioid puhkuse ajal vabatahtlikult kõhul kannavad!? Ja näha, kuidas nad sellesama küla sideagentuuris meeleheitlikult siplevad, kui kasutada kirjaniku võrdlust, otsekui kalad kuival, ahmides ajalehti, kirju, telegramme ja rahakaarte ning seistes telefonikõnede järjekorras?! Näha ja kuulda neid, kui

nad õhtu eel kohalikule peatänavale tulevad, näha nende hirmu üksinduse ees, tungi viibida teiste endataoliste keskel ning kuulda neid tuttavaid ja võõraid taga rääkimas tolles vaeses ja standardiseeritud keeles, milles vestlevad nendega iga päev seesamane transistorradio ja ajakirjandus.

Küllap just siit tuleb ootsida «Vana võrukaela» naeru tõsidust.

E. Mallene

RINGVAADE

Uus novellivõistlus

Traditsiooniliseks kujunenud novellivõistlused on end tulemustelt õigustanud. Seni toimunud 14 võistlust on andnud rõhkesti väärtuslikke novelle ja jutte ning tõstnud esile uusi andekaid autoreid. Eesti NSV Kirjanike Liit ja ajakiri «Looming» otsustasid ka 1967. aastal novellivõistluse korraldada. Uue võistluse tähtjaks on 1. mai.

Osavõtjail on soovitatav lähtuda eeskätt kaasaja aktuaalseist nõukogulikest teemadest ja revolutsioonilise tööliikumise ajaloo ainestikust.

Võistlustööde käsikirjad tuleb esitada masinakirjas kahes eksemplaris ja märgusõnaga varustatult, millele peab olema juurde lisatud märgusõna kandev kinnine ümbrik andmetega autori ees-, isa- ja perekonnanime ning elukoha kohta.

Võistlustööd tuleb saata ajakirja «Looming» toimetusele (Tallinn, Harju 1) hiljemalt 1. maiks 1967.

Paremaiks tunnistatud tööd premeeritakse järgmiste auhindadega:

üks esimene auhind — rbl. 500.—
kaks teist auhinda — à rbl. 300.—
kolm kolmandat auhinda à rbl. 200.—

Kui esitatud käsikirjade hulgas ei leita vastaval arvul vajaliku tasemega teoseid, on žüriil õigus jätta mõni auhind välja andmata või anda ettenähtud üldsumma piirides rohkem üheväärseid auhindu.

Ajakirjal «Looming» on eesõigus avaldada auhinnatud teoseid kehtivate honorarinormide alusel.

Eesti NSV Kirjanike Liidus

23. novembril toimus Kirjanike Maja saalis järjekordne luuleõhtu. Seekordne üritus oli pühendatud Betti Alveri juubelile. Kava koostas ning juubilari loomingulist teed tutvustas A. Sang. Luulet kuulati näitlejate esituses.

Teenete eest eesti kirjanduse arendamisel andis vabariigi Ülemnõukogu Presiidium Betti Alverile Eesti NSV teenelise kirjaniku aunimetus.

17. novembril vaagisid Tartu Noorte Autorite Koondise liikmed Ülo Vösari ja Toomas Leito luuletusi. Sissejuhatavalt esinenud Udo Otsus, Ave Alavainu ja Olev Tõeleid tõstsid esile isikupärasemaid kujundileide ning motiive. Märgiti mõlema autori pürgimust ühiskondlikult oluliste teemade käsitlemiseks, ent ka ebaühtlust vormivalitsemises. Edasise eneseteostuse võimalustele osutava võrdlusanalüüsi tegi Kalle Kurg. Arvamusi avaldasid veel E. Krout, A. Hiir jt.

Samal päeval arutasid Tallinna

noored autorid probleeme ning tendentse, mis on seotud viimase aja proosakirjandusega vabariigis ja mujal. Arutlusi konkreitseerivaks objektiks olid «Nooruse» viimase kirjandusvõistluse tööd. Võistluse žürii liikmed Maie Kalda ja Arvo Valton olidki ülevaate andjaiks ning vestluse juhtijaiks, kusjuures M. Kalda pööras enam tähelepanu kirjanduse ülemaailmsele protsessile, A. Valton kõneles aga eesti noortele autoritele omastest või ka veel olematutest, ent ilmselt vajalikest püüdlustest.

28. novembril jagas Ülo Tonts tartlastele muljeid Moskvas NSVL Teaduste Akadeemia A. M. Gorki nimelises Maailmakirjanduse Instituudis toimunud teaduslikult konverentsilt «Sotsialistliku realismi aktuaalsed probleemid», millel viibisid ka Helene Siimisker, Lembit Remmelgas ja Endel Sõgel. Nõupidamise ja poleemika käigus kujunesid keskmaks sotsialistliku realismi meetodi kui termini

otstarbekuse probleem, mõtted rahvusliku ja internatsionaalse üle nõukogude kirjanduses, arutlused kriitilise realismi ja sotsialistliku realismi piiridest-suhetest. Tehti ettepanek võtta tarvitukslele sotsialistlik romantism loomingulise meetodi mõistes, avaldati soove, et enam rakendataks strukturalistlikke meetodeid kirjandusteaduslikes uurin-guis, Kurdeti kriitika satiiriteooria läbi-töötamatus üle. Üles kerkis ka looja individuaalse poeetika ja meetodi küsi-mus, karakteri ja tingimuste vahekorra probleem kaasaegses kirjanduses. Kon-verents ei teinud mingeid normatiivsu-sele pretendeerivaid otsuseid. Kõlama jäi mõte, et monoloogide etapp sotsia-listlikus kirjanduses on lõppenud. Arut-lused toimusid ehk ülemäära kitsalt «puhta kirjanduse» ümber, liialt taga-

plaanile jäid laiemad esteetilised vaate-nurgad, kirjandus kui reaalne, ühis-kondlike käärimistega vahetult seotud protsess.

Teoreetiliste seminaride raames esi-nes 14. ja 21. novembril kirjanikest kuulajaskonna ees EKP Keskkomitee propaganda- ja agitatsiooniosakonna juhataja V. Ranne. Kõne all olid ma-janduse uue juhtimissüsteemi problee-mid, ideoloogia ning propagandaga seotud aktuaalsed ülesanded, rahvus-vaheiline olukord, välis- ja sisepoliitika mõningad aspektid. Lektorile esitatud küsimused, arutlevad kommentaarid ja repliigid näitasid kirjanikkonna aktiivset huvi kõigi valitsevate sotsiaalsete probleemide vastu.

Eestlaste kultuuritahtest

Saksa kultuuripäevade järelkajana ilmus «Neues Deutschland'is» Jürgen Nowaki kirjutus «Märkmeid Eestist». Käsitledes kokkupuuteid meie elu-nähtustega, satub saksa sulemees vai-mustusse eestlaste kultuuritahtest.

«See juhtus esmakordselt, et kunsti-publik mind hoopis roopast välja viis. Täiesti võimatu on selle maa kultuuri-entusiasmist mitte vaimustusse sattuda.»

Pole ühtki kontserti, mille pileteist mõni müümata oleks jäänud, sajad kuulajad seisid püsti, näituste uste taga tekkisid järjekorrad, SDV filme jälgi-sid täissaalid. Delegatsiooni juhi dr. Maassi telefon helisenud alata-sa, nõutud ürituste kordamist. Autoril on

tekinud mulje, et ükski eestlane ei jäänud kultuuripäevadest eemale. Eduard Vilde nimelises kolhoosis ja Vinni sovhoosis üllatanud sakslasi eesti isetegevuse kõrge tase ja massilisus. Kadedustäratavalt hästi on kõlanud isetegevuslastelt G. Ernesaksa «Tormide ranna» meloodiad. Nowak küsib, mis on selle kultuurivaimustuse saladus? Esiteks traditsioon, eriti laulu ja tantsu osas. Teiseks inimeste loov tegevus, mis soodustab kunstihuvide tekkimist. Iga üksik püüab end kõigekülgsest arenda-da. See on pikaajalise kultuuripoliitika tulemus. «Meie sammume oma vabariigis analoogilist teed. Seepärast oli Eesti NSV külastamine julgustavaks elamuseks.»

Teie mured — meie mured

Armeenia kirjanike V kong-ressil novembrikuus, kus viibis ka tuntud «armenofiil» Aira Kaal, valitses asjalik meeoleolu — probleemidest, mille kallal juurelda, põlnud ju puudu. Põ-hiettekande tegi E. Toptsjan ning jutt algas kirjanduse kaasaegsusest ja kohustustest. Kirjaniku esma-järguliseks kohustuseks on olla oma aja laps — mitte ainult ühiskondlikult mõt-leva kodanikuna, vaid ka oma eriala meistrina, kes oskuslikult valdab kõiki kunstilisi vahendeid, mida kaasaegne kirjandus on välja arendanud ja kasu-tab. Kunstilised võtted ning vahendid on aga vahetult seotud traditsioo-nide ja novaatorluse mõis-tega.

Kuna armeenia kirjandus on üks va-nemaid maailmas, on tal ka sügavad traditsioonid. Kõik traditsioonilisuse juured ulatuvad omakorda välja kir-janduse rahvuslikkuse ja inter-natsionaalsuse küsimuseni. Ni-melt «sageli mõistame rahvusliku all ainult eilset», nagu on lausunud poeet Gevork Emin. Nõnda siis, minnes kaits-ma küll kirjanduse rahvuslikkust, piir-dutakse sageli tema traditsioonide kaitsmisega, ignoreeritakse igasuguseid rahvusvahelisi uuendusi poeetika-arse-nalis. Sel moel mängib rahvuslik piira-tus kätte kirjanduse mahajäämus-e. Poeet Paruir Sevaki sõnavõttu läbiski mure kirjanduse tuleviku, tema tule-vaste arenguteede pärast: «Et luua tõe-

list kaasaegset kunsti, tuleb oskuslikult kasutada kõiki paljurahvuselise nõukogude ning maailmakirjanduse kogemusi ja saavutusi.»

Novaatorluse abstraktne tunnustamine ühel meelel ei anna veel konkreetset selgust sellest, mida keegi peab tõeliseks, mida valenovaa-torluseks. Mõtmedki hääled taunisid siiski «ajata, kohata, sisuta» luulet, süžetut proosat, kogu «moodsa formalismi ilutulestikku», mis ei suuda anda «tegelikkuse konkreetset analüüsi», anda «tegelikkuse konkreetset analüüsi», ilma milleta «kirjandus on mõeldamatu» (S. Agabanjan).

Konkreetsemalt räägiti armeenia luulest. Luules valitseb lüürika ülekaal. Vähe on poeme. Kongressil jääd i ootama eepilise luuležanri tõusu. Otsiti ka proosalehekülgedelt ärakaranud positiivset kangelast. Üritati taas esile ma-

nada tema vaimu, tõestada selle eksisteerimist tegelikus elus. Tõestamise meetodis oli aga aimata vanamoelist deklaratiivsust, mis tõenäoliselt ei imponeeri kaasaegsele (s.o. «novaatorlikule») positiivsele kangelasele.

Veel arvas kongress: On tarvis luua tihedamad sidemed ja normaalsed suhted progressiivsete piirita-guste armeenlastest kirjanikega, avaldada nende teoseid Armeenias. See toetab rahvuskirjanduse progressi. Iga liiduvabariigi kirjanduse arendamiseks on vaja avardada ka üleliidulist tribüüni (A. Salahjan). See viis mõtted tõlkimisele ja tõlkijatele. Tõlkimiseks on vaja tõlkimist väärivat kirjandust. Kirjanduse algelemendiks on keel. Kirjaniku kohus on säilitada ilusat emakeelt, hoides ja arendades, talletades ja rikastades teda üht-aegu (O. Siraz, N. Zarjan).

Kirjanike kongress Ukrainas

Kirjanike kongress Ukrainas möödus eelvuses. Palju sõnu räägiti kirjanikkonna, kirjanduse, kultuuri, majanduse kvantitatiivsest kasvust ja numbrilistest näitajatest (UKP KK sekretär P. Selest jt.). Patriootiline uhkus suure kodumaa saavutuste üle, kirjanduse side eluga, kunstniku vastutus — need motiivid püsisid kogu kongressi ajal atmosfääris. Sellest, kuidas kirjandus teenib kodumaad, rääkisid mitmed oraatorid. Litteraadid «mitte ainult ei kujuta elu, vaid loovad teda» (V. Korotõtš). See on keerukas missioon, kuid teiselt poolt õnn ka, sest «me juba kasvatasime üles inimpõlvkonna, kellest

igaüks on valmis elu andma nõukogude võimu eest...». Deklareeriti «ühtse pere tunnet» (P. Tõtšina), internatsionaalset tunnet, sotsialistlikku vendlust, mille taustal siis arutati rahvuskultuuride õitsengu ning üksteisele lähenemise protsesse. Tõstatati küsimusi kirjanduse rahvuslikust omapäras-t. Suur aeg kongressi tööst kulus rahvuskeele arengu ja puhtana hoidmise probleemidele, seejuures emakeelele üldse ja kirjandusteose kunstipärasele keelele eriti. Viimane sundis kõnelema veidi ka kirjandusteose kunstimeisterlikkusest.

Kongressil viibisid J. Smuul ja D. Vaarandi.

Vabariikide kirjanduspreemiaid

Valgevene vabariikliku preemia laureaadiks sai poet Maksim Tank teose «Mu igapäevane leib» eest. Selle värsiraamatu kõrval peeti preemia vääriliseks ka valgevene teatri ajalugu käsitlev teos, mille autoriteks on NSVL

rahvakunstnik G. Širma ja kirjandus-teadlane N. Paškevitš.

Analoogiliselt jagati preemiaid ka Usbekistanis: kirjanik Abdulla Kahharile belletristika eest ning G. Puga-tšenkovale ja L. Rempelile «Usbeki kunstide ajaloo» eest.

Saksa DV kirjanike aastakonverents

2.—4. novembrini toimus Berliinis Saksa Kirjanike Liidu I aastakonverents, millest võttis osa 360 kirjanikku, kirjandusteadlast, raamatukogu- ja kirjastustöötajat.

Esimesel päeval kuulati Saksa Kir-

janike Liidu esimehe Anna Seghersi ettekannet «Kirjaniku ülesannetest tänapäeval ja mõningatest lahtistest küsimustest». A. Seghers rõhutas, et nii nagu iga töötaja, sõltub ka kirjanik ühiskonnast ja tal on ühiskonna suhtes

kohustused: kirjanik peab otsima ning analüüsima lahendamist nõudvaid probleeme.

Saksa Kirjanike Liidu aseesimehe prof. Hans Kochi ettekande teemaks oli «Meie tänapäeva sotsialistliku kirjanduse põhiprobleemid». Lähtudes poliitilisest situatsioonist, mille taustal kujunes välja SDV kirjandus, analüüsis prof. H. Koch viimaste aastate uudisloomingut. Ta tegi järelduse, et pärast kirjanduslikele küsimustele pühendatud konverentsi Bitterfeldis 1964. a. kevadel on SDV kirjandus astunud kvalitatiivse sammu edasi.

Mainitud ettekannete põhjal arenes diskussioon. Sõna võttis ka SDÜ KK sekretär ning Poliitbüroo liige prof. Kurt Hager, kes märkis tunnustavalt SDV kirjanike teoste ideoloogilist selgust ja humanistlikku põhikontseptsiooni.

Kõneldi noorsookirjandusest

Tänavusest Mainau saarel (SDV) toimunud iga-aastasest rahvusvahelisest noorsookirjanduse pleenumist võttis osa kirjanikke, kriitikuid, raamatukogude töötajaid mõlemast Saksa vabariigist, Austriast, Sveitsist, Skandinaaviamaadelt, Tšehhoslovakiast, Jugoslaaviast. Esmakordselt sõitis sellele üritusele ka Nõukogude delegatsioon eesotsas Sergei Mihhalkoviga.

Pleenumi põhiteemaks oli «Noorsooraamat Läänes ja Idas ning selle osatähtsus rahvusvaheliste suhete parandamisel».

Prantsuse kirjanduspreemiaid

Tänavuse Goncourt'i preemia sai viienda naiskirjanikuna Edmonde Charles-Roux oma esimese romaani «Palermot unustada...» («Oublier Palerme») eest. Võtnud halastajaõena osa Teisest Maailmasõjast ja vastupanuliikumisest, töötas E. Charles-Roux pärast sõda ajakirja «Elle» juures ja hiljem ülemaailmselt tuntud moeajakirja «Vogue» peatoimetajana. Vastuolude tõttu ajakirja ameeriklastest finantseerijatega lahkus tulevane laureaat «Vogue» toimetusest ja pühendus kirjanduslikule tööle. «Palermot unustada...» vastandab unistuste avarusele elu kitsa reaalsuse. Romaani läbib kodumaa ja kodumaatuse motiiv (teos puudutab Sitsiilia emigrantide elu Ameerikas). Kriitikud on tunnustavalt märkinud E. Charles-Roux' romaani stiili võlu ja omapära ning autori oskust nii detai-

Suurt tähelepanu pöörasid sõnavõtjad kirjanike järelkasvu küsimustele. I. von Wangenheim ja G. Deicke nõudsid järjekindlamat tegelemist noorte autoritega, nende teoste kirjastamistingimuste parandamist, kriitikute tähelepanelikumat suhtumist noorkirjanike töösse.

Sellel konverentsil pöörati üldse esmakordselt suurt tähelepanu kirjandusteoreetilistele küsimustele. Rõõmus-tavalt märkis prof. dr. Horst Haase, et saksa kirjandusteadus on lõpuks ometi suutnud läbi murda akadeemilise enesessesuletuse rõngast.

Elavalt vaieldi lüürika küsimuste üle. Max Zimmering hoiatas võltsnovaatorluse ning haiglasliku originaalitemise eest, millega püütakse varjata sisulist ja vormilist küündimatust. Samal ajal ei saa siiski eitada, et uus sisu vajab ka uut vormi.

Mitmed Lääne-Saksamaa esindajad kõnelesid mõttevaese ning sisutu noorsookirjanduse massilisest levikust kapitalistlikes riikides ja vajadusest võidelda selle vastu. Räägiti ka sellest, et kapitalistliku maailma noor lugeja on kursis indiaanlaste eluga XIX sajandil, kuid ei tea samal ajal midagi oma naaberhuvaste igapäevasest elust, veel vähem elust Nõukogude Liidus.

Pleenumi lõppjäreldustes jäi kõlama tänapäeva laste- ning noorsookirjanduse elulähedasemaks, huvitavamaks ja aktuaalsemaks muutmise nõue.

lides kui suursündmustes elustada ajaloohõngu, anda sajandi kroonika.

Renaudot' preemia anti José Cabanis'i romaanile «Toulouse'i lahing» («La bataille de Toulouse»). Öigusteaduste doktor José Cabanis tegutseb advokaadina Toulouse'is, jätkates sellega 300-aastast perekonnatraditsiooni. Leidmata sellest elukutsest rahuldust, hakkas Cabanis kirjutama. 30-aastasena (1952) avaldas ta esimese romaani, millele peagi järgnesid teised. Kaks neist on ka auhindu saanud. José Cabanis'i peetakse esteediks, ent André Stil nendib, et Cabanis'i teosed peegeldavad omal kombel prantsuse tegelikkust, oma ajajärku. José Cabanis'i lugedes meenuvad eelkõige Blaise Pascal ja Marcel Proust, viimase romaani puhul ka Charles Baudelaire. «Toulouse'i la-

hing» pole ajalooline romaan, nagu võiks pealkirja järgi arvata, vaid psühholoogiline. Autori enese sõnade järgi on ta selles teoses «püüdnud luua variatsioone õnnest, armastusest ja üksindusest».

Tänavuse kriitika auhinna «Le Grand Prix de la Critique littéraire» võitis juba esimese hääletusvooru tulemustel Jean Orieux teosega «Voltaire ehk Mõistuse võim» («Voltaire ou la Royauté de l'esprit»).

Thomas Manni vaadetest

Thomas Manni poliitiliste vaadete üle on rohkesti vaieldud. Nüüd korraldasid SDV ja Lääne-Saksamaa PEN-klubide keskused Leipzgis dispuudi teemal «Thomas Mann ja poliitika».

SDV PEN-klubi viitsepresident dr. H.

Kamnitzer rõhutas, et Th. Manni publitsistika poliitilised ideed ja seisukohad on valitsevateks vaadeteks ka tema arvukates teostes. Kuigi esines erinevaid arusaamasid, veenduti, et taolised kokkutulekud aitavad üksteist vastastikku paremini mõista.

Kirjanikud poliitilises võitluses

Frankfurdis Maini ääres toimus Bonni erakorraliste seaduste vastu sõjakas kongress, millest võttis osa 20 000 inimest, sealhulgas 420 professorit, 650 vaimulikku, rida kirjanikke jne. «Demokraatia on hädaohus!» kõlas kongressi deviis. Siit järgneva võitlushüüdega esines teiste kõnelejate seas ka kirjanik Magnus Enzensberger: Kodanikud, olge valvel demokraatia kaitse!

18. novembril avas Müncheni massilise protestimeeleavalduse kirjanik

Mayer-Amery, hoiatades tõsiselt neofašistliku ohu eest: Meie ei taha neljandat riiki!

Tšiili kirjanik Pablo Neruda teatas lord Bertrand Russellile, et toetab kõigiti USA presidendi L. Johnsoni vastu algatatud protsessi. «Sõda Vietnamis ohustab ka Lõuna-Ameerika riikide poliitilist iseseisvust. Eelseisev protsess annab lootusi ja innustab aktiivsusele. Meie otsene kohus on USA imperialismi halvim esindaja moraalselt hukka mõista ja karistada.»

Sisukord

E. Kits		Omaksed	1880
Näitleja elu (Tempera, lõuend)	1793 ees	Roopilli lood	1880
J. Kaidla		J. Kakh	
Sünnipäevalaul	1795	Puujalaga Joosepi varandus	1882
Kas nõnda ka mind	1797	Enne maavärisemist	1891
** (Kui inimene vanaks jääb)	1798	N. Tihhonov	
E. Niirman		Laul sõduri puhkusest	1896
Moonika ja meie	1799	Viin	1897
J. Kruusvall		Delegaadi jutustus rahukongressil	1898
Rahumäe	1813	A. Koppel	
** (Paljust olen jätnud enda ilma)	1813	Tunnetuse kaasaegsest haardest ja poeetilise sfääri piirimärkidest	1899
U. Laht		N. Bassel	
Sveamaa välvõtteid		Inimene sõjas	1912
Me otsime parkimisaika	1814	Ü. Tonts	
Pärastlõunak Pasternakiga	1817	Eesti nõukogude kirjanduskriitikast 1950. aasta paiku	1921
L. Promet		V. Adams	
Kes levitab anekdoote?	1818	Karamzin dialektilises vaatluses	1929
H. Arrak		N. Andresen	
Zookaupluses (Linoollõige)	1825	Rahva arenguromaan isiku- saatustes	1939
K. Polli		E. Mallene	
Boris Vilde hukkamise eel	1873	«Vana võrukaela» naeru tõsi- dusest	1944
J. Paavle		Ringvaade	1947
Kanarbik	1877		
Meenutades Juhan Liivi	1877		
M. Nurme			
Imede avastajale	1879		

Toimetuse kolleegium: Erni Hiir, Paul Kuusberg, Ralf Parve,
Paul Rummo, Ilmar Sikemäe, Juhan Smuul, Aleksei Sokolov,
Anton Vaarandi (toimetaja).

Toimetuse aadress: Tallinn, Harju tn. 1, tel. 413-65, 407-80, 407-81.

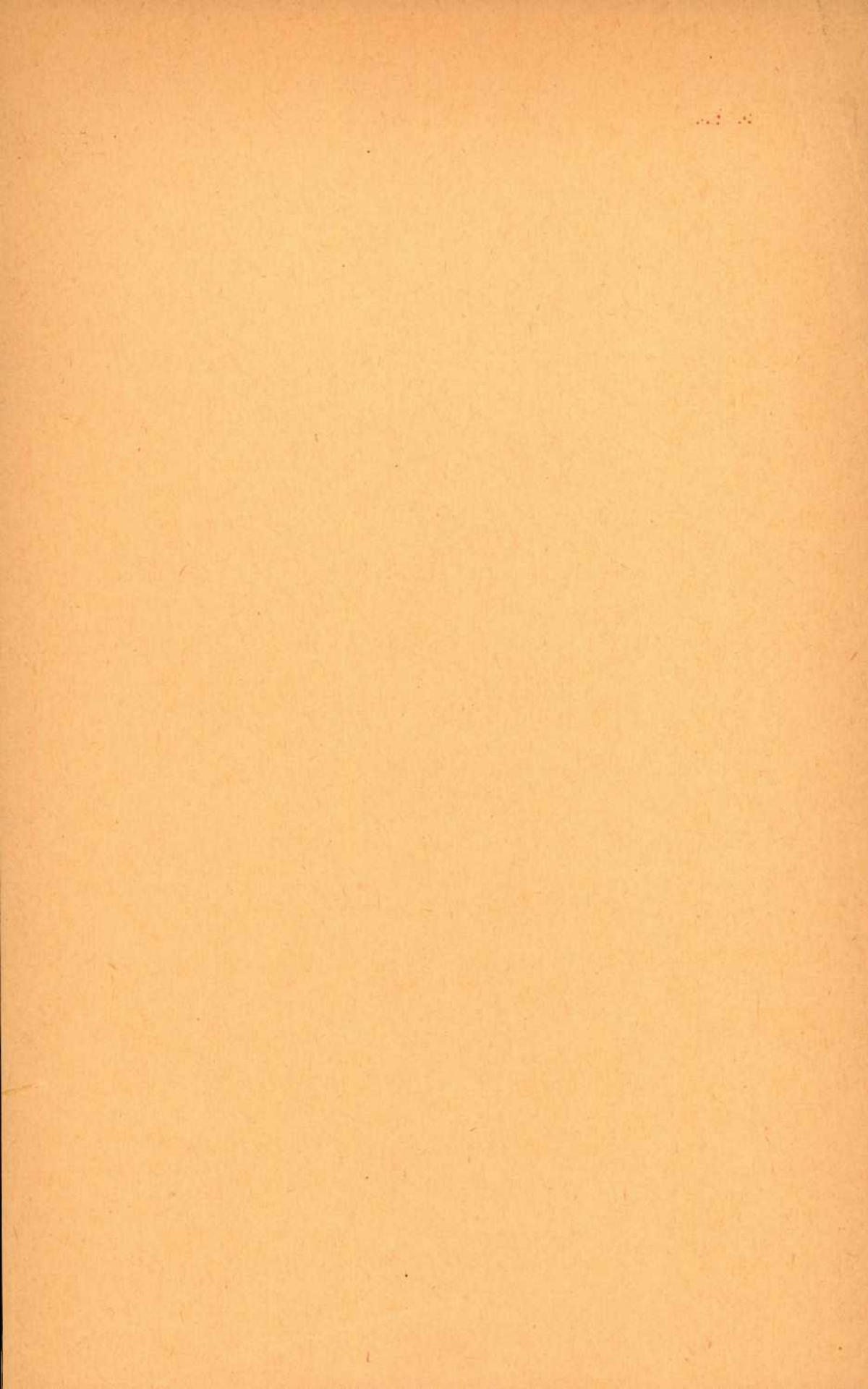
Kirjastus «Perioodika», Tallinn, Pikk tn. 37.

Ladumisele antud 9. XI 1966. Trükkimisele antud 6. XII 1966. Trükiarv 10 500.
Kohila Paberivabriku trükipaber nr. 2. 70×108, 1/16. Trükipoognaid 10+0,5 + klee-
bis. Formaadile 60×90 kohaldatud trükipoognaid 14,88. Arvestuspognaid 14,4.
MB-10549. Tellimise nr. 3094. Trükikoda «Ühiselu», Tallinn, Pikk tn. 40/42.
«Looming» nr. 12, detsember 1966. Hind 50 kop.

На эстонском языке

Орган Союза писателей ЭССР «Лooming» («Творчество»)

№ 12, декабрь 1966

50 коп.

Индекс
78174